

JESZENÁK JÁNOS
BÁRÓ | AZ 1848–1849. ÉVI
ORSZÁGGYŰLÉS MÁRTÍRJAI

Sorozatszerkesztők

BELLAVICS ISTVÁN ■ KEDVES GYULA

JESZENÁK JÁNOS
BÁRÓ | AZ 1848–1849. ÉVI
ORSZÁGGYŰLÉS MÁRTÍRJAI

A kötet szerzői

FÓNAGY ZOLTÁN
HERMANN RÓBERT
KEDVES GYULA

KORPÁS ÁRPÁD
MELKOVICS TAMÁS
SÜLI ATTILA

© Szerzők, 2019

© Országgyűlés Hivatala, 2019

Minden jog fenntartva. Bármilyen másoláshoz,
sokszorosításhoz, illetve adatfeldolgozó rendszerben való tároláshoz
a kiadó előzetes írásbeli hozzájárulása szükséges.

A kiadásért felel ■ SUCH GYÖRGY

A kiadvány az Országgyűlés Hivatala Közgyűjteményi
és Közművelődési Igazgatósága szakmai programjai keretében készült.
Igazgató ■ BELLAVICS ISTVÁN

Az Igazgatóság könyvprogramjának koordinátora ■ PELYACH ISTVÁN

A kötetet szerkesztették ■ KEDVES GYULA, PELYACH ISTVÁN

Képszerkesztő ■ CSENGEL-PLANK IBOLYA

A kötetet tervezte ■ SZIGLIGETI MÁRIA

Tördelő ■ FODOR GÁBOR

Szöveggondozó: ■ MACSKÁSSY ZSUZSA

A borítón Jeszenák János báró síremléke látható a pozsonyi evangélikus temetőben.
Neszméry István felvétele. Szlovákiai Magyar Művelődési Intézet Emlékhelyek a
Felvidéken internetes adatbázisa (<http://emlekhelyek.csemadok.sk/>).

www.orszaghazkonyvkiado.hu

Nyomta és kötötte ■ ALFÖLDI NYOMDA ZRT., Debrecen

Felelős vezető ■ GYÖRGY GÉZA vezérigazgató

ISBN 978 615 5948 09 1

ISSN 2498 8065

TARTALOM

Előszó ■ 7

MELKOVICS TAMÁS

**A közügyek önzetlen szolgálója: Jeszenák János
a reformkori főrendi ellenzék soraiban ■ 11**

FÓNAGY ZOLTÁN

**Főispánok a forradalom előtt és után.
Jeszenák János mint nyitrai főispán és felsőházi tag ■ 29**

HERMANN RÓBERT

**A kormánybiztosi rendszer 1848–1849-ben, különös
tekintettel Jeszenák János 1848 végi és 1849. évi
tevékenységére ■ 61**

KEDVES GYULA

**A várfoglaló kormánybiztos, avagy egy '48-as honatya
civil hadszervezőként a védelem élén ■ 95**

SÜLI ATTILA

Jeszenák János báró hadbírósa pere ■ 137

KORPÁS ÁRPÁD

**A pozsonyi Jeszenák-kultusz. A szabadságharcos
vértanú emlékezete a helyi magyar hagyományápolás
kontextusában (1867–1919) ■ 163**

ELŐSZÓ

Az Országgyűlési Múzeum nem csak a tisztelgés szándékával indította el négy éve az első népképviselési országgyűlés mártírjaira emlékező konferenciasorozatot. Kezdeményezője kívánt lenni annak a folyamatnak, amely történelmi közgondolkodásunkban méltó helyre emeli az 1849 októberében kivégzett korszakos jelentőségű öt politikust. S úgy gondoltuk, talán komolyabb visszhangja lesz a konferenciáknak is, ha az ott elhangzott előadásokat tudományos igénnyel megírt tanulmányok formájában évről évre kötetbe rendezve meg is jelentetjük.

A 2015. október 13-án megtartott első konferencián az öt politikusról, mint az aradi vértanúk mellett a legjobban körülhatárolható mártírcsoportról emlékeztünk meg. Ezen a forradalom és szabadságharc leverését követő megtorlás elveit és gyakorlatát, valamint a Batthyány Lajos gróf, Szacs vay Imre, Jeszenák János báró, Perényi Zsigmond báró és Csány László életútját áttekintő előadások hangzottak el, s az ezekből születő tanulmányokat kötetbe szerkesztve, komoly forrásanyaggal kiegészítve 2016 októberében, a következő emlékülésen mutattuk be.

Ezen Batthyány Lajos gróf, az első független és az országgyűlésnek felelős magyar kormány miniszterelnökének, a sárvári kerület országgyűlési képviselőjének a pályáját tekintettük át hat előadás keretében, kiemelve annak csomópontjait. A témaköröket a főbenjáró perben megfogalmazott vádpontokhoz igazítva alakítottuk ki, s az ezekből megírt tanulmányokat – ragaszkodva az első kötet szerkesztéséhez – e sorozat második kötetében tártuk az olvasók elé 2017. októberi konferenciánkon, amelyen Szacs vay Imre pályafutását elemeztük.

Szacs vay tevékenysége kötődött 1848-1849-ben talán legszorosabban a népképviselés gyakorlati megvalósításához. Nagyvárad képviselője, az országgyűlés jegyzője, a Függetlenségi Nyilatkozat egyik aláírója nemzeti históriánkba is beírta nevét. A konferencián elhangzott előadások tükrében azonban kijelenthetjük,

hogy az országgyűlés legfiatalabb mártírja az 1848-ban megvalósuló modern parlamentarizmus egyik kialakítója volt, amit a sorozatunk harmadik kötetében megjelentetett tanulmányok és forrásanyag kellő mélységben támaszt alá. A kötet utolsó írása azonban arra is rámutatott, mennyire fontos egy-egy határon túli magyar közösség számára azon 1849-es mártírok emlékének ápolása, akik születésük, tevékenységük által kötődnek az adott térséghez. A Szacs vayhoz kötődő kultusz egyértelműen a partiumi magyarság nemzettudatának fontos eleme lett az eltelt másfél évszázadban. Hasonló szerep további két mártírtársához is kötődik.

Egyikük, Jeszenák János báró volt a 2018-as konferenciánk témája. Jeszenák születése és hivatalviselése alapján is tagja volt az első népképviselői országgyűlés felsőházának, emellett a forradalom és szabadságharc egyik legtevékenyebb kormánybiztosaként működött. Kormánybiztosi ténykedése volt az, ami a megtorlás irányítóit arra sarkallta, hogy a különben visszafogott habitusú békés gazdálkodó családapát a halálra szántak közé sorolja. Pere csak színjáték volt, az elrettentés és bosszúállás áldozataként kellett bitón meghalnia. Kívégzése üzenet volt: még az uralkodóház szolgálatában felemelkedett családok „megtévedt” tagjainak sincs kegyelem, ha szembeszegülnek a hatalommal. A bosszúállás pedig akkurátusan osztályozta a halállal büntetendőket, nehogy érintetlen maradjon egyetlen csoport is, a forradalmi kormány utasításait végrehajtató kormánybiztosok köréből, így a Nyitra és Pozsony vármegyék kormánybiztosaként működő Jeszenák János került a vértanúk sorába.

Kötetünk első tanulmánya a családi háttér és a politikai pálya indulásának bemutatása mellett a fiatal, ám kifejezetten tehetős báró közügyek iránt érzett elkötelezettségének, különös tekintettel a reformkori diétákon tanúsított aktív szerepvállalásának mozgatórugóit veszi sorra. Kiemelten foglalkozik evangélikus egyházfelügyelői tevékenységével, ami megalapozta tekintélyét a szlovák népességben bővelkedő szűkebb pátriájában. Bemutatja a folyamatot, ahogyan Jeszenák a reformkori főrendi ellenzék soraiban küzdve Széchenyi (talán baráti érzelmeket is feltételező) harcostársából a zászlót bontó főrendi ellenzéki mozgalom vezérévé váló Batthyány Lajos gróf oldalán aktivizálódik, s eljut Kossuth elveinek elfogadásáig is, hogy a törvényes forradalom egyik legeredményesebb propagálója legyen Pozsonyban és tágabb vidékén. Eddig feltáratlan források alapján állapítja meg a tanulmány szerzője, hogy a pozsonyi Jeszenák-palotában működő patrióta klub volt a főrendi ellenzék formálódó politikai csoportosulásának a bölcsője.

A következő tanulmány a születő polgári Magyarország új politikai intézményrendszerébe épülő főispáni funkciót járja körül, amivel könnyebben értelmezhető Jeszenák 1848 nyári és őszi eleji tevékenysége. A tisztség forradalom során bekövetkezett változásaival és a törvényhozásban elfoglalt új helyzetével foglalkozva részletesen bemutatja a földrajzi térben is befogadó közegét, ezáltal megismerkedhetünk Nyitra vármegye rendkívül bonyolult 1848-as viszonyaival. Szemlé-

letesen érzékelteti az adminisztrátori intézményt felszámoló belügyminiszteri rendelet által teremtetett új helyzetet a főispáni kinevező okirat megfogalmazása: „első hivatalnok, nem ura senkinek, barátja és társa mindennek”. Jeszenák példásan megfelelt az új kihívásnak, s eredményesen látta el a törvényhatóság érdekeinek képviselését a kormány felé, illetve a törvényesség felügyeletét a kormány részéről Nyitrában.

A harmadik tanulmány szintén egy nagyobb ívű elemzés, ami a kormánybiztosi funkciót helyezi el 1848-49 palettáján. Nem egyszerűen csak a feladatkör és eszközrendszer bemutatására szorítkozik, de részletekbe menően tisztázza a forradalmi kormányzat által életre hívott felső és középvezetői szintekből összeálló, ideiglenesnek tekintett végrehajtó államigazgatási rendszert. Az ideiglenesség rögtönzéssel és átfedésekkel is járt, ezért egy bonyolult, a történészek körében sem mindig helyesen értelmezett hivatalviselés rejtelmeibe tekinthet be az olvasó. A szerző ebbe a közegbe behelyezve ismerteti Jeszenák kormánybiztosi tevékenységét. Ebből nemcsak rátermettsége, szervezőképessége világlik ki, de a polgári Magyarország megteremtése iránti mérhetetlen elkötelezettsége és bátorsága is. Amikor ugyanis a nyitrai kormánybiztos alól megyéje megszállása miatt „elfogyott” a működési tér, öntevékenyen talált magának a kormánybiztosból „kifogyott” Komárom várában, ahol a várvédelem anyagi alapjának biztosításában játszott pótolhatatlan szerepet.

Az előzőhöz szorosan illeszkedve, de önálló tanulmány mutatja be Jeszenák János kormánybiztosi tevékenységének legfontosabb, országos jelentőségű első hónapját. Az ízig-vérig civil, a hadsereggel korábban kapcsolatba nem kerülő férfiú katonákat (legalábbis 1848 szeptember-október fordulóján) megszégyenítő határozottsággal és eredménnyel vezette megyéje védelmét, s erősítette nem kis mértékben hazája védelmi képességeit. A várfoglaló kormánybiztos ebbéli tevékenysége volt az egyik legfontosabb oka annak, hogy a megtorlás kiagyalói a „főkolomposok” közé jelölték. Míg Lipótvár megszerzése inkább szimbolikus, bár egyáltalán nem elhanyagolható jelentőségű volt, a szlovák felkelés elszigetelése, majd a szlováknak nevezett légió rövid úton való kiszorítása stratégiai jelentőségű siker volt. Ezzel ugyanis az ellenforradalom első általános támadásának egyik szárnyát bénította meg. Az a halálos harapófogó, amelynek a főváros térségében kellett volna összezárulnia, nem működött. Amikor az ennek fő ágát képező horvát haderőt 1848. szeptember 29-én Pákozdnál megállították, a szlovák felkelésnek már az utolsó fegyveresei is a határon átvezető menekülő ösvényeket taposták.

A kötet ötödik tanulmánya Jeszenák hadbíróági perét ismerteti, aminek alig leküzdhető akadályát képezte a periratok jelentős részének a hiánya. Csupán a hadügyészi előterjesztés és az ítélet maradt ránk, a szerző ebből igyekezett rekonstruálni a hadbíróági pernek nevezett, kivégzéssel záruló eljárást. Részletes képet kapunk arról, hogy az országgyűlés vértanúja hogyan élte meg ezeket a napokat, hogyan küzdött életéért családjá és baráti köre, még az uralkodóház

egyik tagját is bevonva az eredménytelen próbálkozásba. Jeszenák utolsó beszélgetéséből, ami a lelki vigaszt nyújtó Székács József visszaemlékezéséből maradt ránk pedig kiváláglik politikai hitvallása iránti hűsége és megalkuvás nélküli haza-fisága.

A kötet záró tanulmánya Jeszenák János emlékének ápolását, a pozsonyi Kecsekapu utcai evangélikus temetőből kibontakozó Jeszenák-kultusz kiteljesedését mutatja be, amely mára már nemcsak Pozsony térsége magyarságának, de egyre inkább a szlovákiai magyarság nemzeti identitásának is a sarokkövévé válik. Szimbolikus értékű, ahogyan a mártírt (elsőként az országgyűlés vértanúi közül) szűkebb pátriája keblére ölelte. A kivégzése után majd két évtizeden át – Batthyányhoz hasonlóan – egy pesti templom kriptájának mélyén jeltelenül rejtve hamvait 1867-ben helyezték át a családi mauzóleumba, üzenetértékű síremléket készíttatve mártírhálála 20. évfordulóján a korszak egyik nevezetes kőfaragójával. Alexi Károly domborműve híven tükrözi az özvegy dacát a nemzettel ugyan már megbékülve, de a férjét egykor kivégeztető uralkodói hatalommal. Jeszenák mellképét egy olyan magyar címet ábrázoló áldozati köre helyezték, amelynek felső részét a mártíralaktól lelógó lepel takarja, bizonytalanságban hagyva, és találgatásra késztetve az arra járó, vajon a nemzetet eltiporni akaró uralkodóházát trónfosztó ország, vagy a '48-ból kényszerűen engedő, de a polgári Magyarország felépítését folytatni készülő nemzet gyászolja-e hőseit.

Kötetünk szerkezetében a korábbiakhoz képest csupán egyetlen helyen változtattunk. Hagyományos módon minden tanulmány elé egy tartalmában, gondolatiségében odaillő, korabeli képet választottunk, s az írások végére a témához kapcsolódó forrásanyagot illesztettünk. Utóbbi vonatkozásban most kivételt tettünk, s a kultusz formálódását, illetve a mártírra való emlékezést bemutató tanulmánynál a törzsszövegbe építve találhatjuk meg a korabeli sajtótudósításokat, hírváltásokat. Tettük ezt azzal a szándékkal, hogy minél hívebben adjuk vissza az egy-másfél évszázaddal ezelőtti Pozsony kulturális sokszínűségét, pezsgő, a megbecsült hőseit a figyelem középpontjába állítani akaró hangulatát.

A tanulmányok mellékleteinek összeállításakor természetesen nem törekedhettünk a teljességre, de a közölt források reményeink szerint segítenek abban, hogy jobban megismerjük ezt a rendkívül szerény, de annál hatékonyabban tevékenykedő politikust, s Jeszenák János neve, gondolatai ne csak szűkebb pátriájában legyenek ismertek, hanem személyével együtt beépüljenek történelmi és múlttudatunkba.

A szerkesztők

A közügyek önzetlen szolgája: Jeszenák János a reformkori főrendi ellenzék soraiban

Podmaniczky Frigyes báró (1824–1907) 1860. június 19-én Nyitraújlakra érkezett, hogy ellássa a násznagy feladatait barátja esküvőjén: Esterházy István gróf (1822–1899), az utolsó rendi diéta egyik ifjú ellenzéki főrendje, Jeszenák Gizellát vette feleségül. „Ez volt az utolsó egészen régi magyar szokás és divat szerint végbement menyegző, amelyben részt vevék. Elképzzelhető, mi szellemű tósztok mondattak azon lakodalmi díszebéd alatt, mely gróf Esterházy Mihály, a honvédelmi bizottság volt tagja fiának báró Jeszenák János vértanú leányával való egybekelése alkalmával az ősi kastély nagytermében megtartatott” – idézi fel az esemény különös hangulatát a báró. S ha belegondolunk, hogy 1860-ban, a Habsburg-csapatok solferinói súlyos veresége utáni évben járunk, röviddel azután, hogy tízezrek tüntettek némán a március 15-i diákmegmozdulás áldozata, a fiatal joghallgató Forinyák Géza (1841–1860) temetésén, hogy lélekben egy ország vett örök búcsút a saját életét kioltó Széchenyi Istvántól (1791–1860), s hogy megérkeztek az első hírek Garibaldi (1807–1882) seregének szicíliai partraszállásáról, nincs mit csodálkoznunk Podmaniczky szavain. Az esküvőn csak az egyik örömapa, idősebb Esterházy Mihály gróf (1783–1874) vehetett részt, akinek halálos ítéletét 1852-ben hat év várfogságra enyhítették, reformkori és 1848-49-es harcostársa, Jeszenák János báró (1800–1849) azonban nem lehetett jelen lánya menyegzőjén, csupán a pohárköszöntők idézték meg személyiségét, politikai-közéleti szerepvállalását és mártírhalálát.

Jeszenák János a magyar reformkor főrendi ellenzékének egyik oszlopos tagja volt, akinek születésénél fogva joga volt részt venni a felsőtábla munkájában. Elméletileg minden mágns családból, tehát bárói, grófi vagy hercegi ranggal bíró familiából származó, huszonegyedik életévét betöltött férfi a király által aláírt, a kancellár által kiküldött és ellenjegyzett meghívólevelet, úgynevezett regálist

kapott és személyesen megjelenhetett Pozsonyban. A meghívottak megjelenése a szokásjog és számos törvény alapján elvileg kötelező volt, akadályoztatásuk esetén követet kellett küldeniük az alsótáblára. A potenciálisan meghívható főnemesek száma elérte a négy-, sőt ötszáz főt is, beleértve a külföldi származású, de már honfűsített mágnásokat, a Magyar Királyság területén általában még birtokkal sem rendelkező, leginkább külföldön tartózkodó úgynevezett indigenákat is. A valós létszám természetesen messze elmaradt az említett maximumtól: egy-egy diétán eleinte csupán húsz-harminc főúr jelent meg huzamosabb ideig, kimutatható érdemi politikai tényezőként.

Miközben tehát a hivatalt nem viselő magyar mágnások jelentős hányada, különösen az 1839-40-es országgyűlés előtt, alig vette ki a részét aktívan a pozsonyi diéták munkájából, Jeszenák azon néhány főrendi politikus közé tartozott, akik az 1825-27-es országgyűléstől kezdve, a mágnáscsoport kezdetben nagyon csekély érdekérvényesítő képessége ellenére is, mind a hat utolsó rendi diétán érdemi politikai tényezőként vettek részt, s ráadásul minden alkalommal konzekvensen a korszak vége felé egyre szervezettebb keretek között fellépő opposíció táborát erősítették a döntő többségben kormánypárti főpapság, országnagyok és főispánok által dominált felsőtáblán. A közügyek iránt érzett elkötelezett magatartása és különösen aktív szerepvállalása több forrásból táplálkozott, jelen tanulmány ezen fontos mozgatórugókat igyekszik sorra venni, s mindeközben kellő alaposággal áttekinteni reformkori közéleti tevékenységét.

Az ország sorsa iránt érzett felelősség ott élt a fiatal főúri Jeszenák nemzetség családi hagyományaiban. A 16. század második felében Báthory István (1533–1586) erdélyi fejedelemtől nemesi címerlevelet szerző Jeszenákok előnevüket a mai Somorjához tartozó, egykori önálló településről, Királyfiáról kapták. A család tekintélyét és vagyonát Jeszenák Pál (1684–1762) és testvére, János alapozta meg a 18. században: mindketten jogi szakemberek hírében álltak. Pál a Pragmatica Sanctio elfogadása során tüntette ki magát a század eleji országgyűléseken, jutalmul III. Károlytól jelentős Pozsony vármegyei birtokokra kapott királyi adományt. János is jelentős vagyonra tett szert, ám gyermektelen lévén, öröksége Pál utódaira, valamint alapítványi formában az evangélikus egyházra szállt. Pál fia, szintén Pál, a Schleswig-holsteini Nagyhercegségnek követségi tanácsosa és minisztere, 1781-ben II. József jóvoltából fiaival együtt bárói rangemelésben részesült.

Az 1800. január 22-én született Jeszenák János a bárói címet szerző Pál unokája, idősebb Jeszenák János (1769–1835), valamint Gaermer Zsófia bárónő gyermeke volt. Az édesapa igazi példakép volt fia számára, több országgyűlésen vett részt, amelyekre 1825-től az ifjabbik Jánost is magával vitte. A század elején magánkönyvtára téркеpeit és használható köteteit a magyar katonai akadémia, a Ludovica számára ajánlotta fel. A közéletbe bevezetett fián kívül egy lánya volt, Jeszenák Lujza (1803–1870), aki 1826-ban a református ellenzéki főúr, Teleki Sámuel gróf (1792–1857) felesége lett. Az ifjabbik János tehát családi kapcsolat-

ban állt a Telekiekkel, s így Sámuel mostohaöccséhez, a főrendi ellenzék egyik legprominensebb vezéralakjához, Teleki László grófhhoz (1811–1861) is közeli rokoni szál fűzte. A protestáns főurak általában protestáns házastársat választottak maguknak, Jeszenák János viszont a katolikus Forgách családba nősült be, 1829-ben vette feleségül Forgách Alojzia grófnőt (1810–1891). Négy gyermekük született: a két fiúgyermek azonban nem volt hosszú életű, s velük a család férfiágon ki is halt.

A családi minták mellett Jeszenák János aktív diétai szerepvállalását az országgyűléseknek helyet adó Pozsony városának fizikai közelsége is elősegítette. A családi birtokok nagy része ugyanis Pozsony, Nyitra és Trencsén vármegyékben terült el, s az ifjú János gyermekkorra és tanulóévei is jelentős mértékben Pozsony vármegyéhez és Pozsony városához kötődtek. Az apai háznál kezdte meg felkészülését a politikai-közületi pályára, majd 1813-tól a pozsonyi evangélikus líceumban tanult, ezt követően felsőfokú végzettségét a pozsonyi királyi akadémián szerezte meg 1817-ben. Pozsony vármegyénél volt gyakorlaton, majd a pesti Királyi Táblán lett jurátus Szilassy József (1755–1836) nádori ítélőmester oldalán. 1818-ban tanulmányait befejezve nyugat-európai körutazáson vett részt: járt Itáliában, Angliában és Franciaországban is, 1820-ban Esterházy Pál herceg (1786–1866) kíséretében vett részt IV. György angol király koronázásán. Hazatérve, 1822-ben gazdálkodni kezdett a Nyitra vármegyei Szenice központtal. Nem rendelkezett hatalmas birtoktömbökkel, de korszerű gazdálkodásával még a titkosrendőrség elismerését is képes volt kivívni: „[...] és egy nagyon tisztességes háztartás mellett a leggazdagabb magánzók közé tartozik.”

Jeszenák János politikai aktivitását szintúgy erősítette, hogy a Podmaniczky, a Prónay és a Zay nemzetségek mellett az egyik legprominensebb evangélikus főúri famíliának számító család sarja volt. A protestáns mágnások körében – különösképpen az 1832-36-os diétától kezdve – a vallási sérelmek hatottak leginkább mobilizáló erővel. Ha a legtöbb főurat arra nem is lehetett rávenni, hogy a diéta elejétől a végéig Pozsonyban időzzön, a számukra – sok esetben világi felekezeti elöljáróként – életbevágóan fontos vallásügyi viták alkalmával rendszerint megjelentek. Példának okáért a nagyobb számban Pozsonyba érkező református és evangélikus főrendnek volt köszönhető, hogy 1833 márciusában a felsőtábla megkezdte a vallási sérelmek pontonkénti megtárgyalását: ez volt az a politikai eset, amelynek konzekvenciájaként először merült fel a szervezett keretek között megjelenő főrendi ellenzék igénye.

Jeszenák több felmenője mellett 1814-től 1823-ig édesapja is betöltötte az evangélikus egyház dunáninnyi kerületének világi főfelügyelői posztját, s ezt a családi hagyományt ő is tovább vitte: 1841 áprilisától egészen mártírháláig látta el a pozícióval járó feladatokat. A megközelítőleg egymillió hívet számláló evangélikus felekezet tagjainak körülbelül negyede tartozott magyar etnikumhoz, követőinek jelentős részét a lokálisan, társadalmilag és identitás szempontjából is heterogén némettség és a hívek relatív többségét adó, egy tömbben élő,

nemzeti fejlődésük hajnalán álló szlovákság tette ki. S bár a szlovákok nagyobbik része nem evangélikus felekezetű volt, a korban „tót egyházként” is emlegették a lutheri tanok követőit. Az egyházszervezet világi vezetésében azonban arányukat messze fölülmúló mértékben érvényesült a magyar, vagy legalábbis a magyar érzelmű nemesség súlya. Jeszenák a dunáninnen-i evangélikus egyházkerület világi felügyelői posztján például főrendi ellenzéki politikustársát, az egyetemes főfelügyelővé kinevezett Zay Károlyt váltotta, akihez szoros munkakapcsolat fűzte.

Zay markáns személyisége alapjaiban kavarta fel a felekezet belső életét: megválasztását követően már székfoglaló beszédében a szláv nemzeti és kulturális célokat a magyar nemzeti mozgalommal ellentétes tendenciának bélyegezte, s annak békés visszaszorítása mellett tette le a voksát, s ezzel párhuzamosan a magyarosításhoz kötötte a kulturális műveltség, a protestantizmus, az alkotmányosság és a polgári szabadság, tehát mondhatjuk, a liberalizmus eszméjét is. Ezen elgondolás mentén betiltott, valamint szigorú felügyelet alá helyezett több olyan diáktársulatot az eperjesi, a lőcsei és a pozsonyi evangélikus líceumokban, amelyek hivatalosan a szlovák nyelv művelése érdekében jöttek létre. Tevékenységüket nemzetellenesnek nyilvánította, mivel az indoklás szerint szláv és pánszláv eszmék számára engedtek teret. Zay nem akarta anyanyelvük elhagyására kényszeríteni a szlovákságot, de elvárta tőlük, hogy tanuljanak meg magyarul, s ezáltal verjen bennük gyökeret a nemzethez való ragaszkodás, annak érdekében, hogy utódaik immár saját meggyőződésükből és saját érdekükből váljanak magyarokká. A kívánt folyamat részeként 1841-ben zay-ugróczy várkastélyában egyetemes tanítói gyűlést hívott össze, amelyen valamennyi jelentősebb evangélikus iskola képviseltette magát: itt dolgozták ki az úgynevezett zay-ugróczy tantervet, amely az első egységesen alkalmazott tanterv volt az evangélikus iskolákban, s az oktatás tényleges korszerűsítése mellett Zay elképzeléséhez igazodva általános tannyelvként a latin helyett a magyar nyelvet írta elő a gimnáziumokban és a líceumokban..

Miután Jeszenák sógora, a dunamelléki református egyházkerület főfelügyelője, Teleki Sámuel elnöklete alatt életre hívott harmincfős állandó központi választmány 1841 februárjában hivatalos felhívást intézett Magyarország és Erdély lakosaihoz egy Pesten felállítandó református főiskola megteremtése érdekében, s miután Pest-Pilis-Solt és másik negyven vármegye is pártfogásába vette a tervet, Zay Károly azt indítványozta, hogy a főiskola sikeres felállítása érdekében a két nagy protestáns felekezet együttes, „összepontosított” erővel hívja életre az intézményt, amelynek alapját a protestáns unió, a két felekezet egyesülése, „egyebeolvadása” teremtette volna meg. Zay ez alkalommal sem titkolta, hogy a fúzió – az evangélikus és a református, azaz a „tót” és a „magyar” egyház összeolvadása – nemzetiségi, asszimilációs célokat is szolgálna. Az egyesült protestáns egyházban a magyarság számbeli fölénye, s ezáltal egyházkormányzati túlsúlya immár elvitathatatlan lenne, de az elgondolás szerint ebben a formában a protestáns

felekezetek érdekeit sértő, katolikus Habsburg-kormányzattal szemben eredményesebben lehetne fellépni.

A szlovák- és németajkú evangélikus papság és értelmiség természetesen nem lelkesedett az új, magyarosító irányvonalért. Elsősorban az oktatással, az iskolák belső életével kapcsolatos intézkedések korbácsolták fel az indulatokat. A külföldi lapokban és a cenzúrát megkerülő röplapokon belföldi és külföldi szerzők – a horvátországi illír mozgalom nyomdokaiba lépve – fejtegették, hogy a magyarság vagy a magyar nemesség elnyomja a nemzetiségeket, főképpen a szlovákokat, sőt néhány vélemény egyenesen azt állította, hogy a szlovák kiirtása a végcél. Az ösztűz természetesen a magyarosítást hirdető főfelügyelő, a protestáns unió szellemi atyja, Zay ellen irányult. Az 1841 őszen megrendezett evangélikus konvent után látszólag enyhült a légkör, de 1842-ben mintegy kétszáz szlovák pap és értelmiségi által aláírt petíciót juttattak el az uralkodóhoz, amelyben a magyarosító törekvések ellen tiltakoztak. V. Ferdinánd azonban nem foglalkozott a panaszok kivizsgálásával, csupán tudomásul vette a beadványt, a magyar fél pedig felháborodását fejezte ki az eset kapcsán, s Kossuth Lajossal az élen Zay mellett állt ki.

Zay markáns fellépése során természetesen a négy kerületi főfelügyelőre is támaszkodott: közülük ketten is politikustársai voltak, sőt, Prónay Albert báró (1801–1867) lazábban kapcsolódott a főrendi ellenzékhez, Jeszenák János viszont rokon politikai beállítottsága miatt is fontos harcostársa volt. Jeszenák mérsékeltebb módon, de pártfogolta Zay célkitűzéseit, ami a szlovák- és német-többségű evangélikus egyházon belüli magyar súly növelésére irányult. Támogatta továbbá a református és az evangélikus egyház uniójáról szőtt terveket, s 1842-ben beválasztották – többek között – Kossuth Lajossal együtt az uralkodóhoz eljuttatott sérelmi petíció teremtette helyzet kivizsgálására felállított egyházi választmányba. A diétákon konzekvensen kiállt a protestáns érdekvédelem mellett. Az 1839-40-es országgyűlésen egyértelműen jelezte: „A vallási és polgári szabadság a 19. század jelszava; örömmel látom, hogy az ország nagyjai [megyéi] is ezen célt tűzték ki. Büszkén állhat hazánk a külföld elé, ha e kérdések nálunk szélesb alapra fektettetnek, mint ott. Nemcsak egyedül az a kérdés, hogy kell-e orvosolni e sérelmeket, hanem az is, meg akarjuk-e adni hárommillió polgártásainknak azon jogokat, melyek őket illetik, vagy megvárjuk azt az időt, míg önerejükől fogják maguknak kívívni.” Nem csupán az evangélikusok érdekeit képviselte, hanem a vallásszabadság, a teljes vallási egyenjogúság híve volt. Az 1843-44-es diétán a következőképpen fogalmazott: „a vallásbeli egyenlőséget és viszonyosságot a honnak minden polgárára kiterjeszteni kívánom [...]”.

Az édesapa példamutatása, valamint a Zay Károlyhoz fűződő kapcsolata mellett Jeszenák Jánosra jelentős hatást gyakorolt a felsőtábla két meghatározó, országos hírű politikusa: Széchenyi István és Batthyány Lajos (1807–1849). Jeszenák politikai pályafutása huszonöt éves korában kezdődött, amikor apja oldalán megjelent a hosszú idő után újra összehívott 1825-27-es diétán. Széche-

nyi 1825. decemberi naplóbejegyzése szerint az adóügyi viták során Jeszenák is az alsótábla javaslatát támogatta, s ezáltal a gróf körül csoportosuló ellenzéki mágnásokhoz csatlakozott. Mivel Széchenyi csupán vezetéknévem említett, nem lehetünk teljesen biztosak abban, hogy róla vagy édesapjáról van szó. Viszota Gyula az érintett főurat az ifjabbik Jánossal azonosította, s ezt a megállapítást látszik alátámasztani Széchenyi megjegyzése is, miszerint: „Egy kissé meg vagyok ijedve, hogy így sok ifjú ember – és eléggé felületesen, szólt bele. – Vajon nem fog ez elfajulni?” Jeszenák apja oldalán minden valószínűség szerint Széchenyi és Károlyi György gróf (1802–1877) politikai klubjának, a reunióknak is tagja lehetett Pozsonyban, amely az országgyűlés ellenzéki gondolkodású résztvevőit volt hivatott összefogni. A kezdetben Károlyi szállásán, később az Erdődy-palota egyik tágas helyiségében, végül éppen a Jeszenák-házban összeülő klubban a pipázás mellett nemcsak lovakról, vadászatokról, de a nemzeti nyelv és az alkotmány biztosításáról, sőt fejlesztéséről, tehát politikai kérdésekről is vitatkoztak, szorosan kapcsolódva természetesen a diéta menetéhez. A titkosrendőrség patrióta klubnak is nevezte a reuniót, amelynek egyik kitűzött célja a két tábla oppozíciós erejének az egyesítése és az országgyűlés menetének ellenzéki szempontú irányítása volt. Jeszenák a klubból kifejlődő Pesti Casino 1827-es alakuló ülésén nem vett részt, de nevét apjával együtt már 1828-ban megtaláljuk a hivatalos tagnévsorban.

Az 1830-as országgyűlésen szintén mindkét Jeszenák jelen volt, az ifjabbik János V. Ferdinánd koronázási ceremóniája során a királyi főasztalnokmester segítségére volt beosztva több ellenzéki főrenddel együtt, mint például idősebb Esterházy Mihály, Viczay Károly (1802–1867) és Zay Károly grófok. Az 1832–36-os első reformországgyűlésen ismételt mindkét Jeszenák megjelent, az édesapa azonban még a diéta ideje alatt, 1835-ben meghalt. Az vallási viták mellett Jeszenák támogatta Széchenyit a Lánchíd megépítésének törvénybe foglalása során, s az egyik legfontosabb kérdéskörben, a kormányzati politikai irányváltást követően hűtlenségi, koncepció perbe fogott ellenzéki politikusok ügyében, az úgynevezett szólásszabadsági sérelem tárgyalásakor is felszólalt. Tudjuk, hogy 1835. július 6-i felsőtáblai ülésen csupán Széchenyi István és Jeszenák János szavazott az alsótábla ellenzéki felirata mellett, Perényi Zsigmond báró (1783–1849) és ifjabb Esterházy Mihály gróf (1794–1866) pedig középutas véleményt képviselt.

Az 1825 és 1839 közötti időszakban Jeszenák politikai magatartására Széchenyi István jelentős hatással volt, az 1839-ben kezdődő diétán azonban ez a közéleti igazodási pont kezdett háttérbe szorulni. Jeszenák, egyébként Széchenyihez hasonlóan, csatlakozott a Batthyány vezette főrendi szervezkedéshez, állandó tagja lett az ősz folyamán létrehozott, kizárólag ellenzéki mágnásokat tömörítő „kiskaszinónak”: november 18-án jelen volt a mágnásellenzék hivatalos megalakulását kimondó ülésen is. Ennek ellenére a titkosrendőrség a diéta végén készített jellemzésében csupán a legkevésbé veszélyes, „balközép” besorolással illette.

Jeszenákot a korábbi két diéta alkalmával is jellemezte a titkosrendőrség, 1830-ban és 1832-36-ban is „bal” értékelést kapott, de még ez is távol volt a különösen veszélyesnek ítélt „szélsőbal”, sőt „ultrabal” kategóriáktól. Jellemzése szerint: „Jelen 1839-40-es országgyűlésen főként a protestánsok vallási sérelmei miatt vonta magához az ellenzék, melyhez más alkalmakkor is hű maradt. Ez alkalommal sem ékesszólással, sem egyéb szellemi tulajdonságaival nem tűnt ki és az ellenzéki párt úgy látszott, sem ad teljes bizalmat neki mivel, különösen az utóbbi időben, a vallási kérdésen kívül az országgyűlés folyamán inkább jelentős gazdasága javításával törődni látszott.” Az 1839-40-es országgyűlés felsőtáblájára és különös tekintettel az ellenzéki mágnásokra irányuló kutatásaink alapján jelentősen árnyalnunk kell ezt a képet. Ha számba vesszük az összesen harminc, nagyobb volumenű főrendi vitát, akkor azt láthatjuk, hogy a diétai „baloldal” mágnásai közül Pálffy József (1810–1873) és Erdődy Sándor (1802–1881) grófok voltak a legaktívabbak összesen huszonnyolc felszólalással, őket Batthyány Lajos követte huszonhét, Viczay Héder gróf (1807–1873) huszonhat, míg Zay Károly huszonöt véleménynyilvánítással. Jeszenák a maga huszonhárom megnyilatkozásával a legtevékenyebbek közé tartozott. S tegyük hozzá, hogy első adatunk vele kapcsolatban egy augusztus 12-i felszólalásról szól, tehát a diéta első két hónapjában valószínűleg még nem tartózkodott Pozsonyban, s így az első négy nagyobb, a szólásszabadság kérdésköréhez kapcsolódó vitában még nem vett részt, ezt követően viszont szinte töretlen aktivitással az országgyűlés legvégéig jelen volt.

Mindemellett szükséges kiemelni, hogy Jeszenák a magyar nyelvtudás tökéletes birtokában volt, miközben a magyar felszólalások ekkor még számos ellenzéki mágnás számára problémát okoztak. Egy június 16-i besúgójelentés a nyelvi problémákra hivatkozva lehetséges vezérszónokként Teleki Lászlót, valamint Zay Károlyt, illetve Jeszenák Jánost jelölte meg. Jeszenák megérkezését követően ennek megfelelően szinte minden nagyobb vitában megnyilvánult, de a kisebb polémiát, vagy csupán szakpolitikai érvelést kiváltó ügyekben is felszólalt, s így részt vállalt például a mezei rendőrség, a váltótörvény, vagy éppen az önkéntes örökváltság törvénnyé formálásában. A legnagyobb vitákat a már említett szólásszabadsági sérelem generálta, s Jeszenák 1832-36-os véleményéhez idomulva világosan jelezte: a kormány a szólás szabadságát korlátozni akarja, s elveit „elfogadni nem volna egyéb, mint törvényes állásunkról önként lemondani, és személyes bátorságunkat nem a törvény, hanem kormányi tanácsadók belátásuk alá rendelni. Azoknak tehát, akik e tárgyat ily szempontból tekintik, a felírási javaslattól elállani nem lehet, nem szabad, sőt legszigorúbb kötelességök, minden tőlük kitelhető törvényes módokon azon törekedni, hogy az ország e legtetemesebb sérelme valahára maga rendes útján Őfelsége kegyes színe eleibe terjesztésék, és ennek orvoslása által alkotmányunk megint igazsággá váljon.”

Jeszenák, már idézett titkosrendőri jellemzése megjegyezte, hogy nem különösebben jó, inkább közepes szónok. Kétségtelenül igaz, hogy szónoki képessége

nem mérhető a felsőtábla két kiválósága: Teleki László és Eötvös József báró (1813–1871) retorikai zsenialitásához, de beszédeinek karaktere teljesen más jelleget öltött. Alig találni olyan felszólalást, amikor hosszabb fejtegetésbe vagy nézeteinek elvi kifejtésébe kezdett volna. Általában szűkszavúan, nyersen, mindenféle „cicoma” nélkül, csupán a konkrét tárgyra nézve nyilatkozott meg, s mondanóját leginkább történelmi érveléssel, a közelmúlt vagy éppen a régmúlt törvényeinek vonatkozó passzusaival támasztotta alá. Stílusát jól jellemzi az alábbi, az 1843–44-es diétán, a vallási sérelmek apropóján elhangzott beszéd részlete: „már a múlt országgyűlésen a volt nagyváradi és rozsnyói püspök urak eljárását törvénysértésnek tartám, s velem együtt az országnak úgyszólván minden hatóságai, sőt az 1839-ik évi április 27-én kelt királyi intézmény szerint maga a kormány is. Azóta Őhercegsége, az ország primása és az egész magyar római katolikus egyházi rend a fennérített két püspök urak eljárását magukévá tévén, azon szertartást, melyet a vegyesházasságok összeadásánál ötven, és több évek által követtek, azon gyakorlatot, mely Werbőczy prologialis 10-ik cikk 5-ik §-a szerint törvény nélkül is ötször törvénnyé vált vala, kárhoztatni, és Őhercegsége újabb magyarázása szerint azon római katolikus személyt, mely a fennálló törvény értelmében fiú magzatjait más bevett keresztény vallásban neveli, Isten és természetelleni bűnnel vádolni nem átalották, s nemcsak a vegyesházasságok megáldását tagadák, hanem Kálmán király II-ik dekrétumának 5-ik fejezete ellenére, a házasulandókat kitiltván, a fennálló törvényt önkényesen változtatják, a hozandót minden úton-módon gyűlöletessé teszik: és a nagyméltóságú főrendek mind ebben törvénysértést nem látnak!?”

Mindent összevetve kijelenthető, hogy Jeszenák aktív, központi tagja lett az 1839–40-ben zászlót bontó főrendi ellenzéknek. Az 1840-es években egyre szorosabban Batthyány köréhez tartozott, Széchenytől pedig eltávolodott, akinek naplójában innentől kezdve szinte egyáltalán nem fordul elő a Jeszenák név. A gróffal való kapcsolatának megromlásához minden bizonnyal Zay Károlyhoz fűződő személyes és munkakapcsolata is hozzájárulhatott: Széchenyi 1842-es akadémiai beszédében, amikor az ellenzéket nemzetiségi politikája miatt kárhoztatta, Kossuth mellett egyértelműen célzott Zay károsnak ítélt tevékenységére is.

Jeszenák János az 1843–44-es diétán fontos szerepet játszott a főrendi ellenzék újjászervezésében. Nevét megtaláljuk minden olyan összeállításban, amely a felsőtábla ellenzéki szereplőit igyekezett felsorolni, illetve bemutatni: a somogyi liberális lapszerkesztő, Záborszky Alajos (1808–1862) Országgyűlési Szemléjének 1843. augusztusi névsorában; a bécsi angol nagykövetet tudósító diplomata, Joseph Andrew Blackwell (1798–1886) 1844. áprilisi levelének összesítésében; az Udvari Cenzúra- és Rendőri Hatóság (Oberste Zensur- und Polizeihofstelle) 1817 és 1848 közötti vezetőjének, Sedlnitzky grófnak 1844. novemberi titkosrendőri jellemzés-somagjában.

A társadalmi reformok terén támogatta a nemesi adózás elvét, „miután a mostani adózó az országnak alig 1/6-át bírja, s mégis évenként 4 millió pengő forintnyi adót fizet”. Hitet tett a szólásszabadság és a nyilvánosság mellett: „alkotmányos szellem kifejlődését és megérlelését leginkább az országgyűlési szabad újságtól várom”. Pártolta a magyar nyelv ügyét a horvát követek latin felszólalása keltette botrány idején is: „Horvátországnak követei a magyar gyűlésen magyarul szóljanak, hogy pedig azt elérhessük, a horvátországi iskolákban mindenütt a magyar nyelv tanítása szükséges.” Vármegyei szinten a közgyűlési, tisztújítási és követválasztási botrányok visszaszorításának lehetőségét a főispáni jogkör korlátozása mellett már ekkor a titkos szavazás és egy, a kiváltságrendszeren túlmutató, „képviselési rendszer” bevezetésében látta: „a főrendi választmány egy része által tágosabb alapra épített képviselési rendszernek behozatalát tartom azon egyetlen gyökeres gyógyszernek, mely által ezen visszaéléseket korlátozni és megakadályoztatni lehet. Miután a méltóságos főrendek a képviselési rendszernek behozatalát elvileg elfogadták, és annak alapján több külön hatóságokat elrendeztek, és elrendezni fognak, reményelem, hogy annyival inkább fogják kívánni a méltóságos főrendek a képviselési rendszer alapján elrendeztetni a megyei választásokat, és közgyűlési tanácskozásokat még ez országgyűlésen.” Minde mellett nyíltan felvállalta a felelős kormány eszményét is: „Minden alkotmányos országnak fő kelléke az, hogy a kormány a nemzetnek felelős legyen.”

Jeszenák János részt vett a vármegyei közéletben is. A székhelyét Pestre áttevő Batthyány Lajos és Teleki László körül csoportosuló pesti főúri társaság mellett kialakult egy Pozsony, valamint Moson és Nyitra vármegyék politikai életében összpontosuló közösség is: Pálffy József, ifjabb Esterházy Mihály Pozsony; Esterházy Kázmér (1805–1870), Szapáry Antal (1802–1883) és Miklós (1808–1848), illetve a Viczay testvérek Moson és Pozsony; Jeszenák János, Odescalchi Ágoston (1808–1848), illetve Zay Károly pedig Pozsony és Nyitra közgyűléseit látogatta rendszeresen. Közülük Pálffy, Zay, Viczay Károly és Héder, valamint Jeszenák szorosan össze is dolgoztak.

Jeszenák az 1844-ben zászlót bontó Védegylet lelkes támogatója lett: tagja volt a központi igazgatósági választmánynak, valamint birtokközpontjában, a nyitrai Szenicen önálló fiókegyletet hozott létre, aminek elnöki teendőit is ellátta. Részvényese lett továbbá az Iparegyesületnek és a Magyar Kereskedelmi Társaságnak is, de anyagilag támogatta a Kisdédóvó intézeteket Magyarországon Terjesztő Egyesületet, a vukovár–fiúmei vasútvonal tervét („Felfogásom szerint az országnak felvirágzása és anyagi jóléte egyedül a Dunának a magyar tengerparttal oly módoni összekapcsoltatásától függ, mely által természetnyelveink a világ piacán Odesszával a konkurenciát kiállhatják”), s igazgatósági tagként a Pesti Cukorgyár Egyesületben is közreműködött. Egyesületi közszereplése tehát elsősorban a Kossuthtal együttműködő Batthyány Lajos vezette mágnáskörhöz kötődött.

Részt vett az ellenzék párttá szervezésének folyamatában is, tagja lett az Ellenzéki Körnek, s Vahot Imre (1820–1879) lapszerkesztő és színműíró szerint az utolsó rendi diétán is az ellenzékot erősítette a felsőtáblán. Az adminisztrátori sérelmek kapcsán kibontakozó, a főrendiház addigi történetének legnagyobb volumenű vitáján, az úgynevezett válaszfelirati vita során is az ellenzéki oldal mellett tette le a voksát: „sérelmesek előttem a kormánynak abszolutisztikus iránya s működése”. A sérelmi politizálás mellett azonban a polgári átalakulás ügyét is támogatta, még 1848 tavasza előtt felszólalt a törvény előtti egyenlőség vagy például a közteherviselés elvének elfogadása mellett: „Én pozitivitást kívánván, ezen módosítások részemről ki nem elégítő; midőn látom, hogy az adózó népen, mely a közmunkán kívül 950 négyzetmérföldnyi birtokért évenként 8 milliót fizet, a nemesség pedig több mint 8 annyi birtoknyi területért mit sem fizet; midőn látom, hogy az adózó nép a sok fizetést alig bírja, sőt a felső megyékben az adósságokból s hátramaradásokból alig képes kivergődni; azt hiszem: az igazság, az emberiség, s önérdekünk kívánja, hogy a szegény adózó nép vállairól a tehernek egy részét magunkra vállaljuk. Tehát én a háziadó elfogadását első és fő lépésnek tekintem, s azt hiszem, hogy annak elvállalása nélkül az élelmezésnek megváltása, a szegény adózó népnek az országos pénztárchozi járulása, az örökvaltság, s úgyszólván, az anyagi felvirágzásnak semmi neme egyedül a parasztságtól józanul nem kívántathatik.”

Jeszenák részese volt a törvényes forradalmi átalakulásnak. A dunáninneni egyházkerület 1848. június 27-i közgyűlésén elnökölve lelkesen üdvözölte az áprilisi törvényeket és kijelentette, hogy a vallásfelekezeti egyenlőséget kimondó XX. törvénycikkért az egész evangélikus egyház hálával tartozik a magyar nemzetiségnek.

Összegezve tehát, Jeszenák János életpályáját az 1825-27-es országgyűlésen való megjelenésétől kezdve, egészen az 1848. júniusi főispáni kinevezéséig, sőt a kormánybiztosi ténykedésén keresztül a vértanúhaláláig, meghatározta a családi örökség, az apai példa, a reformkori országgyűléseknek helyszínt adó Pozsony és a Jeszenák-birtokok közeli elhelyezkedése, az evangélikus felekezeti szerepvállalás, a Zay Károlyhoz fűződő kapcsolat, s az igazodási pontként is értelmezhető Széchenyi István, majd mindinkább Batthyány Lajos személyisége, s utóbbi politikai platformteremtő szerepvállalása. Mindemellett nem maradhat említés nélkül Jeszenák független jelleme sem: a közügyek iránt érzett elköteleződés, a haza önzetlen szolgálata. Ez, a felsorolt tényezők által is erősített elhivatottság mindvégig töretlen maradt, holott Jeszenák a nehezebbik utat választotta, hiszen kezdettől fogva ellenzéki, liberális nézeteket vallott: világosan jelezte, hogy a korszellem a vallási és az egyéni szabadságjogok érvényesítését tűzte zászlajára, s ennek megfelelően politizált: „A vallási és polgári szabadság a 19. század jelszava.” Amint láttuk, nem pusztán a protestáns érdekvédelmet, hanem a teljes körű vallásszabadság képviselőtét vállalta fel, s nem csupán a sérelmi kérdések mentén politizált, hanem őszintén hitt a jogkiterjesztés eszméjében: „Miután a főispán

úr a szabadság alatt inkább kiváltságot és előjogokat érteni látszik, ebből természetesen az következik, hogy a nemesi szabadságot más néposztályokra kiterjeszteni soha nem lehet. Ezen teóriához nem szítok, sőt ellenkezőképp levén meggyőződve, hogy az asszimiláció által érethetik el a hon boldogsága, mert az igazi szabadság ezen három szóban foglaltatik: semmit rólunk nélkülünk – és ezen szabadságunk annál inkább kitágul, minél többekre kiterjesztetik; ennél fogva jelen alkalommal is az asszimilációt, amennyire lehet, előmozdítani kívánván, temesi gróf indítványát pártolom” – fogalmazott az 1843-44-es diétán.

Nem a karriervágy, nem a népszerűség iránti igény vezette, sosem voltak politikai vezérszerepre áhító ambíciói, de kötelességének érezte, hogy aktívan részt vegyen az országgyűléseken; hogy meggyőződésének szellemében hozzájáruljon a vitákhoz; hogy szerepet vállaljon szinte minden ellenzéki kezdeményezésben; hogy aktívan, szervezőként és támogatóként vegyen részt a felpezsdülő egyesületi életben; s hogy az 1848-1849-ben megkapott feladatokat legjobb tudása szerint ellássa. Több alkalommal hangoztatta, hogy a közérdeket a magánérdekek elé kell helyezni: „mégis a magányérdeket a közérdeknek alárendelni kívánnám, s így kötelességemnek tartom mindazt, mit a méltányosság, jogszerűség, és felvilágosodott kor követel, tehetségem szerint előmozdítani.”

Jellemét kiválóan tükrözi az alábbi néhány sor, amely a kiegyezést követően, 1868-ban, a Vasárnapi Ujságban megjelent, terjedelmes, arcképpel ellátott, méltató életrajzi cikk egy rövid részlete: „Mint ember szelíd, egyenes lelkű, igazság-szerető; mint családfő házas, gyermekei nevelését szíven viselő, gazdálkodó; mint honfi szabadelvű, önzetlen, a fényt, kitűnést nem óhajtó, szerény, de tántoríthatlan kitartású volt a halálig. Jellemzik az őt lelki vigasszal ellátó lelkészhez intézett utolsó szavai, melyeket az papírra tett: »mondja meg azoknak, akiket illet, hogy én azt, amit tettem, halálom óráján sem bántam meg; hogy egyet sem tagadtam meg azon elvek közül, melyekért nemzetem annyi áldozattal és vérontással küzdött. Egyébiránt azon hitben halok meg, hogy a haza sorsa jobbra fordul. Minden forradalom áldozatokat kíván, én egy vagyok azok közül; örülök, hogy életemmel sokak életét megmenthetem s áldozatul esem másokért. Isten áldja meg a magyar hazát. Megbocsátok ellenségeimnek.«”

■ FÜGGELÉK

Jeszenák János országgyűlési felszólalása a protestáns sérelmek ügyében

Pozsony, 1839. december 30.

A vallási és polgári szabadság a 19. század jelszava; örömmel látom, hogy az ország nagyjai [megyéi] is ezen célt tűzték ki. Büszkén állhat hazánk a külföld elé, ha e kérdések nálunk szélesb alapra fektettetnek, mint ott. Nem csak egyedül az a kérdés, hogy kell-e orvosolni e sérelmeket, hanem az is, meg akarjuk-e adni hárommillió polgártársainknak azon jogokat, melyek őket illetik, vagy megvárjuk azt az időt, míg önerejükől fogják maguknak kivívni. Ha a katolikus egyház érdekében állnának is ezen reverzálisok, azok fenntartását nem pártolhatom, mert a hívek szaporítására a propaganda e nemét alacsony üzérkedésnek tekintem és ez okból azokat úgy a múlt, mint a jövőre megszüntetni kívánom, ha pedig azt el nem érhetem, ragaszkodom a koronaőr véleményéhez.

(A felszólalást rögzítette: Szerencs János: *Az 1839-ik évi országgyűlési jegyzetek*. 1–3. kötet. Budapest, 1877–1878. 216–217. p.; *Országgyűlési Tudósítás*, 1839–1840. 1–2. kötet. Szerkesztette: Stuller Ferenc. 640. p.)

Jeszenák János országgyűlési felszólalása a szólásszabadsági vitában

Pozsony, 1840. április 22.

Akik meg vagynak győződve, hogy a Hármaskönyv I-ső része 14-ik és más törvénycikkek világos értelménél fogva, szóval hívtelenséget elkövetni nem lehet; hogy az 1687:14-ik törvénycikk szerint nemeseket katonai erővel elfogatni nem szabad; továbbá, akik a bírói függetlenséget nem törvényfeletti állásban helyeztetik, azoknál a közbejött királyi leirat az aggodalmat nem oszlatta, sőt nevelte. Nevelte pedig azért, mert éppen azon elvek foglaltatnak benne, amelyek a sérelmet szülték, nevezetesen az, hogy a kormány a szólás szabadságát korlátozni akarja, midőn a törvény korlátokat nem húzott, hogy azt nevezi illető törvényszéknek, amelyet e jelen esetekben, ahol hívtelenség nem forog fenn, illetőknek tartani nem lehet, és hogy a bírói ítéleteket akkor is pártolja, midőn a bíró törvény nélkül ítél. Ezen elveket elfogadni nem volna egyéb, mint törvényes állásunkról önként lemondani, és személyes bátorságunkat nem a törvény, hanem kormányi tanácsadók belátásuk alá rendelni. Azoknak tehát, akik e tárgyat ily szempontból tekintik, a felírási javaslatról elállani nem lehet, nem szabad, sőt legszigorúbb kötelességek, minden tőlük kitelhető törvényes módokon azon törekedni, hogy az ország e legtetemesebb sérelme valahára maga rendes útján Őfelsége kegyes színe eleibe ter-

jesztessék, és ennek orvoslása által alkotmányunk megint igazsággá váljon; ezen célnak elérése végett pártolom az izenetet.

(A felszólalást rögzítette: *Felséges első Ferdinánd ausztriai császár, Magyar- és Cseh-ország e' néven ötödik koronás királyától szabad királyi Pozsony városában 1839-dik évi junius 2-kára rendeltetett magyar országgyűlésen a' méltóságos fő-rendeknél 1840. februarius 25-kétől majus 12-ig tartatott országos ülések naplója. Pozsony, 1840. 484. p.)*

Jeszenák János országgyűlési felszólalása a szabad királyi városok rendezésének ügyében

Pozsony, 1844. március 13.

Hallottam Bács megye főispánja által előhozatni, hogy a polgárok jogait és a városok tekintetét előmozdítani kell, hanem a nemesi szabadság csonkítása nélkül. Miután a főispán úr a szabadság alatt inkább kiváltságot és előjogokat érteni látszik, ebből természetesen az következik, hogy a nemesi szabadságot más néposztályokra kiterjeszteni soha nem lehet. Ezen teóriához nem szítok, sőt ellenkezőképp levén meggyőződve, hogy az asszimiláció által érethetik el a hon boldogsága, mert az igazi szabadság ezen három szóban foglaltatik: semmit rólunk nélkülünk – és ezen szabadságunk annál inkább kitágul, minél többekre kiterjesztetik; ennélfogva jelen alkalommal is az asszimilációt, amennyire lehet, előmozdítani kívánván, temesi gróf indítványát pártolom.

(A felszólalást rögzítette: *Felséges első Ferdinánd ausztriai császár, Magyar- és Cseh-országnak e' néven ötödik koronás királyától szabad királyi Pozsony városában 1843-dik évi május 14-kére rendelt magyar-országgyűlésen a' méltóságos fő-rendeknél tartatott országos ülések naplója. 1–7. kötet. Pozsony, 1843–1844. 3. kötet. 340. p.)*

Jeszenák János országgyűlési felszólalása a megyei választásokról szóló vitában

Pozsony, 1844. augusztus 3.

Miután nézetem szerint a megyei tanácskozásoknál és választásoknál a kihágásokra leginkább okot nyújt a jelen megyei elrendezés, azt hiszem, hogy visszatorló törvények által ezen kihágásokat vagy éppen nem lehet korlátozni, vagy ha lehet, akkor az bizonyosan csak jogaink kockáztatásával történendik; de egyébiránt sokkal célszerűbbnek tartván azt, hogy a kicsapongások inkább megelőztessenek, mintsem a megtörténtek

büntetessenek, a főrendi választmány egy része által tágosabb alagra épített képviselői rendszernek behozatalát tartom azon egyetlen gyökeres gyógyszernek, mely által ezen visszaéléseket korlátozni, és megakadályoztatni lehet. Miután a méltóságos főrendek a képviselői rendszernek behozatalát elvileg elfogadták, és annak alapján több külön hatóságokat elrendeztek, és elrendezni fognak, reményilem, hogy annyival inkább fogják kívánni a méltóságos főrendek a képviselői rendszer alapján elrendeztetni a megyei választásokat, és közgyűlési tanácskozásokat még ez országgyűlésen, mivel nemcsak a kormánynak, hanem a nemzetnek is ezen tárgynak minél előbbi célszerű elrendezése közkívánata: ennél fogva röviden Ugocsa megye tisztelt főispánjának szavazatához csatolom magamat.

(A felszólalást rögzítette: Felséges első Ferdinánd ausztriai császár, Magyar- és Cseh-országnak e' néven ötödik koronás királyától szabad királyi Pozsony városában 1843-dik évi május 14-kére rendelt magyar-országgyűlésen a' méltóságos fő-rendeknél tartott országos ülések naplója. 1–7. kötet. Pozsony, 1843–1844. 5. kötet. 340. p.)

Jeszenák János országgyűlési felszólalása az országgyűlési újság, a nyilvánosság ügyében

Pozsony, 1844. október 18.

Miután alkotmányos szellem kifejlődését és megérlelését leginkább az országgyűlési szabad újságtól várom, és ismervén a rendszeres munkák lassúságát, azért ezen ügyet a rendszeres munkálatokra bízni nem kívánom. Az hozatott fel, hogy a sajtó dolga jelenleg jobb lábon áll, mint a múlt országgyűlésen – ezt el nem ismerem; de feltéve is azt, hogy most jobb lábon áll, mindamellett miután az nem törvénytől, hanem egyedül kedvezéstől függ, miszerint azt, mi ma megadatott, holnap megtagadni lehet, én pedig alkotmányos országban mindent törvény által kívánok elhatároztatni – az izenet mellett szavazok.

(A felszólalást rögzítette: Felséges első Ferdinánd ausztriai császár, Magyar- és Cseh-országnak e' néven ötödik koronás királyától szabad királyi Pozsony városában 1843-dik évi május 14-kére rendelt magyar-országgyűlésen a' méltóságos fő-rendeknél tartott országos ülések naplója. 1–7. kötet. Pozsony, 1843–1844. 7. kötet. 44. p.)

Jeszenák János országgyűlési felszólalása a válaszfelirati vitában

Pozsony, 1847. december 7.

A hála és öröm érzése az én keblemet is eltölti afelett, hogy Felséges urunk és királyunk édes anyanyelvünket a trónra emelni, hazánk és a nagy nádornak dicső fiát, közakarrattal választott nádorunkat e hivatalban megerősíteni méltóztatott, örömet gerjeszt bennem továbbá, hogy a királyi előadásokba a nemzetnek némi közóhajtsái, némi kívánatai foglaltatnak! De az öröm nem képes elfojtani mindazt, mi szívemen fekszik, mi fáj, mi aggodalmat gerjeszt. Aggodalmat gerjeszt mindenekelőtt az, hogy az 1790:10. törvénycikk nem egészen valóság, ennek bebizonyítására hivatkozom a többi közt szomorú financiai állapotunkra, az 1811-diki csapásokra, melyeknek idegen viszonyok szülte örvényéből a nemzet e mai napig kibontakozni nem tud; hogy még egyet mondjak, 40 évi hosszú fáradozások után nem vagyunk képesek fiaink számára egy katonanevelő intézetet felállítani, miért? Mert nemzetünk érdekeit idegen érdekeknek alárendelni nem akarjuk. Aggodalmat gerjesztenek bennem a kormánynak mulasztásai, de ezeket elősorolni nem kívánom, mert úgy látszik, a méltóságos főrendek mindkét része ezeknek megemlézésébe beleegyeznek; sérelmesek előttem a kormánynak abszolutisztikus iránya s működése, melynél fogva Horvátországban egyoldalú intézkedése, és a tartományi gyűlésnek egyoldalú rendezése által a többséget egy oly pártnak kezébe játszotta, melyben a magyar koronának legszebb gyöngye, Horvátország megtartása kockáztatik; sérelmes főképpen az úgynevezett új rendszer, mely alkotmányunk palládiumát, a megyei szerkezetet alapjában megrendítette: a megyének elnöke a főispáni méltóság, mely úgyszólván, közvetítő volt a megyék és kormány között, azáltal, hogy fizetésök egyoldalúlag szaporított és rögtön elmozdítottak, kormányhivatalokra lehangoltatott – bocsánatot kérek, hogy hercegséged figyelmeztetése után a fizetést megemlíteni bátorodom, de nézetem szerint az ország választásától függő nádori hivatal azon hivatalokkal, melyek kormányi kinevezéstől függenek, egy kategóriába tenni nem lehet. – Mondom tehát, hogy a főispánok állása, mely az 1722:56. és illetőleg az 1536:36. törvénycikk által biztosítva volt – egy cselédrendszerben és hallatlan rövid idő alatti elmozdítások által ingataggyá tétetett. Ha az illető méltóságos urak ezen nyomasztó állapotot ezentúl is tűrni akarják, ám lássák, de a megyéknek szimpátiáját, a közbizodalmat, a köztiszteletet ez nevelni bizonyára nem fogja. De mindenek között a legsérelmesebb az, hogy az adminisztrátori hivatal, mely csak kijelölt rendkívüli esetekben volt előttünk ismeretes, ismét egyoldalúlag rendszeresített. Őexcellenciája, az előttem szóló koronaőr, ritka ékesszólással és lovagiassággal magára, tudniillik a királyi Helytartótanácsra vállalta a felelősséget a főispáni utasítások szerkezetére nézve, de kérdem Őexcellenciáját: a Helytartótanács beleegyezésével történt-e a fizetések szaporítása? A rögtöni elmozdítások? A számtalan adminisztrátor kinevezés? De tesszem, ha így történt volna is, mégis sérelmesnek látnám ezen eljárást, már csak ezen oknál fogva is, hogy országgyűlésen kívül a törvényhozó test hozzájárulása nélkül tör-

tént; de nem arról van szó, hogy mindezek sérelemképpen terjesztessenek Őfelsége színe elébe a válaszfeliratban! A karok és rendek csak azt mondják, reformokra vagyunk felszólítva, aggodalmat gerjeszt bennünk, hogy a kormány minden áron többséget szerez előttünk ismeretlen célokra, és így méltán tarthatunk tőle, hogy ily kezekben a többség alkotmányellenes célokra fog fordíttatni; és már most kérdezem a méltóságos főrendeket, lehet-e gyengédebb ecsettel, halványabb színekkel festeni a nemzet jelen állapotát? – Mi az évenkénti Pesten tartandó országgyűlést illeti, azt hiszem, hogy az alkotmányos kifejlődésünk főtényezője, s minthogy meg vagyok győződve, hogy mindazon akadályok, melyeket a lipcsei főispán előhozni méltóztatott, még ez országgyűlésen könnyen elháríthatók, az üzenetet egész kiterjedésében pártolom.”

(A felszólalást rögzítette: Felséges első Ferdinánd ausztriai császár, Magyar- és Cseh-országok e' néven ötödik apost. királya által szabad királyi Pozsony városába 1847-ik évi november 7-ikére rendeltetett magyar-országgyűlésen a' méltóságos fő-rendeknél tartott országos ülések naplója. Pozsony, 1848. 59–60. p.)

Jeszenák János országgyűlési felszólalása a nemesi adózás ügyében

Pozsony, 1848. január 15.

Ha gróf Szécsen Antal öméltóságának tegnapi nyilatkozatát jól fogtam fel, ő az országos pénztárt nem a háziadó alá rendelt tárgynak, hanem specialitásnak kívánja tekinteni; Tolna megye tisztelt főispánja pedig az országos választmánynak azon utasítást kívánja adni, hogy az országos pénztár megalapításánál akadályul ne szolgáljon a háziadó. Én pozitivitást kívánván, ezen módosítások részemről ki nem elégítők; midőn látom, hogy az adózó népen, mely a közmunkán kívül 950 négyzetmérföldnyi birtokért évenként 8 milliót fizet, a nemesség pedig több mint 8 annyi birtoknyi területért mit sem fizet; midőn látom, hogy az adózó nép a sok fizetést alig bírja, sőt a felső megyékben az adósságokból s hátramaradásokból alig képes kivergődni; azt hiszem: az igazság, az emberiség, s önérdékünk kívánja, hogy a szegény adózó nép vállairól a tehernek egy részét magunkra vállaljuk. Tehát én a háziadó elfogadását első és fő lépésnek tekintem, s azt hiszem, hogy annak elvállalása nélkül az élelmezésnek megváltása, a szegény adózó népnek az országos pénztárhozi járulása, az örökváltság, s úgyszólván, az anyagi felvirágzásnak semmi neme egyedül a parasztságtól józanul nem kívántathatik. Nem tartóztat engemet azon égrekiáltó fizetési igazságtalanságnak megemlítése, s a Tolna megyei főispánnak azon figyelmeztetése, miszerint azt kívánja következtetni, hogy ha valóban nagyszerű az igazságtalanság; tehát az elmúlt időkre is milliomokat lenne kénytelen a nemesség az adózóknak visszapótolni. Azt hiszem: a politikai hibákat s bűnöket helyrehozni igen, de elődeinkét pótolni kötelesek nem vagyunk, s meg vagyok elégedve azzal, ha a mostani bajokon őszinte segíteni kívánunk. Ezeknél fogva én akár-

minémű szerkezetet elfogadok, melyben világosan ki lesz téve az aránylagos közteher-viselés mellett a háziadónak s országos pénztárnak elfogadása, és minthogy nézetem-hez legközelebb áll a karok és rendek izenete, azt egész kiterjedésében pártolom.

(A felszólalást rögzítette: *Felséges első Ferdinánd ausztriai császár, Magyar- és Cseh-országok e' néven ötödik apost. királya által szabad királyi Pozsony városába 1847-ik évi november 7-ikére rendeltetett magyar-országgyűlésen a' méltóságos fő-rendeknél tartatott országos ülések naplója.* Pozsony, 1848. 208. p.)

■ FELHASZNÁLT FORRÁSOK ÉS IRODALOM

Jeszenák János országgyűlési értékeléséhez

J. A. Blackwell Magyarországi küldetései, 1843–1851. Sajtó alá rendezte: Haraszti-Taylor Éva. Budapest, 1989.

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, I 58, Bécsi levéltárakból kiszolgáltatott iratok. Kabineti iratok. Jelentések a magyar országgyűlések tárgyalásairól. 10. cs. Ungarischer Landtag vom Jahre 1830. *Geschichtliche Darstellung derselben und Charakteristik seiner Mitglieder zu den Staats-Konferenz-Akten gehörig.*

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, I 58, Bécsi levéltárakból kiszolgáltatott iratok. Kabineti iratok. Jelentések a magyar országgyűlések tárgyalásairól. Ungarischer Landtag vom Jahre 1832–1836. 10. cs. *Darstellung und Charakteristik seiner Staats-Konferenz-Akten gehörig.*

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, I 58, Bécsi levéltárakból kiszolgáltatott iratok. Kabineti iratok. Jelentések a magyar országgyűlések tárgyalásairól. 11. cs. Ungarischer Landtag vom Jahre 1839-40. *Darstellung und Charakteristik der Mitglieder des ungarischen Reichstages und Oberhauses zu den Staats-Konferenz-Akten gehörig.*

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, X 1251, Haus, Hof- und Staatsarchiv. Staatskonferenz. Akten der Staatskonferenz 1844:1348.

Országgyűlési Szemle, 1843–1844. Szerkesztette Záborszky Alajos

Vahot Imre: *Országgyűlési emlék. Politikai, történeti és szépirodalmi almanach.* Pest, 1848.

Jeszenák János felszólalásaihoz

Felséges első Ferdinánd ausztriai császár, Magyar- és Csehország e' néven ötödik koronás királyától szabad királyi Pozsony városában 1839-dik évi június 2-kára rendeltetett magyar országgyűlésen a' méltóságos fő-rendeknél 1840. februarius 25-kétől majus 12-ig tartatott országos ülések naplója. Pozsony, 1840.

Felséges első Ferdinánd ausztriai császár, Magyar- és Csehországnak e' néven ötödik koronás királyától szabad királyi Pozsony városában 1843-dik évi május 14-kére rendelt magyar-országgyűlésen a' méltóságos fő-rendeknél tartatott országos ülések naplója. 1–7. Pozsony, 1843–1844.

Felsőleges első Ferdinánd ausztriai császár, Magyar- és Csehországok e' néven ötödik apost. királya által szabad királyi Pozsony városába 1847-ik évi november 7-ikére rendeltetett magyar-országgyűlésen a' méltóságos fő-rendeknél tartatott országos ülések naplója. Pozsony, 1848.
Országgyűlési Tudósítás, 1839–1840. 1–2. kötet. Szerkesztette Stuller Ferenc
Szerencs János: *Az 1839-ik évi országgyűlési jegyzetek.* 1–3. kötet. Budapest, 1877–1878.

Sajtóforrások

Pesti Hírlap
Vasárnapi Ujság

További források

A Nemzeti Casino évkönyve, 1828–1943. (Arcanum Digitális Tudománytár)
Fényes Elek: *Magyarország leírása.* 1–2. kötet. Pest, 1847.
Kossuth Lajos: *Országgyűlési Tudósítások.* 1–3. kötet. Sajtó alá rendezte a Történettudományi Intézet munkaközössége, vezető: Barta István. 4–5. kötet. Sajtó alá rendezte Barta István. Budapest, 1948–1961. (Magyarország újabbkori történetének forrásai. Kossuth Lajos Összes Munkái. I–V.)
Podmaniczky Frigyes: *Naplótöredékek 1824–1886.* 1–4. kötet. Budapest, 1887–1888.
Gróf Széchenyi István naplói. 1–6. kötet. Szerkesztette és bevezetéssel ellátta Viszota Gyula. Budapest, 1925–1939. (Magyarország újabbkori történetének forrásai. Gr. Széchenyi István Összes Munkái. X–XV.)

Szakirodalom

Kedves Gyula: *Jeszenák János báró. Akit egy főhercegasszony sem menthetett meg.* In *Az 1848–1849. évi országgyűlés mártírjai.* Szerkesztette Kedves Gyula, Pelyach István. Budapest, 2016. 167–188. (Konferenciák az Országgyűlési Múzeumban 1.)
Kempelen Béla: *Magyar nemes családok.* 5. kötet. Budapest, 1913.
Kertész Botond: *Protestáns uniókísérlet Magyarországon az 1840-es években.* *Protestáns Szemle,* 1997. 4. szám. 256–281. p.
Melkovics Tamás: *A főrendi liberális ellenzék (1825–1848). Az 1839-40-es diéta főrendi ellenzékének helye és szerepe a polgári átalakulás felé vezető úton.* Budapest, 2018 (doktori disszertáció, ELTE BTK).
Nagy Iván: *Magyarország családai. Czimerekkel és nemzékrendi táblákkal.* 5. kötet. Pest, 1859.
Pálmány Béla: *A reformkori magyar országgyűlések történeti almanachja, 1825–1848.* 1–2. kötet. Budapest, 2011.
Takáts Sándor: *Kémvilág Magyarországon.* 1–2. kötet. Újabb kiadás. Budapest, 1980.
Varga János: *Helyét kereső Magyarország. Politikai eszmék és koncepciók az 1840-es évek elején.* Budapest, 1982.
Vértanúk könyve. *A magyar forradalom és szabadságharc mártírjai, 1848–1854.* Szerkesztette Hermann Róbert. Budapest, 2007.

Főispánok a forradalom előtt és után. Jeszenák János mint nyitrai főispán és felsőházi tag

Jeszenák János báró három hivatalos minőségben is szerepet vállalt a modern Magyarország megalapozásának történelmi jelentőségű vállalkozásában 1848-49-ben: június 19-én Nyitra vármegye főispánjává, szeptember 23-án – főispáni tisztsége megtartásával – kormánybiztosává nevezték ki. A végrehajtó hatalom regionális kulcspozíciói mellett a báró – hivatala és születése jogán is – tagja lett a július 5-én megnyílt népképviselői országgyűlés főrendiházának. A háromból két intézmény: a főispánság és a törvényhozás felső kamarája több évszázados múlttal rendelkezett, ám a forradalom következményeként mindkettő jelentős átalakuláson ment keresztül. Tanulmányunkban ezért nemcsak – sőt, nem első-sorban – Jeszenák főispáni, illetve felsőházi működésével, hanem ezen funkciók 1848-ban bekövetkezett tartalmi változásaival is foglalkozunk, illetve bemutatjuk Nyitra vármegye forradalom utáni viszonyait, azaz a közeget, amelyben „megye-kormányzói” működését megkezdte.

A főispáni hivatal 1848 előtt

A főispánt, a nemesi vármegye legmagasabb rangú tisztségviselőjét – szemben a vármegye nemesi közössége által választott tiszttikarral (első és másodalispán, fő- és alszolgabírók, főjegyző, tiszti ügyész stb.) – a király nevezte ki. A tisztség magas presztízsét a szó szoros értelmében láthatóvá tették azok az ünnepélyes külsőségek, amelyek közepette a beiktatás rendszerint végbement. A szokásjog által szabályozott ceremóniák a vármegyék legfontosabb önreprezentációs alkalmainak számítottak, amelyek során igyekeztek a lehető legnagyobb fényt és pompát kifejteni. A díszes kíséret – 1809 után lényegében már csak a főispáni beik-

tatások alkalmával ültek lóra a nemesi bandériumok –, a szomszédos megyék nemességének és országos előkelőségeknak a részvétele, a szentmise, az üdvözlő beszédek, a hivatali eskü letétele, majd utána a székében ülő főispán felemelése, a szertartást követő lakoma, illetve népünnepély egyaránt az esemény jelentőségét volt hivatva kifejezni.

A főispánok többsége a mágnások közül került ki, de nem számított különlegesnek az sem, ha a jómódú birtokos nemesség valamely tekintélyes, gyakran a központi kormányzervekben (Kancellária, Helytartótanács) hivatali tapasztalatot szerzett tagjára esett a választás. A reformkorban a szűkebben vett Magyar Királyság 46 vármegyéje közel negyedének, 11-nek az élén állt örökös főispán. Az „örökös” méltóságok kötődhetek valamely egyházi vagy világi tisztséghez: Esztergom vármegyében az esztergomi, Hevesben az egri érsek, Pest vármegyében a nádor, Temesben és Pozsonyban a temesi, illetve a pozsonyi gróf (a cím a Pálffy család örökös jussa) töltötte be „mellékfoglalkozásként” a főispáni hivatalt is. Néhány megyében ottani nagybirtokos mágnáscsaládok (Beregben a Schönborn, Komáromban a Nádasdy, Szepesben a Csáky, a horvátországi Varasdban az Erdődy grófok, Turócbán a Révay bárók, Sopronban Esterházy, Vasban Batthyány hercegek) birtokolták az örökös főispáni címet.

Elvárás volt velük szemben (legalábbis elméletben), hogy legyen birtokuk az illető megyében, és „életvitelszerűen” ott tartózkodjanak. A megbízás határozatlan időtartamra szólt: a főispánokat az uralkodó tetszése szerint mozdíthatta el, de a gyakorlatban többnyire más hivatalba való kinevezéssel, személyes okokból történő lemondással vagy az elhalálozással szűnt meg a hivatalviselés. A főispán fizetése kiemelkedően magas volt a választott vármegyei tisztségviselőkéhez képest: évi 1500 forintot kapott a tiszttakar elitjének 3-600 forintjával szemben.

A főispán feladat- és hatáskörét a reformkor előtt legrészletesebben egy Mária Terézia által 1772-ben kiadott rendelet rögzítette. Eszerint a főispán vezette a vármegye közigazgatását, polgári és büntető igazságszolgáltatását, felelt a közrend biztosításáért, a törvények és a királyi rendeletek végrehajtásért, valamint felügyelte az adó- és a pénzügyeket. A gyakorlatban azonban feladata a rendiség utolsó évtizedeiben inkább csak a törvényességi felügyelet ellátása volt, így szerepe meglehetősen formálissá vált (legalábbis politikai „békeidőkben”). A tisztség leginkább még a vármegye mint öngazgató testület folyamatos és legitim működésének biztosítása terén bírt tényleges jelentőséggel. A főispán hívta össze és elnökként ő vezette a rendszeres – vagy nyomós ok esetén rendkívüli – közgyűléseket. Háromévenként tisztújítást kellett tartania: megyei befolyásának legszilárdabb alapját az a jogosítványa jelentette, hogy a választott tisztségekre ő állított jelölteket. A szokásjog megkövetelte, hogy a jelöltállítás előtt tanácskozzon a nemesség legtekintélyesebb személyiségeivel, és a jelöltállítás során vegye figyelembe a legalább annyira klánszerűen, mint politikai alapon szerveződött pártcsoporthoz tartozások, illetve a felekezetek közötti erőviszonyokat. Ha a főispán tájékozott volt a helyi viszonyokban, és az egymással ütköző politikai és egysz-

tenciális érdekek közötti méltányos kiegyenlítésre törekedve, a presztízsszemponthoz és a jelöltek személyes képességeit egyaránt mérlegelve állította össze a szavazásra bocsátandó névsort, működőképes apparátust nyerhetett a megye a következő három évre. A tisztújítás során tanúsított elfogultsága viszont tartós válságot is okozhatott: a hivatalviselés lehetőségéből kizárt vesztes párt nemegyszer évekre csatatérre változtatta a megyeháza üléstermékét. A különösen a negyvenes években eldurvult pártvillongások nemcsak az adott vármegye – mint politikai testület, és mint közigazgatási szervezet – működésében okoztak súlyos zavarokat, hanem aláásták az egész megyei autonómia, a magyar közjogi gondolkodás „szent tehenének” tekintélyét is.

A főispánokat ugyan az uralkodó nevezte ki, a magyar közjogi gondolkodás mégsem tekintette őket egyértelműen és kizárólagosan királyi hivatalnokoknak, a központi hatalom – rendi autonómia dualizmusában inkább köztes helyzetűnek számítottak. A hivatali eskü szövegszerűen is illusztrálta ezt a tényt: a megyegyűlés színe előtt az elvont alkotmány mellett egyaránt elkötelezték magukat a király és a vármegye hű szolgálatára. A vármegyei szervezethez való tartozásukat az körülmény is kifejezte, hogy fizetésüket a megye pénztárából húzták. Bár a kinevezések során a politikai megbízhatóság, azaz az uralkodói (kormányzati) akarat feltétlen kiszolgálására való készség elsőrendű szempontnak számított, a gyakorlatban a vármegyei nemesség közegeiben forgolódo méltóságok általában tiszteletben tartották a rendi alkotmányosság játékszabályait. A formák betartása pedig már önmagában korlátozta annak a lehetőségét, hogy a főispán a központi akarat vak eszközként működjön. Bár többségük a politikai tér új típusú polarizálódása során a kormánypárti, konzervatív térfélen helyezkedett el, a reformkori főispáni karnak nem egy olyan tagja volt, aki rokonszenvezett a liberális modernizációs programmal, vagy annak egyes elemeivel, és aki – legalább a megyei politikai küzdőtér szabályainak korrekt betartásával – kifejezetten népszerűnek számított az ellenzék körében is. (Közvetlen bizonyíték erre, mint alább látni fogjuk, hogy az 1848 áprilisában kormányra került Ellenzéki Párt a régi főispánok ötödének elmozdítására nem látott okot.)

Az adminisztrátori rendszer a forradalom előestéjén

A főispánra, mint láttuk, elméletben számos feladat hárult, ezeknek azonban ténylegesen csak akkor tehetett volna eleget, ha a vármegye székhelyén él és „főállásban” látja el hivatalát. A gyakorlatban azonban ez sokszor nem így történt, a tisztségre viselői egy része inkább csak presztízsemelő, de tényleges munkával nem járó címként tekintett. Nem számított ritkaságnak, hogy Budán vagy Bécsben élő országos méltóságok „mellékállásban” annak a megyének a főispáni címét is viselték, ahol családjuk nagybirtokosként komoly befolyással rendelkezett.

Az 1840-es évek közepén a liberális nemesi reformmozgalom erősödése már odáig jutott, hogy a polgári átalakulás egyes ügyeinek többséget tudott biztosítani a törvényhozásban, legalábbis annak alsótábláján. Az 1843-44-es országgyűlés után politikai irányváltásra szánta el magát a központi hatalom. Az addigi passzív, a fennálló viszonyok védelmét célzó alapállást elhagyva magához akarta ragadni a kezdeményezést, hogy azok a – főleg gazdasági jellegű – reformok, amelyeknek elkerülhetetlensége körül immár széles körű konszenzus alakult ki, az ő irányításával és szája íze szerint, azaz a rendszer alapjainak megrendülése nélkül szülessenek meg – természetesen magának és támogatóinak biztosítva így az azok sikeréből nyerhető politikai hasznot is.

A hatalmi monopóliumait veszélyben érző dinasztikus-abszolutisztikus kormányzat szemében ennek a fordulatnak a konzekvenciájaként értékelődött fel a főispáni tisztség. Az aktív politikához ugyanis kormánypárti többséget kellett létrehozni a következő, 1847-ben esedékes diéta alsótábláján, ehhez pedig az „irányított” vármegyei választásokon vezetett az út. (A liberalizmus ellenfelei nem akarták olyan bizonytalan eszközökre bízni a sikert, mint a közvélemény meggyőzése a nyilvánosság tereiben folyó racionális vita, koncepciók és érvek ütköztetése révén.) Szorosabb ellenőrzés alá kellett tehát vonniuk a vármegyéket, Metternich államkancellár szavaival „az 52 forradalmi köztársaságot”. A kormányrúdhoz engedett újkonzervatívok – Apponyi György magyar, Jósika Samu erdélyi kancellár – az egyetlen kormánykinevezéstől függő vármegyei hivatalt, a főispánt tekintették annak az archimédészi pontnak, amelyből meg lehet változtatni az erőviszonyokat, azaz megelőzni, hogy a reformellenzék többséghez jusson az alsótáblán. A szélesedő nyilvánosság viszonyai között ugyanis egyre kellemetlenebb, sőt kockázatosabb lehetett kizárólag a konzervatív és/vagy aulikus felsőtáblai többségre hagyatkozni a reformtörekvések elgáncsolásában.

A főispánok hatáskörét 1845-ben rendeleti úton lényegesen kibővítették, hogy az addig inkább csak reprezentáló méltóságokból a vármegyék tényleges irányítóivá váljanak. Azokat a főispánokat, akik valamilyen szempontból alkalmatlanok voltak a kormányzati célok elkötelezett és hatékony szolgálatára, lecserélték, és helyettük vagy melléjük főispáni helyetteseket, ún. adminisztrátorokat neveztek ki. (A tisztség régóta létezett, azt eredetileg az alkalmatlan vagy akadályoztatott örökös főispánok helyettesítésére létesítették.) Az adminisztrátorokat egyértelműen kormányhivatalnokoknak tekintették, eldöntve ezzel a főispánok említett köztes helyzetéből adódó bizonytalanságot. A pozíció kormányhivatalként való értelmezését kifejezte az a „kézzelfogható” körülmény is, hogy a rendi intézmények világában kirívóan magas fizetésük (5-6 ezer forint a főispánok korábbi 1500 forintos fizetésével szemben) nagyobbik részét, az 1500 forint feletti hányadot az államkincstárból, és nem a megyei pénztárból kapták. Hogy a fizetésnek milyen jelentőséget tulajdonítottak a kortársak, jól mutatja, hogy az utolsó rendi országgyűlés radikális ellenzéki követe, Madarász László csak „hatezer forintos főispánokként” emlegette az 1845 utáni főispánokat, illetve adminisztrátorokat.

1847 őszén, amikor összeült a következő, utolsónak bizonyult rendi országgyűlés, már a magyarországi vármegyék kétharmadának – 32-nek – az élén állt adminisztrátor. Közülük néhányan mint különösen keménykezű végrehajtók váltak hírhedtté – pl. Luka Sándor Hontban, Tisza Lajos Biharban –, akik az erőszakos eszközök alkalmazásától sem riadtak vissza, hogy a tisztújításokon vagy a követválasztásokon a kormánypárt embereit juttassák pozíciókba.

1847-re a főispáni, illetve az azzal összemosódó adminisztrátori tisztség a rendi Magyarország kétségtelenül legnépszerűtlenebb hivatalává vált. Nemcsak az anomáliák, egyes adminisztrátorok pártszempontból sérelmes „sportszerűtlen” eljárása miatt volt ez így: a reformellenzék elvi jelentőségű támadást látott a rendi autonómia ellen a hivatal új kormányzati értelmezésében. Az Ellenzéki Nyilatkozat megfogalmazása szerint „a kormány a megyék alkotmányos állapotát [...] megsértette, részint az által, hogy a törvényes főispánok helyett számos megyékben helyetteseket nevezett ki, [...] részint pedig az által, hogy több megyékben a főispánt mint a megyétől különvált, s annak ellenében álló, sőt a megyei hatóság fölébe emelt külön hatóságot kívánja tekinteni”. Azaz a szokásjog szerint köztes helyzetűnek számító pozíciót a kormányzat egyszerűen bekebelezte.

Az 1847 novemberében megnyílt országgyűlésen a Kossuth Lajos vezette ellenzék a sérelmi felirat vitája során az adminisztrátori rendszerre összpontosította offenzíváját. Taktikai okokból ugyan 1848 februárjában félretették a sérelmi feliratot, de a hivatallal, illetve viselőivel szembeni ellenszenv nem enyhült. Az érintettek egy része – részben feltehetőleg azért, mert nem kívántak közönséget vállalni a márciusi pozsonyi fejleményekkel, részben azért, hogy megelőzzék a leváltás megalázó szituációját – még az országgyűlés alatt, önként lemondott tisztségéről. (Így tett például az adminisztrátori rendszer emblematisztikus alakja, Tisza Lajos is.)

Voltak azonban, akik nem érzékelték helyzetük megváltozását, vagy nem törődtek vele; ahogy Madarász László fogalmazott, „bőrükhöz ragadt az adminisztrátorkodás”. Ezért 1848 április elején, a kormánykinevezéstől függő közhivatalnokok elmozdíthatóságáról szóló törvénycikk (ez 1848:29. tc.-ként került be az áprilisi törvénykönyvbe) tárgyalásakor a kerületi ülésben Madarász javaslatot tett, hogy országgyűlési határozat vagy minisztériumi rendelet rendelkezzen explicit módon az adminisztrátori rendszer megszüntetéséről, illetve az 1845 utáni rendszerben hivatalt viselő főispánok elbocsátásáról. Hogy pontosan kiket érintene a hivatalvesztés, az indítványtevő az „akik a kincstárból törvénytelen fizetést húztak s fogadtak el” formulával határozta meg. A javaslat érdeme ellen senki nem emelt szót, csak Kossuth emlékeztette a javaslattevőt, hogy a minisztérium még hivatalba se lépett, sőt meg sem alakult, tehát bármilyen intézkedést számonkérni rajta legalábbis korai. A javaslat ezen a fórumon tehát következmények nélkül hangzott el.

Az áprilisi törvények közül kettő tett említést a főispáni tisztségről. Az említett 1848:29. tc. a főispánokat is a felelős kormány által elmozdítható hivatalnokok

sorába helyezte. A 16. tc. pedig, amely – ideiglenes jelleggel – a megyei önkormányzat szerkezetét alkalmazta a népképviselő viszonyaihoz, lényegében a hagyományos rendi felfogást érvényesítette a tisztséggel kapcsolatban: a főispán a törvényes működés őre maradt továbbra is, csak első számú megyei „partnere” változott meg: a vármegyei közgyűlés helyett az állandó bizottság működésének törvényességére kellett felügyelnie.

Az örökös főispánságokról sem az áprilisi törvények, sem a népképviselői országgyűlés nem rendelkezett, így az intézmény változatlanul megmaradt. (Az új esztergomi érsek, Hám János is megkapta a belügyminisztertől az egyházi méltósághoz járó főispáni kinevezést.)

Az új főispánok

A hivatalba lépő Batthyány-kormánynak valóban az első intézkedései közé tartozott az előző időszak legsúlyosabb alkotmányserelmének orvoslása. A minisztertanács már április 15-én határozatot hozott az adminisztrátori rendszer megszüntetéséről, s a belügyminiszter feladatává tette az új főispánok kinevezését, a nádor jóváhagyása mellett. Az április 16-án megjelent, az adminisztrátori intézményt felszámoló belügyminiszteri rendelet az 1845 előtti helyzetet kívánta visszaállítani (a fizetések tekintetében is):

„Miután a megyék kormányzása főispánok helyett helytartókra alkotmányellenesen bízott; miután a megyei főkormányzóknak fizetései a törvényhozás mellőzésével emeltettek föl, és e fölemelt állapotban az országgyűlés kijelentett akarata ellen tartatott fenn, ezennel rendeltetik:

- 1) A megyék főispánhelyettesei hivatalaiktól felmentetnek.
- 2) A megyei főispánok fizetései az 1845-ik év előtti állapotba helyezettnek vissza.
- 3) Azon utasítás, mely a megyei főispánokra nézve 1845. augusztus 14-éről adatott ki, megszüntetvén, kötelességöknök a törvények rendeletéhez képesti teljesítésére utasíttatnak.
- 4) Mely megyékben jelenleg főispán nincsen, azokban addig, míg főispán neveztetnék ki, törvény értelme szerint a kormányzás az alispánt illeti.

Pest, április 16. 1848.

Belügyminister Szemere Bertalan.”

A tisztséget a kormány újra régi köztes helyzetébe kívánta visszahelyezni, ami betöltőjének egyúttal bizonyos függetlenséget is biztosított. A belügyminiszteri kinevezések szövege szerint a kormány a törvényhatóság érdekeinek képviselőjét és a törvényesség felügyelőjét egyaránt elvárta tőlük. „Az a különbség s távolság, mely a zsarnokrendszer alatt a főispánt a megyétől elválasztá, nem létezik többé. Ön az első hivatalnok, nem ura senkinek, barátja és társa mindennek. A főispáni

hivatal eddig üres méltóság által tündöklött, most erély és munkásság által tündökljék. Ezt kérem, ezt megvárom, ezt követelem” – olvasható a kinevezési okiratok mintaszövegében.

A forradalom előtti főispáni kar tagjai közül néhányan elébe mentek a leváltásnak: Zichy Henrik gróf Moson, Szécsen Miklós gróf Pozsega, Marczibányi Antal Trencsén megye főispánja már napokkal a 16-i minisztertanácsi határozat előtt beadta lemondását. Példájukat a következő napokban – de valószínűleg még a rendelet kézhezvétele előtt – mások is követték: Czindery László gróf somogyi, Nádasdy Ferenc gróf árvai, Péchy Imre zágrábi, Majláth György honti, Ciráky Antal gróf pedig Fejér megyei hivatalától vált meg. Akadt a leköszönők között, akinek továbbra is bizalmat szavazott az új kormány (Marczibányi Antal és Zichy Henrik), de sokkal többen voltak olyanok, akiket egy év múlva, 1849 márciusában a magát már győztesnek hívó bécsi kormányzat császári biztосként küld (vagy küldene) vissza a vármegyékbe: Czindery László gróf, Zichy Ferenc gróf, Károlyi Lajos gróf, Péchy Imre, Forgách Antal gróf vagy éppen a hírhedt Luka Sándor.

A sérelem megszüntetése után gyorsan intézkedett az illetékes belügyminiszter az új főispánok kinevezéséről, hiszen a vármegyei autonómia fennmaradása mellett lényegében ők jelentették a kormány egyetlen középszintű közigazgatási szervét. Szemere mindössze kilenc főispánt hagyott meg hivatalában, majdnem csupa olyat, akik a liberális reformellenzék mérsékelt tagjai közé, vagy legalábbis annak „holdudvarába” tartoztak. Perényi Zsigmond baró Ugocsa, Vay Ábrahám gróf Máramaros, Gyürky Pál Krassó, Marczibányi Antal Trencsén, Batthyány Imre gróf Zala, Nádasdy Lipót gróf Komárom, Esterházy Károly gróf Győr, Zichy Henrik gróf Moson, Erdődy János gróf pedig Varasd megye élén maradhatott.

A főispáni kar túlnyomó többségét viszont az új kormány lecserélte. Négy nappal az adminisztrátorokat szélnek eresztő rendelet kibocsátása után meg is kezdődött az új főispánok kinevezése. Április 20-án kelt az a nádornak címzett belügyminiszteri előterjesztés, amely 20 személy kinevezésének jóváhagyását kérte. A miniszter a kinevezések sürgősségét azzal indokolta, hogy a várhatóan hosszabb ideig érvényesülő „mozgalmak közepette a rendet csak olyan polgárok tarthatják fenn, kiknek elveik s a bennök helyezett bizodalom ad hatalmat és békítő befolyást a megbomladozott társasági elemek felett [...] miután úgy a diadalra vergődött elvek célszerű fejlesztése, vezetése, mint a rend érdekében sürgetőleg szükséges, hogy a megyék s kerületek főkormányzói a közügyek élére most kezdetben állíttassanak”.

A hivatalos lap funkcióját is betöltő Pesti Hirlapban megjelent első névsor 18 vármegyei főispán és két, azzal egyenrangú (Jászkun, Kővárvidék) főkapitány kinevezését adta hírül. A Partium négy megyéjében már az első kinevezési napon betöltötték a tisztséget: úgy tűnik, a kormány, illetve Szemere belügyminiszter ezzel is jelezni akarta, hogy azonnal orvosolják az előző kormányzat „mulasztásos törvénysértését”, a Partium tényleges visszacsatolásának elszabotálását. Április

16. és július 2. között összesen 51 új kinevezést tett közzé a Pesti Hirlap, illetve június elejétől a hivatalos lap funkcióját átvevő Közlöny is. A népképviselési országgyűlés júliusi megnyitásáig tehát minden megyébe megtörtént a főispánok kinevezése. Érthető módon legkésőbb – az unió erdélyi részről való elfogadása után –, június 18. és július 2. között kerültek sorra az erdélyi megyék.

A kormányutasítások feltétel nélküli végrehajtása helyett a főispánoknak 1848 tavaszán inkább afféle helyi kormányzói szerepet szántak. A belügyminiszter által fogalmazott kinevezési okirat is hangsúlyozta: a „király a főispánokat a megyéknek első tisztviselőül adja [...] joguk sok, de kötelességük még több”. Az új esküszövegben az alkotmány, a király és törvény iránti hűséget, a kötelezettségek lelkiismeretes teljesítését írta elő: „Én N. N. az élő Istenre esküszöm az alkotmánynak és a királynak hűséget, a törvénynek engedelmisséget, ígervén és fogadván kötelességemet törvény és igazság szerint, részrehajlatlanul és lelkiismeretesen teljesítem. Isten engem úgy segéljen!” Hasonló szellemben fogantak a vármegyéknek küldött, a főispáni kinevezéseket tudató belügyminiszteri leiratok is, amelyben a miniszter kifejezte reményét, hogy a főispán és a kormányzottak között az „alkotmányos és nemzeti szabadság alapján” szövetség jön létre. A megye élére állított férfiak „védői a szabadságnak és fenntartói a rendnek”, ezért elvárja, hogy a megyében „engedelmességgel viseltessék” irántuk mindenki. A május 20-án kelt miniszteri utasítás elrendelte, hogy a főispánok tartózkodjanak a megyéjükben, felügyeljék a törvények végrehajtását, szigorúan ellenőrizzék a tisztviselők tevékenységét, és kezdjenek hozzá az országgyűlési választás előkészületeihez, valamint rendszeresen tájékoztassák a minisztériumot megyéjük állapotáról.

Hogy a kormány milyen jelentőséget tulajdonított az új berendezkedéshez lojális főispáni kar kialakításának, mutatja az a beszédtervezet, amelyet Batthyány feltehetőleg a népképviselési országgyűlés megnyitására szánt (és amelyet valószínűleg nem mondott el). Az expozé beszámolt a kormány tevékenységéről a megalakulása óta eltelt időben, és a legfontosabb eredmények között büszkélkedett az intézkedéssel, miszerint „a becsempésztetett adminisztrátorok helyébe a törvényes főispánokat kinevezte”.

Az új főispánok jellemzően a reformellenzékhez tartozó, az adott megyéhez kötődő, ott birtokokkal és tekintéllyel bíró személyiségek voltak. Többségük korábban betöltött már valamilyen megyei tisztséget, így otthonosan mozogtak a közigazgatás intézményrendszerében, és volt rutinjuk a hatalomgyakorlásban is. Az első kinevezett főispánok között találjuk Beöthy Ödönt, Wesselényi Miklós bárót, Szentkirályi Móricot, Ráday Gedeon grófot, id. Pázmándy Dénest, Újházy Lászlót, Károlyi György grófot, Teleki Sándor grófot, Batthyány Kázmér grófot, Andrássy Gyula grófot, Sztankovánszky Imrét, Hunkár Antalt – hogy csak a reformországgyűlések történetéből jól ismert neveket említsünk.

A tömeges kinevezések gyorsasága persze számos zavarhoz is vezetett. Bár Szemere a liberális ellenzék tapasztalt, kiterjedt kapcsolati hálójával rendelkező

vezető személyisége volt, természetesen nem lehetett egyforma mélységű ismerete az összes magyarországi megye – nem is beszélve az erdélyiekről – belviszonyairól és „káderanyagáról”. Kiválasztottjai között voltak olyanok, akikről a személyes (pl. országgyűlési) ismeretség alapján dönthetett. Több esetben a vármegye politikai elitje is beleszólt – vagy legalább megpróbálta – a leendő főispánok kiválasztásába, azaz kérte a minisztert egy köztisztviselőben álló megyebeli közéleti személyiség kinevezésére, vagy a már kinevezett főtisztviselő lecserélésére. Az időben beérkezett kívánságokat Szemere többnyire figyelembe vette, de a reklamációknak nemigen engedett. (A radikális liberálisnak számító Újházi Lászlót például „lenyomta” az erőiesen tiltakozó – inkább konzervatív színezetű – Sáros megyei nemesség torkán.) A megyék egy részének élére a helyi viszonyokban járatos „jó embereinek” tanácsa alapján választott vezetőt: így az erdélyi megyék főispáni kinevezéseiben jórészt Teleki László gróf, Perényi Zsigmond báró és Bethlen János báró javaslatait fogadta el. (Később visszatérünk rá: Jeszenák János is azok közé tartozott, akiknek a tanácsait kikérte a miniszter, esetében az északnyugati megyék személyi ügyeiben.)

Hogy mennyire sürgősnek tekintette a kormány a tényleges hatalomátvétel szempontjából a főispáni kar újjászervezését, még a kudarcokból is kiolvasható. A sietség miatt ugyanis jórészt előzetes egyeztetés, azaz a jelölt hivatalvállalási készségének ismerete nélkül születtek meg és váltak nyilvánossá a kinevezések. (A korabeli hírközlési viszonyok között a postafordultához szükséges napokat – távolabbi megyék esetén heteket – sem akarta elvesztegetni a minisztérium.) Így többen visszautasították a megtiszteltetést, mert vagy nem érezték magukénak a kormányra került liberálisok politikai irányvonalát, vagy általában is idegenkedtek a hivatali munka kötöttségeitől, esetleg alkalmatlannak érezték magukat a fontos hatalmi pozíció eredményes betöltésére. Nem egy megye esetében csak második-harmadik nekifutásra sikerült megtalálni a véglegesnek ígérkező személyi megoldást.

Wesselényi Jozefa, az erdélyi reformellenzéki politikus Bánffy János báró felesége emlékiratában a személyes élmény elevenségével örököltette meg az érintettek szemszögéből az esetlegességekben is bővelkedő folyamatot:

„A magyar minisztérium a hivatalok betöltéséhez fogott. A régibb tisztviselők közül, kik úgynevezett esmert Pecsovicsok voltak, sokat el mellőzve, másokat a szabadelvűek közül nevezett ki. Így történt férjem kineveztetése a Zaránd megyei főispánságra. [...] Reggel még aludtunk, mikor egy Lizi nevű fiatal szobaleányom felköltött, egy nagy levelet tartva kezében s mondva, hogy staféta érkezett. [...] Felköltém férjem, s ő egész egykedvűséggel olvasá fel nekem főispáni kineveztetését; én pedig Lizivel s a gyermekekkel együtt, majd kibújtam bőrómból. Hanem csillapodott örömöm, midőn férjem nyilvánítá, hogy körülményei nem engedik, hogy távol levő megyébe fogadjon hivatalt. Mindjárt is megírta a belügyminiszter Szemerének »hogy nem lévén esmeretes Zaránd megyében, tart tőle, hogy nem lehetne ott semmi üdvös hatással, azért el nem fogadhatja a kijelölését; azonban

szerencsésnek tartaná magát, ha bármily csekély hivatalban szolgálhatná a jelen környülmények közt hazáját.” Két hónappal később, az unió végrehajtása után Szemere szaván is fogta az erdélyi arisztokratát: az unió kimondása után „egymás után következtek a hivatalokra való kinevezések. Így történt, hogy férjem Küküllő megyei főispánynak nevezték ki. Nem győztünk nagyobb gyermekeimmel gyönyörködni a nagy pecsétetes kinevező levelelen, mely a nádor és Szemerétől volt aláírva; még most is örül szívem, ha megpillanthatom a családi levelesládában, hová bétettük szent ereklyeként. Megtudtam későbbre, hogy ámbár Szemere sohasem látta férjemet, mégis ő akarta mindenképpen alkalmazni, mondván »hogy Bánffy Jánosnak minden áron hivatalt kell vállalni«. Gondolom, hogy Wesselényi Miklós és a többi erdélyi urak ajánlották” – osztja meg feltételezését a kiválasztás háttéréről Bánffyné.

Hogy nem találkozunk még több országosan ismert reformellenzéki politikus nevével a főispáni karban, annak részben a „rendszerelváltás” következtében keletkezett nagy káderkereslet is oka volt. A kormányzat központi szerveinek, a minisztériumoknak a vezető állásait természetesen ugyanebből a körből kellett betölteni. Több tekintélyes liberális pedig – például Bezerédj István – tudatosan a politikai élet „igazi” színterének tartott képviselőházat választotta további tevékenysége helyszínéül a végrehajtó hatalom posztjai helyett.

Mint említettük, a főispáni méltóság 1848 előtt sem volt a mágnessok monopóliuma, de azért túlnyomó többségük a grófok és bárók közül került ki. Ehhez képest a forradalom után az arányok jelentősen módosultak: a kormányra került liberális ellenzéki párt társadalmi bázisának megfelelően nagy számban kaptak főispáni megbízást a birtokos nemesség tekintélyes képviselői. Összesen 26, 1848 tavaszán-nyarán kinevezett főispán nem rendelkezett főnemesi címmel, ami – az erdélyi és horvátországi megyéket is beszámítva – még mindig enyhe arisztokrata túlsúlyt jelentett a főispáni karban.

A főispánokkal szembeni elvárások nyár végére a több irányból fenyegető veszély közepette lényegesen megváltoztak. A belügyminiszter „valamennyi törvényhatóság főkormányzójához” címzett, augusztus 30-i keltezésű drámai hangú körlevelében megerősítette a főispánok jogkörét a megyei tisztikarral szemben. A főispánok, mint a „haza sokféle népű viszonyaiban [...] a magyar elem hatalmas karjai [...] rendelkeznek mindenkivel, kivált a tisztikarral”. Ha hanyagságot tapasztalnak, bármelyik megyei tisztviselőt felfüggeszthetik, a katonasállítás és a fegyverek előteremtése érdekében pedig „rendkívüli tevékenységet fejthetnek ki”. A törvényességet addig szigorúan megkövetelő belügyminiszter rendeletét forradalmi fordulattal zárja: „én nem kérdelem, megtartotta-e a formát, hanem én az eredményt követelem”.

1848 őszétől azután már nem törekedett a kormányzat funkcióját ellátó Országos Honvédelmi Bizottmány mindenáron betölteni a megüresedő főispáni posztokat. A továbbiakban inkább teljhatalmú kormánybiztosokra bízták a központi kormányzat akaratának érvényesítését, a vármegyei adminisztrációban

pedig az alispán helyettesítette a hiányzó főispánt. A kormányhoz hű, aktív, energikus főispánok közül – főispáni címük megtartásával – sokan lettek megyéjük kormánybíztosai.

Jeszenák János, a pártoskodó Nyitra megye főispánja

1848 tavaszán-nyarán egyetlen frissen kinevezett főispán sem számíthatott arra, hogy állása pusztán egy magas presztízsű szinekúra lesz, de a nyitrai főispánság kétségtelenül a különösen nagy kihívások közé tartozott. Részben egyidejűleg, részben egymást követve négytípusú konfliktus forgatta fel, illetve nehezítette az élet normális menetét az ország harmadik legnépesebb – Fényes Elek Statistikája szerint 364 ezer lakosú – megyéjében. A nemesi politikai elit tömbjeinek pártharcai az előző évekből öröklődtek, de tovább durvultak; a jobbágyfelszabadítás rendezetlenül maradt kérdései miatt többfelé zendüléssel fenyegető parasztmozgalmak kezdődtek; a lappangó antiszemitizmus néhány mezővárosban április-májusban pogromszerű zavargássá fajult; mindezen konfliktusok azonban egyre inkább elhalványultak a szlovák többségű megyében súlyos fenyegetésként megélt, a kortársak részéről „pánszláv izgatásnak” tulajdonított nemzetiségi mozgalmak árnyékában. „Sokan reménylik, hogy b. Jeszenák János főispánnak neveztetvén, a bonyolódott csomó oldásához közeledik” – érzékeltette a zűrzavarba belefáradt megyei elit csodaváró hangulatát a Közlöny megyei levelezője június végén.

Az időben első törésvonal a politizáló nemességen belül alakult ki. Nyitra is azon megyék közé tartozott, ahol a negyvenes években egyre mélyülő árkok mentén pártosodott a népes (kb. 17 ezer főt számláló) nemesi közösség, ha itt nem is került sor olyan látványos erőszakos összecsapásokra, mint például Zalában, Biharban vagy Hontban. Erősen leegyszerűsítsenénk a korabeli valóságot, ha a polarizálódást kizárólag a liberális–konzervatív szembenállással próbálnánk leírni. Természetesen a nemesség politikailag tudatos elitje elsősorban ezen eszmerendszerek mentén szerveződött, de ahogy tágitjuk a kört, a családi, rokonsági, vallási vagy lokális identitások egyre fontosabb szerepét figyelhetjük meg a csoportképző tényezők között. Vagy éppen az egzisztenciális érdekeket: Nyitrában például az 1848 tavaszi-nyári pártharcokban a fizetett megyei hivatalokért folyó elkeseredett küzdelem tűnik a pártszerveződés legerősebb mozgatórugójának a szerény birtokú, szegény(edő) nemesség körében. A birtokon belül levőknek, az 1847-es tisztújítás nyerteseinek pártját ugyan gyakran konzervatívnak nevezik ellenfeleik, de többnyire egyszerűen a tisztviselők pártjaként vagy tisztí pártként emlegetik őket, azt állítva, hogy lényegében egyetlen cél mozgatja őket: a kb. 250 – zömében minimális fizetéssel járó – megyei állást akarják foggal-körömmel megőrizni maguknak.

Hogy mennyire nehéz besorolni a történet szereplőit az utókor számára egyértelműnek tűnő politikai kategóriákba, a forradalmat megelőző évek legnagyobb

tekintélyű – ’48-ban Jeszenáknak hol partnereként, hol riválisaként fontos szerepet játszó – Tarnóczy Kázmér példájával érzékeltetjük. Őt az életrajzi adattárak hol liberálisaként, hol konzervatívként, hol mérsékelt liberálisaként sorolják be. A jómódú, több megyében is birtokos nemes az 1832-36-os országgyűlésen Bars megye kifejezetten radikális ellenzéki követeként tett szert országos ismertségre. 1844-ben Nyitrában a Pesti Hírlap megyei tudósítója által liberálisnak nevezett csoportosulás jelöltjeként választják meg első alispánnak – miközben a két fő „kortese” Esterházy Károly és Károlyi Lajos gróf volt; ők mindketten Széchenyi követőiként léptek a közéletbe, de 1840-ben már „jó szellemű”-ként tartja számon őket a kormány, amely egymás után több megye főispánságával is megbízza őket. 1847-ben úgy választják újra alispánnak az ekkor már inkább a kormánypárt emberének számító Tarnóczyt, hogy az ellenzék – személyes respektusa miatt – nem is indít vele szemben jelöltet. 1847 őszén őt választják követnek is az utolsó pozsonyi diétára, ahol leginkább a Széchenyi által ambicionált mérsékelt liberális középpárthoz sorolták. Diplomátikus lavírozására mint közéleti erényre büszke is volt: 1847-ben úgy jellemezte magát, mint aki egy párthoz sem tartozik, és a megyei közigazgatás vezetőjeként „pártoktói függetlenségét szükségesnek tartja, mert a ki párttal bír, viszont bíratik a párt által”.

Hogy mennyire a megyei állásokért folyó küzdelem volt a pártosodás fő szervező elve, jól illusztrálja tehát a *tiszti párt* elnevezés: fenntartásokkal, de az egyszerűség kedvéért nevezzük ezt konzervatívnak. A megyében ellenzéknek, országos szinten viszont kormánypártnak számító liberálisokat népköri párt névvel jelölték (május elején népkörre keresztelték át ugyanis a szervezeti keretüket biztosító kaszinót). Utóbbi pártnak Jeszenák János volt az elnöke, de az ellenpárt elsősorban nem vele, hanem inkább annak meg nem nevezett radikális tagjaival azonosította a népkört. (Jeszenák maga is elpanaszolta Szemerének, hogy a kormányzati konszolidációt támogatandó, „a népkör embereit, mint elnök minden módon csillapítom”.) Az előző években a vármegye közléte olyan mértékben polarizálódott, hogy ott még a márciusi forradalom után sokfelé megfigyelhető – legalább átmeneti – kibékülés sem történt meg a szemben álló pártok között. A mély megosztottság fő felelősenek az ellenzékiek az április elején, leváltását megelőzve leköszönt főispánt, Károlyi Lajos grófot tartották. A kortársak által az újkonzervatív Apponyi György kancellár bizalmas barátjaként emlegetett gróf – a tótmegyeri uradalom gazdájaként megyebeli nagybirtokos – 1845 óta kormányozta a megyét. Az 1848-as források közvetetten arra utalnak, hogy Károlyi aktívan igyekezett teljesíteni a kormányzati elvárásokat: a forradalom évében a tisztikar csaknem egésze a konzervatív párthoz tartozott, a liberális ellenzék pedig annyi sérelmet szenvedett el a főispán részrehajló kormányzása alatt, hogy magas hőfokon izzottak benne a revansindulatok.

A konfliktushelyzet prolongálásához hozzájárult az áprilisi törvények azon rendelkezése is, amely a közigazgatás működőképességének biztosítása érdekében egyelőre nem engedett vármegyei tisztújításokat tartani. Hiába győzött tehát

országos szinten a liberális ellenzéki párt, a megyei „derékhad” hivatalokra aspiráló, arra valószínűleg egzisztenciálisan is rászoruló tagjai ebből helyi szinten semmit nem profitáltak, hiába várták türelmetlenül a kompenzációt a szűk esz-tendőkért.

A „törvényes forradalom” győzelme után az első erőpróba a vármegyei közgyűlés helyébe lépő megyei állandó választmány megalakítása volt. Erre – a belügy-miniszter rendelete értelmében – május 1-jén került sor. A népköriek „ügyes”, de az ellenpárt által törvénytelennek tartott húzással a környékbeli falvak mozgósított volt jobbágyaival népgyűléssé bővítették a tanácskozást, és ott egy mind területi, mind pártszempontból aránytalan összetételű, 711 tagú – tehát lényegében valódi munkára alkalmatlan – állandó bizottságot alakítottak. Az „abnormis állapotú gyűlésben alakított” bizottmányban „sem a vagyonság, sem az értelmesség, sem a népszám, de egyedül néhány izgatónak anarchikus tendenciája képviseltetik” – panaszkolta a tiszti párt képviselőjében Tarnóczy Kázmér. A mághoz tért tisztipártnak a testület felosztatását ugyan nem sikerült elérnie a belügyminisztériumnál, de az végül utasította a főispánt az aránytalanságok mér-séklésére új tagok kooptálása révén.

Úgy tűnik, Szemere belügyminiszter első számú szempontja a főispán kiválasztásakor az volt, hogy a közigazgatás működőképességének biztosítása érdekében olyan jelöltet találjon, akit egyik párt sem utasít el. Ilyennek gondolta – egy későbbi levél utalása szerint feltehetően Jeszenák ajánlását követve – az országos tekintélynek örvendő ellenzéki főrendet, Zay Károly grófot: kinevezési okle-velére már április 22-én rákerült a nádor aláírása. A közhivatalt soha nem vállaló – csak evangélikus egyházi tisztségeket betöltő – Zay azonban rögtön elhárította a kéréstlen megtiszteltetést: „vallásbeli és nemzetiségi viszonyok forognak fön a ns. megye kebelében, melyek csaknem lehetetlenné tennék, miszerint benne, csekély egyéniségemnél fogva, hazámnak érdekeit hatósan előmozdíthassam” – indokolta némiképp ürügynek ható érvekkel a visszautasítást május 1-jén kelt levelében.

Az egyéb – alább ismerttetendő – megyebeli zavarok közepette Szemere egy hónapra félretette a főispáni kinevezés ügyét. Június 5-én fordult újra tanácsért Jeszenákhoz. A levélből az is kiderült, hogy ő volt már az első számú jelöltje is, és sajnálkozva vette tudomásul, hogy nem vállalta el a megbízást: „vannak, kik valamely megye természetes kormányzóiképpen jelennek meg. Ön személyében mi ilyen férfiúnak hódoltunk” – bókolt a miniszter. (A levél egy utalása azt való-színűsíti, hogy éppen Jeszenák ajánlotta maga helyett Zayt.) Szemere ismét ta-nácsot kért: újabb jelöltje Tarnóczy Kázmér lenne, de a kinevezés előtt szeretne tájékozódni, mert a simulékony alispán ugyan „eszes, erélyes, tanult férfiú, de vannak, kiket a viszonyok valamely hatáskörben megbénítanak”. Ha Jeszenák úgy ítéli meg, Tarnóczy nem lenne szerencsés választás, más személyi javaslatot kér sürgősen, „mert a legfőbb idő eljött, hogy főispán neveztessek ki” – zárta levelét a miniszter.

Hogy milyen indokkal hárította el Jeszenák először a megbízást, nem tudjuk (talán erről még személyesen beszéltek Szemerével Pozsonyban az utolsó diéta szétoszlása előtt), mindenesetre júniusra megváltoztatta álláspontját. Válaszlevelében Tarnóczyról lebeszéli a minisztert, mert a volt ellenzékiek – az előző évekbeli mellőzöttségük miatt – élesen elutasítják őt. Kizárásos alapon a báró magát tartja az egyetlen, mindkét oldal részéről elfogadásra számító jelöltnek. A liberális népköri párt egyértelműen őt szeretné, és a tiszti párt túlnyomó része is elfogadná a megye élén konszenzusra törekvő személyisége miatt, írja, majd egyértelműen kifejezi készségét a tisztség elvállalására.

Szemere gondolkodás nélkül elfogadta az ajánlközt, hiszen már 18-án, tehát valószínűleg rögtön a nyitrai levél kézhezvétele után elkészült az előterjesztés a nádornak, 19-én pedig már ki is állították a minisztériumban Jeszenák kinevezését. (Ezzel Nyitra – Erdélytől eltekintve – utolsó előtti megyeként kapott főispánt.)

Az új főispán valószínűleg június 30-án vette át hivatalát. A beiktatások 1848 tavaszán-nyarán a korábban szokásos pompás külsőségek mellőzésével, többnyire hangsúlyozott „polgáris” egyszerűséggel zajlottak, szimpla hivatali aktusként. Jeszenák egyelőre nem vehette kézbe a tényleges kormányzást, hiszen közeledett az országgyűlés megnyitása, amire ő a főrendiház tagjaként hivatalos volt.

Még a főispáni kinevezés és a hivatalba lépés között, június 24-én került sor Nyitrában az első népképviselési alapon szervezett választásra, amelyek eredményeként a népes vármegye 11 képviselőt küldhetett az országgyűlésbe. A két párt közötti szenvedélyes gyűlöletet jól érzékelteti, hogy a 11 választókörzetből ötben történtek zavargások, ebből három helyen véres, de nem halálos kimenetelű verekedés. Az országos lapokban is részletesen tárgyalták a legsúlyosabb incidenst, a vágsselyei tömegverekedést. A képviselőház végül négy nyitrai körzetben semmisítette meg az eredményeket és rendelt el új választásokat. A verekedések „hősei” ugyan a vármegyei korteskedésen edződött kisnemesi tömegek voltak, de a zavarok az új népképviselési elvet is kompromittálták. A botrányokért Jeszenáot természetesen nem terhelte felelősség, hiszen még nem vette át a kormányzást – sőt, nem is tartózkodott a megyében –, de a hónapokig tartó vizsgálatok, illetve a megismételt választások lebonyolítása főispánként már őt is érintette.

A vármegye társadalmi rendjét veszélyeztető második konfliktus látványos eseményei, az antiszemita zavargások több nyitrai mezővárosban Jeszenák kinevezése előtt zajlottak ugyan, de a feszültség benne maradt a levegőben hivatalba lépése után is. A megyében a „személy és vagyonbátorság tetteleg megtámadtatott, Szereden és környékén házak döntetnek, vagyon elraboltatik, s a személyek megtámadtatnak” – jelentette Thuróczy Tádé, a Béke és rend fenntartására ügyelő középonti állandó választmány alelnöke a belügyminiszternek április 29-én. A március és május között országszerte többfelé kirobbant pogromok között a legsúlyosabbak közé tartozott az a támadás, amelynek során május 1-jén és 2-án a helyi és környékbeli lakosság teljesen kifosztotta a vágújhelyi izraelitákat, Nyit-

ra megye legnépesebb zsidó közösségét. A már többször említett Tarnóczy Kázmér alispán már április 25-én kormánybiztosi megbízást kapott előbb Pozsony, majd Nyitra megyébe az antiszemita zavargások kivizsgálására, a felelősök megbüntetésére – rögtönítélő bíraskodás keretében – és a személy- és vagyonbiztonság helyreállítására. A belügyminisztérium iratainak tanúsága szerint a biztos igen energikusan és hatékonyan teljesítette a megbízatását: talán éppen ez adta Szemerének az ötletet, hogy őt nevezze ki Nyitra főispánjává (amitől Jeszenák végül, mint láttuk, eltanácsolta). Erélyességének egyik következményeként már május 5-én arról panaszkodott Szemerének, hogy a pozsonyi és nyitrai börtönök nem képesek befogadni a megugrott rablétszámot, ezért javasolja, hogy a súlyosabb ítéletűeket Komáromba küldjék erődtítési munkákra. (A javaslatot Szemere május 30-án jóváhagyta.)

Tarnóczy jelentéseiben felbukkant a megye rendjét fenyegető harmadik feszültséggóc is: a jobbágyfelszabadítás rendezetlenül maradt kérdései, az ezekből eredő – olykor erőszakba torkolló – paraszti mozgalmak (amelyek persze egyáltalán nem nyitrai sajátosságok voltak). Csitár helységben például „az eddig mindig jámboroknak, de rendkívül butáknak mutatkozott palóc lakosok” a földesúr által régen visszaváltott irtásföldeket és a kocsmát elfoglalták, a béreseket a vitatott föld szántásától eltiltották. Sasvár és Holics uradalmakban, valamint Farkasd mezővárosban is előfordultak legelő- és erdőfoglalások. A hegyvidéki falvakban különösen az irtásföldek sorsának bizonytalansága tartotta forrongásban a parasztságot.

A megyét érintő negyedik feszültségforrást a szlovák nemzeti mozgalom képezte, amelyet a korabeli politikai nyelv leginkább pánszláv izgatásnak nevezett. Tarnóczy májusi jelentéseinek visszatérő motívuma volt az elszakadási törekvések csíráját magában rejtő „panslavisticus izgatás”. Május 17-én már arra utasítja a másodalispánt, hogy „Hurban nevű volt hlubokai lelkész”, aki pánszláv izgatóként „bizonyos népgyűlésben a tótságot fegyveres felkelésre” hívta fel, s ezzel hűtlenség bűnébe esett, fogassa el, vagy kerestesse. „Bár a nép a statárium kihirdetése, a katonaságnak oda rendelése és erélyes fellépésem következtében igen megdöbbent, tagadhatatlan marad mindamellett, hogy annak szelleme felettébb rossz, szándéka gonosz, és hogy a pánszlávizmus többnyire csak ürügyül szolgál rosszul eltitkolt rablási, s mindazoknak, kik posztóruhát hordanak, kiirtási vágyának, s hogy ebbeli megrögzött rosszakarat fékezése csak anyagi erővel és vasszigorral eszközölhető” – érzékeltette személyes tapasztalatai alapján a társadalmi és a nemzeti ellentétek összefonódását a miniszternek május 23-án írt jelentésében.

Az antiszemita zavargások teljesen, a parasztmozgalmak nagyrészt megszűntek júliusra, amire Jeszenák ténylegesen átvette a megye kormányzását. Lassan a pártharcok is elcsitultak, ám az utolsóként említett problémakör, a szlovák nemzeti „izgatás” megfékezése a főispán gondjai között előkelő, sőt növekvő fontosságú helyet foglalt el. Batthyány Lajos miniszterelnök szeptember 20-án arra figyelmeztette a felvidéki megyék vezetőit – így Jeszenszkyt is –, hogy me-

gyéjükbe „emisszáriusok” érkeztek, „hogy a köznépet a nemzetiség színe alatt felizgatva, a reactio vétkes céljaira felhasználhassák”, s egyúttal felszólította a címzett fő- és alispánokat, hogy a „bujtogatókat” fogassák el és állítsák rögtönítélő bíróság elé. „Hazánk számos elleneit csak szigorú fellépéssel lehet megsemmisíteni” – zárta utasítását a miniszterelnök.

A hatékony fellépés érdekében azután 1848. szeptember 23-án három másik felvidéki megye főispánjával együtt a nyitrai is teljhatalommal ruházta fel, hogy a Morvaországból érkező szlovák bujtogatókkal szemben a törvény teljes szigorával léphessen fel. (Jeszenákkal együtt Madocsányi Pál árvai, Marczibányi Antal trencsényi főispánok kaptak megyéjük területére érvényes „teljeshatalmú k. biztos” kinevezést. A negyedik címzett, Szent-Iványi Károly gömöri főispán már május 21. óta rendelkezett „országos biztos” megbízással, amelynek érvényessége saját megyéjén kívül kiterjedt Liptóra és Szepesre is, s feladata kifejezetten a pánszláv törekvések elfojtása, azok erőszakos kitörésének megakadályozása volt.)

A következő kilenc hónapban Jeszenák egyszerre viselte a Nyitra megye főispánja és kormánybiztosa címet. A hivatali iratokban többnyire „nyitrai főispán és kormánybiztos” a megnevezése; mivel azonban a kettő közül az utóbbi adott erősebb jogosítványokat a gyakorlati cselekvéshez – pl. a végrehajtó hatalom közegeivel való rendelkezés terén – ezért a kettős hivatalviselés háromnegyed évét jelen kötetben a következő, a kormánybiztosi tevékenységéről szóló tanulmány tárgyalja.

Az országgyűlés felsőtábláján

A forradalom győzelmét megtestesítő áprilisi törvényeknek a törvényhozást érintő legfontosabb intézkedése a népképviselési elv bevezetése volt, amely a korábbi rendi alapon szerveződött diétákhoz képest forradalmi újdonságnak számított. Érintetlenül maradt viszont a kétkamarás szerkezet, és a felsőházat illetően sem tartalmazott lényeges rendelkezést a törvénycsomag. (Az egyetlen változást az jelentette, hogy míg a főrendi tábla tanácskozásain a nádor elnökölt, ezentúl a király tetszése szerint nevezett ki a tagok közül elnököt.)

A kétkamarás népképviselési országgyűlés felsőházának tagsága ugyanazon kritériumok alapján állt össze, mint a pozsonyi rendi diéták felsőtáblája. Változatlanul a legfőbb világi méltóságok (főispánok és zászlósurak), a püspökök és érsekek, valamint az arisztokrata családok felnőtt férfi tagjai alkották. Összesen kb. 800 személy lett volna jogosult, pontosabban köteles részt venni a törvényhozásban. A Nemzeti Múzeum dísztermében berendezett ülésterem látogatottsága azonban igen gyér volt. A házszabály 50 főrend jelenlétét követelte meg a határozathozatalhoz, ám ezt a számot augusztus 25-én 30-ra, október 1-jén 20-ra kellett leszállítani. Debrecenben már olyan kevés főrend jelent meg, hogy az első ülést csak március 12-én lehetett megtartani. A Bárczi-házban azonban

mindössze 18-an jelentek meg. Ez a szám ugyan a tavasz folyamán valamelyest emelkedett (május elején már 70 főrend gyűlt össze), de a Debrecenben tartott 22 ülésnek alig volt politikai jelentősége: főleg a hiányzók igazolásával foglalkoztak. Nyárra teljesen el is lehetetlenült a felsőház. Szemere miniszterelnök már azt sugallta, hogy a július 2-án Pesten összeülő országgyűlésen maguk a főrendek mondják ki feloszlását, de sem itt, sem Szegeden nem került sor már ülésre.

Azon kevesek azonban, akik részt vettek a felsőház munkájában, nem a minden reformtörekvést elgáncsoló egykori felsőtábla örökösei voltak, hanem többnyire a volt ellenzék tagjai, akik közül leginkább az újdonsült főispánok adtak némi súlyt és valódi tartalmat a tanácskozásoknak. Legalábbis az országgyűlés első heteiben: a felsőház jelentőségének zsugorodása összefüggött azzal is, hogy a fegyveres konfliktus veszélyének fokozódásával a főispánok sorra elhagyták a fővárost, hogy megyéjükben irányítsák a felkészülést az önvédelemre.

Hogy a pozícióval járó kettős – törvényhozói, illetve a végrehajtó hatalmi – funkció közül melyiknek tegyenek eleget, nem jelenthetett súlyos dilemmát az érintetteknek. Az az új országgyűlés első heteiben kiderült ugyanis, hogy a rendi diétához képest a két kamara súlyviszonyai megváltoztak. Bár a felsőház jogainak korlátozását, sőt eltörlését indítványozó radikális javaslatokat elvetették, a gyakorlatban a döntés joga teljesen a képviselőház kezében volt. Magukat a főrendiházi tagokat is érezhetően elbizonytalanította az új helyzet: a képviselőház új, megerősödött legitimációjával szemben már előre, látatlanban lemondtak az ellensúly vagy a fék szerepéről. Hozzájárult ehhez az önbizalomhiányhoz az is, hogy a főrendi tábla az előző másfél évtizedben szinte minden reformtörvényt makacsul ellenzett, ami népszerűtlenné tette magát az intézményt is. A felsőház megjelent tagjainak többsége maga is anakronisztikusnak érezte a születési előjogok változatlan érvényesülését a törvényhozásban. Az első ülések egyikén Beöthy Ödön (a liberális ellenzéki politikus ugyan diétai veteránnak számított, de mint bihari főispán a felsőtáblán újonc volt) javaslatára határozatban kérték fel a kormányt: terjesszen be mielőbb törvénytervezetet a felsőház reformjáról, tekintettel az alsóház népképviseleti alapra helyezésére. „Az új törvények lényeges változást okoztak polgári állásunkban. A testületnek fő feladata magát a kor felmerült viszonyaihoz alkalmazni, és ha látja, hogy a forma azokba bele nem illik, neki magának kell az iránti figyelmeztetést tenni” – indokolta javaslatát. (Mint ismeretes, a főrendiház reformjára csak 1885-ben került sor, ám a népképviseleti elvet ekkor sem érvényesítették.) A forradalom utáni helyzethez való alkalmazkodási igyekezet szimbolikus gesztusaként a pozsonyi diétákon használatos „főrendi tábla” elnevezést saját maguk cserélték „felsőház”-ra, hivatalos megszólításukat pedig Újházy László sárosi főispán javaslatára „méltóságos főrendek”-ről „tisztelet felsőház”-ra változtatták.

Jeszenák János bárónak tehát kétszeresen: születése jogán – ahogy korábban a rendi országgyűléseken is – és immár főispánként is helye volt a felsőházban.

Nem tudjuk, jelen volt-e az alakuló („előleges”) július 4-i felsőházi ülésen, ám feltehetőleg nem mulasztotta el a július 5-i ünnepélyes megnyitást, amely a két ház „elegyes ülése” keretében ment végbe a Vigadóban. Biztosan tudjuk viszont, hogy a felsőház harmadik, július 6-i ülésén részt vett. Ekkor, az ideiglenes házszabálytervezet vitája során, azon belül az igazolási eljárásról folyó diszkusszióban hangzott el ugyanis egyetlen ismert hozzászólása a népképviselői országgyűlésen. Az igazolási eljárás lényege a felsőház esetében annak megállapítása volt, hogy a királyi meghívót kapott, de meg nem jelent főrendek igazoltan maradtak-e távol, illetve annak ellenőrzése, megkapta-e minden megjelenésre jogosult a királyi meghívót? Jeszenák az igazolatlanul hiányzókkal szembeni szankciók ügyében szólalt meg. A felsőházban való megjelenés ugyanis nemcsak a hivatallal vagy születéssel járó jog, hanem kötelesség is volt: a meghívólevél a „megjelenni szigorú büntetés alatt kötelességöknek ismerjék” formulával zárult. A nyitrai főispán – kizárólag a jelen országgyűlésre vonatkozóan, a rendkívüli körülmények miatt megrövidült határidőkre tekintettel – egy elnézőbb eljárás mellett érvelt a távol maradó kötelességszegők megbüntetését szorgalmazó Beöthy Ödönnel és a vele egyetértő Szemere Bertalan belügyminiszterrel szemben:

„Miután a jelen országgyűlés rögtönzöttet, ’s mindnyájan tudjuk, hogy posztáink nem úgy vannak elrendezve, hogy meghívó levelét kiki annak idejében megkaphatta volna, nem találnám célszerűnek hogy ha a jelen esetben a meg nem jelenőkre nézve a törvénynek szigorát kiterjesztenők, hanem azt csak jövőre kívánom fenntartani.”

Nem tudjuk pontosan, mikor hagyta el az országgyűlést, de sokat nem időzhetett Pesten, mert július 14-én (a felsőház ötödik ülésén) az elnöklő Majláth György bejelentette, hogy Jeszenák János nyitrai főispán „hivatalbéli mulhatatlan foglalatossága” miatt „rövid időre” eltávozott az országgyűlésből. Nem volt ezzel egyedül: a forrongó megyék főispánjait hivatali kötelességük szólította el, néhány fiatalabb, vagy katonai múlttal rendelkező főrend pedig a honvédelmi kötelesség teljesítése céljából hagyta ott a múzeumi ülésezést, s indult a Délvidék „pacifikálására”.

A „rövid időre” való távozás Jeszenák esetében véglegesnek bizonyult. A felelős magyar kormány rendeleteinek végrehajtása (a nemzetőrség szervezése, a fenyegető szlovák mozgalom elleni védekezés stb.) végleg a megyéjéhez kötötte. A végrehajtó hatalmi posztján mindvégig kitartó főispán, majd kormánybiztos így természetesen többé nem vett részt a törvényhozás munkájában.

A Pesti Hirlap tudósítása Nyitra megye újjászervezéséről és a szlovák nemzeti mozgalom jelentkezéséről

Nyitrán május 8-án a követek választását vezérlendő és 10-én a gyűlést képező bizottmány ült össze. Mindenütt megtörténtek a szükséges választások, t. i. a követ-választói képességgel bírók összeírását kerületenként intézendő választmányok és járásonként bíraskodandó törvényszékek, meg árvás ügyeket kezelendő bizottmányok – mindezt részint rendelvén, részint megengedvén a legújabb törvénycikkelyek. Megkéretik ezeken felül a belügyek ministériuma, hogy szolgabírák és esküdtek szükséges szaporítását engedje meg. Törvények hirdetésére s az esküdtszéki képességgel bírók összeírására is történtek kiküldetések. A véghez vitt választások pedig loyálisak valának, valódi ellentétei a lejárt boldog idők választásainak, mert midőn akkoron óvatosan mellőztettetett mind az, aki a bizonyos párthoz nem tartozott, most a népkörben tervezett választások, mennyire lehetett, szorgalmasan úgy intéztettek, hogy a volt pártok és osztályok mintegy összeolvadjanak.

A bizottmányi ülések idejében megjelent székvárosunkban, Nyitrán, két ágostai vallásfelekezetű pap, mindkettő megyénk szakolcai járásából, és mindkettő, a szép számmal jelen levő, nagy részben tót ajkú néphez intézett veszedelmes irányú beszédek és hasonló szétosztott szláv proclamációk miatt letartóztatott. A népben ezen izgatások nem találtak visszhangra, mi főleg annak köszönhető, hogy a nyitrai népkörben, minden ülés előtt és után, a tót ajkú nép, körülményesen értesítetik a teendőkről és történteokről.

Első alispánunk jelenleg Pozsonyban kormányi biztosképp működvén, leveléből értettük, hogy megbízatása, rögtönítélő szék mellett, megyénkre is ki van terjesztve; mire nézve azon székhez szükséges tagok már eleve megválasztattak. Adja isten, hogy ezen rögtönítélő szék eljárni ne legyen kénytelen. Voltak ugyan megyénk néhány helyein izraeliták elleni kitörések, és történt némely erdőségeknél jog-fogalomzavarból eredő elfoglalása, de ezen mozgalmak már csillapodnak, és remélhető, hogy a közcsend és vagyonbátorság megzavartatni többé nem fog.

Markhot János

(Pesti Hirlap, 1848. május 17. 444. p.)

**Jeszenák János báró levele Szemere Bertalan belügyminiszterhez
a lehetséges nyitrai főispánjelöltekről, Pozsony, június 16.**

Tisztelt Minister Úr!

Mindenekelőtt elkésett válaszem igazolására, e folyó hó 5-én hozzám intézett nagybecsű levelének borítékát csatolom ide, melyből látható, hogy tíz napnál tovább bujdosván, a posonyi posta jegye szerint csak ma érkezett kezemhez.

Nyitra megye állását illetőleg – nyíltan és őszintén szólván – tisztújítási érdekekből, fájdalom, még mindég pártok léteznek. A régi ellenzék, mely Károlyi idejében minden hivatalból kirekesztetett, de most – a nép minden bizodalját bírván kizárólag – igen hatalmas, Borcsiczky Istvánt vagy engem szeretne a főispáni székből látni; tőlünk reménylően a hivatalok elnyerését; ezek régi ellenszenvből Tarnóczi ellen törnek. A régi conservatívok, kik előre nézvén most velünk mindenben egyetértenek, Tarnóczit kívánják, részint régi összeköttetés, részint oltalom miatt, a népkör egyéneinek túlfeszített igényei ellen; és itt legyen minden kérdés nélkül mondván, ezen pártnak az 5/6 része, talán csak egy-két papot és ultraconservatívot kivéve, irántam nagy bizodalommal viseltetnek, mert tapasztalták, hogy a népkör embereit, mint elnök minden módon csillapítom, és minden érdekek őszinte kiegyenlítését tehetségem szerint előmozdítani iparkodom.

Tarnóczit én is eszes, becsületes, tanult és igen haszonvehető férfinak tartom, kit elkedvetleníteni kár volna, annál is inkább, hogy mindég szolgálni kívánt, és most még inkább őszintén szolgálni óhajt – de mindamellet nem hiszem, hogy vele a béke és rend visszatérjen Nyitrába.

Az országgyűlés után később hallám, a barsi főispánság szerencsésé tette volna; egyébiránt akármi más hivatalra is alkalmas.

Ezeket előre bocsátván, talán úgy tűnik fel a dolog első pillanatra, mintha magam egyéniségét kívánnám kiemelni vagy ajánlani! De Isten látja lelkemet, teljes életemben soha hivatalt nem kerestem, hanem nagybecsű levele által őszinte nyilatkozatra voltam fölhíva, polgári kötelességemnek tartottam nyíltan, bizodalmasan felelni. Sőt, ha ily körülmények közt Nyitrában csekély szolgálatom elfogadását célszerűnek tartja Minister Úr, parancsának elfogadására lekötelezettnek érzem magamat; különben mint közlegény végpihenésig működendém, hogy a magyar haza nagy legyen és dicső!

Ki egyébiránt nagybecsű jóvoltába ajánlott mély tisztelettel maradok alázatos szolgálója:

Báró Jeszenák János

(Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, H9, BM Elnöki Iratok, 2. cs. 67–68.)

**Jeszenák János báró levele Szemere Bertalan belügyminiszterhez
a főispáni kinevezés elfogadásáról, Majosháza, június 25.**

Tisztelt Minister Úr!

Kegyes és hathatós közbenjárása és előterjesztése következtében történt kegyelmes kineveztetésemet tudósító szíves levelét és erről szóló oklevelet hálás köszönettel fogadtam. Bennem helyheztetett nagybecsű bizodalomnak tehetségem szerint megfelelő szent kötelességemnek és életem feladatának tartandom; ha mindamellett előre nem látható ármány vagy nem sejdített akadály a várt süker reményétől megfosztana; Is-tenben mulasztásaimnak tulajdonítható nem leszen.

Fenntartván magamnak jövő hó első napjainak a rend és csend fenntartására célzó és helybéli körülményekre vonatkozó nézeteimet szóval előterjeszteni, addig is nagybecsű jóvoltába ajánlott megkülönböztetett tisztelettel maradok

A tisztelt Minister Úrnak alázatos szolgája:

Báró Jeszenák János

Nyitra megye főispánja

(MNL OL H9, BM Elnöki Iratok, 2. cs. 272.)

A Közlöny tudósítása a Nyitra megyei országgyűlési választásokon történt zavargásokról

Nyitra, jún. 24. A nyitrai választókerületben Tarnóczy Kázmér minden szavazat nélkül országgyűlési követül megválasztatott. Másfél óra alatt az egész választásnak vége volt, a többség oly roppant szembetűnő, hogy a választás csaknem egyhangúnak mondható.

A választásokat igazgató választmány oly részrehajlólag tűzte ki az ugyanazon napi választás óráit, hogy egyik kerület a másiknak segítségére, és a törvény kijátszására mehessen. Így Érsekújváron reggeli órában tartatván Markhot Jánosnak egyhangú elválasztása, a vecsei kerületbe az újváriak készültek, mit mi nyitraiak gyanítva néhányan 11 órakor Vecsére siettünk. E sorok írója a negyedik kocsiában lévén, mikor a Vecsés gyepre érkeztem, már a tömegnek nagy felindulását, mozgását láttam, dorongok emelkedtek a tötés mellől, a nép egy része futni kezd, a zavar általános lesz, a nagyobbára fogadóknak mulató választók társaik futását észrevevén szekereikhez mennek, sok alig vesz időt, hogy befogjon s elhajthasson, – egy porfelleg a szekerek ezeréből, általános üldöztetés, s egy marok felfegyverzett nyers tömeg elől fut a nagy többség életét veszélyeztetve látva. A szomszéd angyalkői ispánlakban állapotunk meg, hova egy bekövetkezett zápor szorított, vérral fedett, összevert emberek gyülekeznek, a lárma terjed, hogy nem vagyunk biztosak, mert egész eddig üldöznek, hogy a többség jelöltje Rudnyánszky János tán maga áldozatul esett a téren, számtalan a nehezen sebesített. A vecsei kerületben a választók összeírása nagy visszaélésekkel történt, sok szavazat-

tal bíró kizáratott, míg sok háztalan zsellér is a három összeíró iránti hajlamáért beíratott; a megtámadás ki volt számítva, a jelölt Keresztury József előre figyelmeztetett. A farkasdi nemesség, a hosszúfalusi és tornóczi nép, az újjváriak izgatására tették a zavart, a roppant kisebbség csak így győzhetett. Hogy a választást lehetlenné tegyék, a hosszúfalusi bíró két szekeren hordatta a dorongot, Czigler Ambrus volt a parancsnok; épen jönnek többen a hírrel, hogy eddig senki sem halt meg, de a csata minden futamodás mellett is véres volt, a választás szétoszlott.

Épen most érkezik híre: hogy Galgócon vérengzés történt.

(Közlöny, 1848. június 27. 70. p.)

A Pesti Hirlap tudósítása a vágvecsei képviselő-választáson történt erőszakról

Vágvecse, jún. 24-én. A vadság legnagyobb kitörései közepette mindenfelől legborzasztóbb színben tűnik fel a láthatár. Itt vérbe borult fej, jajgatással párosult káromkodás, végkétség s ordítózás. Amott a vérszomj legiszonyatosb alakot vőn magára. Fegyverrel rohanja meg a nép egy része a másik fegyvertelen részt. Véres polgári harc van előtted, s ha kérdezed mi az, mi oly kebellázító? Politicai jogokat gyakorolni jött össze a nép; követet választani. Egy hazának fiai, egy a hely, hol születtek, egy a göröngy, mi eltakarja őket, de elvük különböző. Mindezt híven, mint történt, szándokom előadni. Engedjen ön tért becses lapjaiban.

Mai napra határozottatott a nyitra megyei követválasztás. Egyik választókerület főhelyéül Vágvecse tüzetett ki. Az elvek – sajnos – még e kerületben nem egyek. Két egyén jelöltetett ki a nép által követnek. Rudnyánszky János s Keresztury József, a „Jelenkor” leendő szerkesztője. Mindkét részről történt korteskedéseket, melyek itt capacitáció név alatt történtek, nem említve, s a terv kivitelére használt gyanúsításokat elhallgatva, egyedül a mai történetekre szorítkozom. 7 órakor láttuk már szállingózni K. J. követjelölt pártbelieit. Cz. Am. idevaló közbirtokos laka volt e párt gyűlpontja; R. J. követjelölté 8 és 9 óra között zászlókkal gyülekezett tömegben, állapodási helyük Sz. F. szinte idevaló közbirtokos laka volt. Várta mind a két rész pártbelieit. Ezalatt K. J. pártja csábítgatáshoz fogott; Sopornyik a Mocsonakról jövőknek, kik R. J. párton voltak, útját állotta, itt az összeütközés egyedül csak a pártfőnökök erélyes fellépése következtében maradt el. Midőn a két párt egésznek találta magát s teljesnek, a R. J. párt küldöttséget küldött a választási elnökhöz, követjelölteket neki nyilvánítni. E küldöttség zászlóval „Rudnyánszky J. Éljen!” felírással távozott a tömegtől. Midőn az elnököt felkeresni akarták, a K. J. párttól megtámadtatván, zászlójuk tőlök elvételét, s nagy győzelmi büszkeséggel összetépetett, rongyait később mutogatván ingerkedésül. Csak gyors futásuknak köszönhették kikerülését a nagyobb veszélynek. Ez volt az összeütközés előidézésére a második inger. Erre a párt főnökei közül – a küldöttség megsértését és szétveretését megtudni –, Turcsányi Ede a K. J. párthoz nyargalt, hol őt csak lova

gyorsasága szabadítá meg a felfingerült néptől. Újra küldöttek nevezettek, kik békével kocsin hivatásukat elvégezvén, visszatértek. R. J. pártja ekkor elindult legnagyobb csenddel s óvatossággal a választási helyre, mit már rég K. J. pártja elfoglalt. Itt a legnagyobb feszültség vala észrevehető, okuk feszülteknek lenni volt. A választási gyűlés elkezdetvén, szónokolni akartak többen, de a harsogó éljenek nem engedtek senkit is szóhoz jutni. Lecsillapodván kis időre a zaj, az elnök megkezdettnek nyilatkoztatta a voksolást. R. J. pártja többségben volt kétszeresen, de az elnök a jogokat nem gyakorolható, nagyszámú közönség miatt kívánta a szavazást. Szép csenddel folytatott egész d. u. két óráig, helyel-közzel egy kis kapacitációk történtek itt-ott, mindkét részről, míg Cz. Jánost K. J. pártján lévő érsekújvári emissáriust, B. Imre R. J. pártfőnök, állítólagosan pénzzel való vesztegetésért meg nem támadta. Erre B. Imre egy Tornóc helységbeli választó által földre terítettén, evvel megvolt a jeladás az összeütközésre, mit, ha nem nyer K. J. pártja, célul kitűzötteknek, következtethetni a történetekből. Egyszerre a veszekedés s alávalóságról nevezetesen ismert farkasdi nép, a többi K. J. pártbeliekkel az erdő felé húzódtott, hogy onnét a már rég elkészített s kocsikkal oda hozott durongokkal felfegyverkezve, a R. J. párt fegyvertelen népét megtámadja. Ekkor az eddig gyanítható verekedés véres harccá vált, s borzasztó vérengzéssé fajult. Eleinte a fegyvertelen R. J. párt göröngyök s ott található téglák dobálásával védte magát, de csak hamar ebből kifogyván, futás által vélte magát megszabadíthatni. A bunkós párt utána iramodva, minden kímélet nélkül verettettek a megfutamodtak, halva a hely színén egy sem maradt, mint később hallottam, de 25–30-an veszélyesen sebesítették. Öten vagy hatan talán a holnapi hajnalt élve már nem érik, könnyeden a R. J. pártból több felénél meg van sebesítve. A gyilkos kegyetlenség borzasztó jelét adta a magát a nép embereinek nevező K. J. párt egy jegyzőn, kinek mindkét lábát eltörvén, hogy magát ne védhesse – s talán emlékezetül, ráadásul kezeit – is eltörték. Maga Rudnyánszky halállal állt szemben, feje vérbe lőn borítva, veszélyes sebet kapott, és végső kétségűgta tettének köszönheti, hogy áldozata nem lőn a gyilkos tömegnek. Cz. Am. közbirtokoshoz, hol K. J. párt gyűlhelye van, futott véres fővel, s ott pincébe menekült. De ezt a fenevadként vérszomjazó tömeg megtudván, a házat feldúlással fenyegette, s ha az eszméletnélküli üldözöttet nem sikerül hamar nőruhába öltöztetni, s így őt Sz. F.-hez hölgyek kíséretében kocsival elvinni, bizonyosan áldozatul esik. Turcsányi Ede is ki volt tűzve a gyilkos tömegtől áldozatnak, azonban hála az ég mindenhatóságának, ő Sz. F.-hez, még a véres ütközés előtt eltávozott. Végre közvetítő lőn egy szakadó zápor. Ez a gaz merényre alkalmas tömeget eloszlatá. Mint mondják, K. J. pártja az elnöktől kedvence kinevezését kierőszakolta. Ezt, mint az előbbeni eset szemtanúja s a nép dühétől tartó elnök, ki is nevezte; e kinevezés erőszakolását a jegyző tollára bízta a még verekedés előtt eloszlott gyűlés.

(Pesti Hirlap, 1848. június 30. 324–325. p.)

A Közlöny tudósítása Nyitra megye zűrzavaros belviszonyairól

Június 28-án. A mai bizottmányi ülés csupán folyó tárgyakkal foglalkozott, sokan reménylik, hogy b. Jeszenák János főispánnak neveztetvén, a bonyolódott csomó oldásához közeledik, mikor azt felmetszeni kellene. Holnapután jön körünkbe; január 1-jén az ő elnöklete alatt nyílt meg az ellenzéki kör, mely az ő tudtán kívül nemtelen lázítások, és gyalázatos izgatások gyűlhelyévé aljasult, hisszük, hogy annak feloszlatása lesz az első lépés, mellyel a ministerium a haza boldogsága, a rend és béke iránti lelkes ragaszkodását tanúsítandja, az intézet anélkül is végvonaglásában van. A honvédelmi szükség fedezésére e megye erőszakos többsége a felkelési pénztár kötelezőit ajánlotta fel, átaljában látszott az akarat mentül többet adni, csak az ajánlóknak semmibe se kerüljön, az aláírások a leglomhábban mennek, mert itt csak az érdekek küzdelmében tüzeskednek. Nyitra szegény városa lelkesebb volt, évenként 600 p. frtot ajánlott meg három évre, és négy kerületében hazafi köteleességét kiki kitelhető adakozással teljesíti. A kormánybiztos a vágvecsei kihágások iránti vizsgálattal a másod alispánt és Majláth Imrét bízta meg, a jogaikban sértettek petitiót készítenek az országgyűléshez. Galgótzai kerületben Palásthy Mihály rendeltetett a kormánybiztos által. Alkalmasint nagytopolcsányi követünk lesz az országgyűlés korelnöke.

(Közlöny, 1848. július 2. 91. p.)

A Pesti Hirlap tudósítása a vágvecsei választási zavargásról

Nyitrából. A Pesti Hirlap 95-dik számában a vágvecsei kerület követválasztása iránti közlemény csakis pillanatnyi hatásra volt számítva. Mysticus hangjából felettébb kivethető volt, hogy abban részrehajlás mutatkozik egyik követjelölt mellett, kit e megyében a közvélemény megvetett. Erkölcsei köteleességünk tehát a dolgot legigazabb mivolta szerint adni elé. Rudnyánszky János, a vágvecsei kerületben senki másnak, mint a nyitrai felsőjárás tisztviselőinek követjelöltje volt. Azon tisztviselőké, kik közül a főbeket e megye s különösen a járás egész népe azon nagyszerű gyűlésben, midőn a közgazgató bizottmány választatott, hivatalaiktól elmozdítani indítványoztak. Azon tisztviselőké, kik Nyitramegyében a reakció legismertebb emberei. Kik Rudnyánszky Jánosnak csak azért akartak minden áron pártot szerezni, hogy ezen párttal aztán a majd bekövetkező tisztújításon ismét saját fő- és alszolgabírói kenyeröket mentsék meg. Két fát akartak ezek egy vágással megdönteni. Ők intimidáció, tisztvi tekintély általi kényszerítések, sőt egyenes parancsok és büntetésekkel fenyegetések útján oda akarák a kerület választó népét erőltetni, hogy az minden áron jelöltüket válassza meg. – Már az összeírások ideje alatt és azután is egész a választási nap reggeléig, napot és éjet korteskedésre használtak ezen tiszturak, úgy, hogy Keresztury József ellen a felsőnyitrai járásnak egy főbírája, négy albírája, s számos esküdte valóságos keresztjárást intéztek a helységekbe, koholmányok és törvénytellenes csábításokkal. – Hallatlanabb

tisztviselői toborzás, lélekvadászat sehol az országban nem történt, mint e megyének vágvécsei kerületében.

Mig a hazafiúi adakozások gyűjtése oly hanyagul megyen előre, hogy a f. júniusi bizottmányi ülésben az alispán még semmi pozitív gyűjteményt be nem jelenthetett: addig a felső járásban, hogy a vecsei kerület népének a tisztviselők bort, pénzt ajándékozgassanak, s a lélekszedítő csábítás mindenféle mérgét a választók keblébe becsepegtessék, elég idejük és pénzük volt. Még zászlókat is magok vittek a helységeknek, hogy ezeket ekképp saját jelöltjük zászlói alatt vezethetvén, egyúttal a K. pártbelieket is lefoglalhassák, és együvé kényszeríthessék. A legrosszabb esetre pedig, minthogy Keresztury pártja már csak 8 egész helységből is a többséget tevé, Rudnyánszky embereinek szűrűjait kövek- és téglákkal tömötték meg, hogy valamint a nyitrai kerületben Tarnóczy pártjával szétverették a Szakállos pártját, szintúgy a vecsei kerületben is elűzhessék a Keresztury-pártot, s egy hanggal követet kiálthassanak magoknak. Meg is támadták ezen pártot a legcsendesb voksolás közepette; de aztán, midőn e párton levők a véletlen megrohanás és megveretés közben öntudathoz jöttek, s magokat védelmezve a Rudnyánszkyakat visszaverték, már ekkor a jó urak, kik az egész dolgot intézték, számos Rudnyánszky pártbeliekkel együtt elfutottak, s mindkét pártot magára hagyák, kik a rendetlenség megszűntével minden kényszerítő kolompосoktól megszabadulva, valamennyin K.-ra adák szavazatukat. S ezért, minthogy K. Józsefnek a csendes és törvényes voksolásnál is nagy többsége volt, a még nem szavazott választók egész tömege pedig mind egy szóval csak őt kívánta: a választás ekképp a törvény legegyenesb vágásában Keresztury József győzelmével befejeztetett. Mi a verekedést illeti, a vizsgálat hihetőleg el nem marad. S e vizsgálat után a szolgabíró urak, kiknek nevei következők: Dezső Tádé fő-, Turcsányi Ede, Szegő Antal, Piacsek Flóri, Szádeczky Ferenc albírák toborzása, vakmerő fenyegetései, kényszerítései stb. szinte fölfedezett dolgokká leendnek, miket a törvényes szigorú büntetés minden bizonnyal utólérend.

(Pesti Hirlap, 1848. július 5. 620–621. p.)

Ocskay Rudolf nyitrai alispán beszámolója Tarnóczy Kázmér kormánybiztosnak a Nyitra megyei pártharcokról, Nyitra, 1848. július 17.

Kormánybiztos Úr!

A Haza közveszedelme, közboldogítása tekintetéből óhajtottuk, ha a végsőig felizgatott kedélyek a pártok egyesülése által lecsillapíthatottak volna. Az egész tegnapi napot alkudozással töltöttük, melyek azonban fájdalommal sikerhez nem vezettek. A tisztviselők csak a becsület alapján egyesülhetvén, rá nem állhattak oly feltételekre, hogy a népkör tettei helyeseltessenek, az úgynevezett negyvenkét radical tagja ellen kifogást tenni ne lehessen, az ezentúl is az egyesülés után a megyét kormányzó club maradjon, mellyen kívül indítványt tenni [ne] szabadjon; hogy minden az ő bitorolt hatalmukba absorbeáltassék, és azon áron, hogy a belügyminiszteri rendeletre [azt] válaszolnók,

miképp kibékülvén nálunk csend és rend van, panaszunk nincsen. Amint a minisztériumot, úgy a panaszló községeket meg magunkat annyira nem compromittálhattuk, egy új perfidiát tapasztalni nem akartunk, a törvényt és a rendet jobban tiszteljük, mintsem hogy egyéni nyugalomunkért annak végrehajtását akadályozhassuk, tehát a kiengesztelődés nem sikerült. A mai ülésben a főispán maga előterjeszté, miképp a gyűlés a szaporított és megürült hivatalok betöltésére kitűzetett ugyan, de a közbejött felsőbb rendelet miatt annak el kell halasztatni, indítványozta ő maga: hogy válaszul nem kell egyebet adni, mint pusztán a május 11-i jegyzőkönyvet felterjeszteni. Ezen indítvány részünkről történt közbeszólás után elfogadtatott. És most mi a törvénytelen bizottmány minoritása a megyének onnan kizárt majoritásával egy felhívást készítünk a belügy ministerhez okadatolva, a rajtunk elkövetett usurpatiók előszámolásával kezdve, az áprilisi eseményeken és kijátszásainkon, hogy a felterjesztendő adatok nyomán azon bizottmány és törvénytelen kifolyásait megsemmisíteni, úgy annak újjáalakításával a kormánybiztost megbízni méltóztassék.

A tisztviselőség így reméli a megyében a békét, az administratióban a rendet viszszaidézni és a legeltökéltebb elhatározása a megyei bizottmányt reorganizálni vagy lelépni. A vágvecsei kihágások iránt holnap Tornócon megkezdem a vizsgálatot. Ki, midőn az eseményekről azonnal értesíteni kötelességemnek tartottam, kérvén, hogy azokról a ministeriumnak jelentést tenne. Egyébiránt hivatalos tisztelettel maradok Kormánybiztos Úrnak:

Ocskay Rudolf alispán s. k.

(MNL OL H12, BM Általános iratok. A jelentést Tarnóczy másolatban megküldte a belügyminiszternek.)

A Közlöny tudósítása Nyitra megye politikai megosztottságáról

Nyitrából. E megyének van a felföldön legislegfontosb hivatása. Ha e népes, tehetős, nagy megyében rend uralkodik és a szabadság új törvényei az életben mint valóság tűnhetnek elő: akkor e megye öt-hat szomszéd megyét ragad magával a békés fejlődés rendezett pályáján. Ha viszont Nyitrában megdől a rend, és az új alkotmány adta szabadság bizton nem élvezhető: ekkor szinte öt-hat megyét kell féltetni a hasonló sorsra jutástól. Trencsén, Turóc, Árva, Liptó, Szepes, mind tűrhető rendben lesznek addig, míg a 380 ezer lakosú Nyitra végképp meg nem bomlik. De ennek zavarai, mihelyt jobban kifejlődnének, maguk után vonják eme megyék bomlását is. Ezért a zavar elemeire nézve felette nagy analógia van mindezen megyékben.

És Nyitra már ott áll, az általános izgatottságnak ama stádiumán, hogy még csak egy szikra kell a legveszedelmesb irányú kitörésekre.

Hat járása van e megyének és 11 követválasztó kerülete. A 6 járás közül csak egy van, a bodoki, mely még tűrhetőleg áll a maga lábán. A többi öt járás a legkomolyabb izgatások ugyanannyi színhelye.

A 11 választókerület között hasonlóképp nem kevesebb, mint hat oly kerület van, melyeknek követei részint a választásokon verekedések miatt, avagy más okokból viszapetitióztattak – részint viszapetitióztathattak volna. S most ezen kerületek néhányában hetekig húzódó inquisíciók tartattak, mi által csak az éretett el, hogy a pártok egymás ellen az elkeseredés legnagyobb fokáig ingerültek.

És mind ezen sok baj minek a következése?

Felelet: A volt főispán meggondolatlan pártoskodásainak. E forrás az, amiből e szép, e jobb sorsra érdemes megyének jelen viszontagságai kierednek. Ő hintette el a követ magot, melyből most e megyére oly burjánok virulnak fel.

Hála az égnek, hogy van most egy főispánunk, kit a ministerium a lehető legszerencsésbben választott ki e megye kormányzására. Nem is aggódnánk mi Jeszenák János alatt semmit sem, ha a volt főispán pártoskodásai nem hagytak volna roppant nyomokat hátra viszonyainkban. De épp az a legnagyobb baj, hogy a tisztválasztásoknak kizárólag pártérdekek szerinti intézése, s azután az adminisztrációnak és a megyei politicának is ezen a zsinóron vezetése által oly despotiai hajlamokat csökönyösített meg a volt főispán e megye tisztviselői legnagyobb részének keblében, hogy most már aki, p. o. azt meri a népnek mondani, hogy a követválasztási jog és szavazat senki, még a szolgabírák által sem korlátozható, s hogy a követválasztásra nézve a tisztviselők ajánlgatásai semmi erővel nem bírnak, aki csak ezt meri a népnek elmondani, már az a hivatalos tekintély (!) és a tisztviselők elleni lázítással (!) vádoltatik és autodafékkal némítatik.

És tudni kell, hogy e megyében éppen a tisztviselők nagy része képezi azon consolidált, önérdekeik köteléke által túlságos erővel bíró hatalmat, mely burocratai roppant befolyása mellett még mint párt is elviselhetetlen túlsúllyal nehezedik a szabadabb fejlődést igénylő közélet viszonyaira, úgy hogy igazán vérző szívvel látja itt a valódi hazafi, miképp e nagy és tehetős megyében sem a rendnek, sem a szabadságnak intézményei meg nem tudnak fogamzani; 's míg más megyékben a honfias adakozási készség, a honért vérrel is áldozni siető lelkesülés, úgyszólván határtalan; itt minden ilyennemű dolgok a legkritkább különösségek közé tartoznak, és általában valami büzhödt terhes lég látszik ránehezedni egész megyénkire.

Túlságosan sok sáfárai vannak itt a törvénynek – majd hamadfél száz tisztviselő él az igazságszolgáltatás kenyerén. Egy igazi kis paradicsoma ez a mi megyénk a burocratiának. És sok szakács mindig veszedelmes egy konyhában.

A volt főispán bukása bizonyos pártra nézve elviselhetetlen. Ők azóta a békének, rendnek és szabadságnak egyaránt ellenségei. A jelen főispánnak, midőn ez még csak kinevezendőben volt, minden módon ellene törekedtek, s mióta már kineveztetett, a legkényesb nehézségeket és gátokat vetik útjába, 's ekképp oly állapot előidézésén munkálnak, hogy aztán Jeszenák Jánosnak vagy kedve ne legyen kikeresgetni az egyéniségeket, kik által egy rendezett állapotot teremthetne a megyében, vagy éppen azt akarják, hogy Jeszenák mint főispán helyett egy kormánybiztos küldessék a megyébe, oly biztos, kit ők természetesen majd maguk jelölnének elő a ministeriumnak, s aki a volt főispánnak csak nevét nem viselné, de szerepét egészen folytatná.

De ez, uraim, kedvetekre megtörténni nem fog.

S hogy ne történhessék, tudtára adjuk az egész országnak, miképp Nyitra megye összes népe teljességgel legkisebb rokonszenvvel sem viseltetik a jelen burocraticus szellem és intriguék iránt; annyira nem viseltetik rokonszenvvel, hogy ha ma lehetne szabadon, minden erkölcsi és anyagi kényszerítés nélkül új tisztikart választani e megye népének: bizonyosan a legmeglepőbb eszélyvel és tapintattal bizonyítná be e nép, hogy igen jól érezte, mi a baj és mi a bajnak oka megyénkben; s ezen érzetben akképp tenné meg választásait, hogy egypár hét alatt Nyitra a legszebb rendnek, a legnemesb hazafiúi lelkesedésnek mutatná fel példáját az ország előtt.

A népköri pártnak ezen befolyása, a népköri pártnak ezen hatása a legérzékenyebb sebe a tisztí pártnak. Nincs az az ellenséges gondolat, amit már fel nem használt volna a nyitrai tisztviselők legnagyobb része ezen népkör ellen. S most legközelebb, hogy a népkört megsemmisíthessék, készek voltak a megyei igazgató bizottmány alakítása ellen is, a bizottmány felforgatására, a ministeriumhoz irkálni, futkározni; úgy adván elő a dolgot, mintha ezen bizottmány szerkezetében az fájna nekik, hogy a megye különféle járásai s községei aránytalanul vannak képviselve, s ennél fogva a bizottmány új alakítása, vagy legalább azoni változtatás lenne szükséges. Mintha tehát a nép arányosabb képviseltetése feküdne szívéükön. Pedig éppen más rejlik a dologban.

Ők már hónapok óta hallgatnak ezen népbaráti szívességükkel; s a bizottmány alakítása alkalmával és azóta egész mostanig egy hangot sem emeltek az aránytalan képviselet ellen. De hát mi vezérli most őket az illy túlságos népbaráti érzelmekben? – Értsük meg a dolgot. A bizottmány alakításában a népkörnek legtöbb része volt. A f. évi május 1. napi nagy gyűlés előtt, melyen 7–8 ezer népküldött volt jelen, ezen küldöttek mind a népkörhöz fordultak, itt készítők meg, a népkör segítségével, a bizottmány tagjai számának és arányának tervét. S midőn ezen 7–8 ezer nép így elkészítve átadta a tervet az elnöklött alispánnak, hogy ez előbb a tisztviselőkkel is közölje: ekkor mind ezen urak beleegyeztek, minden lényegesebb kifogás nélkül, a népkör által elejökbe terjesztett bizottmányi tervezetbe. S midőn a gyűlésben egynéhány nevet a nép jelen volt ezrei a bizottmány tervezett tagjai sorából felkiáltás útján kiküszöböltenek, ők erre egy szó ellenzést sem támasztának, minthogy ezen néhány ember az Apponyi kormányánál is conservatívabb, és számuk sem nagy volt.

Azóta eszökbé jutott azon uraknak, hogy biz az a bizottmány a népkörben tervezetett, hogy tehát az a népkör műve.

Itt van a bibe, a mi most fáj nekik.

„A bizottmány a népkör műve. Ha tehát e legfőbb művét a népkörnek megsemmisíthetnők, megváltoztathatnék egy ministeri rendelet útján és által: ekkor miénk volna a világ; mert ekkor a népkör éppen a nép előtt elvesztené tekintetét, hitelét, és mi lennénk a nép szemében az egyedüli auctoritás, mi tisztviselői párt; és ekkor aztán hegyen völgyön lakadalom stb.”

E sorokban van kifejezve azon titkos hátulsó gondolat, mely némely urak által a ministeriumhoz a bizottmány megváltoztatását sürgetőleg tett folyamodás papirosán csak a sorok közt vala olvasható. Arra számolt ezen párt, hogy a ministerium roppant

foglalatossági mellett nem ér rá, egy folyamadásban még a sorok közti rejtett gondolatokat is kiolvasni, és ennél fogva *prima vista* majd oly indorsátát irand a folyamodványra, amilyen abban kéretik.

A ministerium azonban nemigen szereti a lépét, ezért nem ragadt reá. És csak azt hagyta meg egy rendelet által a megyének, hogy ez az igazgató bizottmány alakulta iránt jelentést tegyen. A megye erre közgyűlésből felküldé a május 1-ső napi jegyzőkönyvet, s okos emberekre hagyta, szóval mondani el a többit a mimsteriumnak. Szóval azért, mert a gyűlésben arról vitázni, hogy miért alakítottatott a bizottmány úgy, amint van, nem lehetett. A bizottmány saját magáról nem vitatkozhatott a legkényesb indokok miatt, különösen anélkül, hogy e vitának a legszomorúbb következményei ne lettek volna. Mi írva sem akarunk itt többet mondani e tárgyról, csak azt, hogy máj. 1. napi nagy népgyűlés egészen törvény értelmében alakítá meg a bizottmányt, s megyénk népisége s ennek viszonyai közt a lehető leghelyesebb tapintattal szerkeszté azt egybe. Másképp nem cselekedhetett – okosan és törvényesen.

S midőn a tiszti párt a május 1. napi nagy gyűlés művét megrontani, a ministerium által megváltoztatni vagy megsemmíttetni törekszik, egyenesen a reactio érdekében, a zavart kedvelők titkos örömeire dolgozik. S ha célját érné, e megyét a legeslegkényesb szögpontra állítná, kiteve azt vagy commissarialis önkénynek, vagy egyenesen nemzetiségi véres meghasonlásnak. És ekkor aztán – pontján állanánk egy felföldi polgárháborúnak, egészen ad normám horvátországi zavarok, de még sokkal veszélyesb irányzattal lényegében.

És ennyi gonosz, ennyi vizsály mi célbul, mi okért? Azért, hogy a nyitrai népkör, tehát hogy a volt ellenzék, s most szorosan vett kormánypártiak társulata megdöntesség, erkölcsi hitelében és tekintetében megbuktattassék, miszerint aztán egyedül és ellenőrzés nélkül álljon egymaga a tiszti párt, hatalmának és befolyásának egész pán-céljában.

Ezen népköri pártnak megbuktatása azon cél, miért a tiszti párt Nyitra megyében oly roppant erőködéssel dolgozik a legkülönbféle zavarok előidézésén, ezáltal és ez úton remélvén a dolognak oly színt adhatni, mintha ő, a tiszti párt volna jobbik, s a népkör pártja az egész megyei néppel együtt a rosszabbik; így remélvén egyszersmind elérhetni, hogy a népköri párt talán felsőbb közbevetés által is megbuktattatván, ők aztán minden ellenőrség nélkül gazdálkodhatnának a megye konyháján, kamarájában.

A tiszti párt ezen intrigueinek tulajdonítandó, hogy Nyitra megye 11 választó kerületeiből csak 7 követ van az országgyűlésen mind e mai napig, a kik vissza nem küldettek, vagy akiknek választása ellen vizsgálat nem rendeltetett. És a tiszti párt mélyen szőtt intrigueinek következése az is, hogy eme vizsgálatok bosszantó modora ismét csak a pártok közötti elkeseredés mérgét nevelte, s ekképp csak az általános ingerültség tüzét még inkább felszította. – Mert valljon nem leglovagiatlanabb és legméltatlanabb, sőt a legképtelenebb dolog-e az, hogy több választókerületben történt verekedés vizsgálatát oly tisztviselők vállalák magukra minden vonakodás nélkül, kik az ott választott követek elveivel örökké homlokegyenest ellenkező elvekért vittak! Ők a legszélső jobb oldal emberei voltak mindig, eme kerületek követei pedig, tehát ezen követeknek párt-

beli választói is egészen a volt ellenzék, s ma már az alkotmányos kormánypárt támogatói. Már most képzelje magának a becsületesen gondolkozó honfi azon nemtelenséget: ily ellenkező elveket képviselő pártok közt történik az összeütközés; és az egyik párt emberei nem vonakodnak, nem szégyenlik elfogadni a vizsgálói szerepet a velők ellenkező párt ellenében!!! Ugyan nem az igaztalanságnak legmélyebb eltompulása kívánat-e ily szereplésre? S ugyan szülhet-e ily félrevetése a méltányosságnak egyebet, mint még ingerültebb pártoskodásokat s viszályokat? Avagy éppen a bosszú, a pártgyűlölet bosszúja volt a cél előttetek, kik a vizsgáló szerepet oly könnyelműen elfogadtok, s oly pártos részrehajlással gyakoroltátok? Hát annyira vagyunk már itt az ország szélein, hogy párt párt ellen jár vizsgálódni, és talán ítélni is?! És oly csendes, nyugodt időket élünk, hogy az ily botrány következéseitől nem volna mit tartanunk? Akkor, midőn délen tűz van, még éjszakon is tanácsos felgyújtani a kedélyeket, s ott, hol 380 ezer lélek között csak egy nyolcadrész magyar találtatik; itt volna éppen a hely ily reactionalis kísérletekre???

És uraim, ezen népkör a múlt július hó 16-án példátlan önmegtagadással a tisztviselők pártját megkereste avégett, hogy a megyében felzavart béke és rend helyreállításának mindennél magasb tekintetéből a népkörrel elvbaráti szövetséget kötni, s ekképp a közrend és közszabadság érdekében együtt munkálódni hajlanának; hogy megszűnven a két ellenkező párt szertevonása, a népkörrel egy célra egyesülnének, s az új alkotmányos viszonyok támogatása- és kifejtésében minden pártérdek nélkül közre dolgoznának. A népkör már annyira ment a kiegyenlítési törekvésben, hogy saját létét, mint társulat, egészen feladni ígérkezve, ráhajlott a tiszt pártnak azon szerénytelen kívánatára is, miszerint a népkör tagjaiból csupán hat maradván fel, viszont a tiszt párt is hat tagot választván ki saját kebléből: aztán ezen 12 tag verificatiójától függjön egy egészen újból szerkesztendő egyesült kör minden többi tagjainak befogadása. De midőn a tiszt pártnak e kívánatát is hajlandónak mutatkozott a népkör teljesíteni: ezen hajlandóságot számos egybegyülekezett tisztviselők vakmerőn megvetették, már most azt követelvén, hogy a népkör feltétlenül oszoljon szét, és engedje át a tiszt pártnak, hogy ez határtalan kénye-kedve szerint alakítson egy új társulatot, melybe a népkör tagjai közül aztán csak azoknak volna entréjük, kiknek ezt a tisztipártiak magas kegyelme megengedné. De már ezen túlfeszített méltatlanság mélyen felháborítá minden népköri tagnak értelmét, s meggyőződven ebből tökéletesen, hogy a tiszt párt nem a rendet, békét és szabadságot viseli szívében, hanem más önző célokat: erre természetesen nem tehetett egyebet, mint annyi szerénytelenségtől elfordulva, azon gondolatban keresni megnyugvást, hogy mégis jobb, ha legalább egy párt létezik, mely az új alkotmányos viszonyokat őszinte szándokkal élémozdítandja, mint ha éppen egy párt sem léteznék, ilyen szándokú.

Ezért maradt a népkör úgy, mint előbb – és maradt a tisztipárt is szintúgy, mint vala előbb!

(Közlöny, 1848. augusztus 13. 324. p.)

■ FELHASZNÁLT FORRÁSOK ÉS IRODALOM

- Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, 1848/1849-i Minisztériumi Levéltár, Belügyminisztérium, Elnöki iratok, Általános iratok
- Az 1848-1849. évi első népképviselői országgyűlés almanachja. Szerkesztette Pálmány Béla. Budapest, 2002.
- Bukovszky László: *Népképviselői választások Nyitra megyében 1848-ban*. In Szabolcs-szatmár-beregi Levéltári Évkönyv, 14. Nyíregyháza, 2000.
- F. Kiss Erzsébet: *Igazgatástörténeti tárgyi címszavak az 1848/1849. évi forradalom és szabadságharc történetéhez*. In Fábiánné Kiss Erzsébet: *Igazgatástörténeti tanulmányok 1848-1849*. Budapest, 2005.
- Gróf Batthyány Lajos miniszterelnöki, hadügyi és nemzetőri iratai. I–II. kötet. A dokumentumokat válogatta, a jegyzeteket készítette, az előszót írta Urbán Aladár. Budapest, 1999.
- Kedves Gyula: *Jeszenák János báró. Akit egy főhercegasszony sem menthetett meg*. In Az 1848-1849. évi országgyűlés mártírjai. A kötetet szerkesztették Kedves Gyula, Pelyach István. Budapest, 2016.
- Kiss László: *Magyarellen szlovák fegyveres megmozdulások 1848-1849-ben*. Aetas, 2006/2-3. szám
- Kossuth Lajos Összes Munkái XII. kötet. Kossuth Lajos az első felelős magyar minisztériumban. Sajtó alá rendezte Sinkovics István. Budapest, 1957.
- Közlöny, 1848. évfolyam
- Kumlik Emil: *A szabadságharc pozsonyi vértanúi*. Szerkesztette, a függelék anyagát gyűjtötte, a névmutatót és az utószót írta Koncsol László. Pozsony, 1998.
- Papp Dénes: *A magyar nemzetgyűlés Pesten 1848-ban*. 1–2. kötet. Pest, 1866.
- Pesti Hirlap, 1848. évfolyam
- Stipta István: *Az első polgári kori vármegyetörvény (1848:XVL. tc.)*. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominate. Acta Juridica et Politica. Tomus XLII. Fasciculus 5. Szeged, 1992.
- Vértanúk könyve. A magyar forradalom és szabadságharc mártírjai, 1848-1854. Szerkesztette Hermann Róbert. Budapest, 2007.

A kormánybiztosi rendszer 1848–1849-ben, különös tekintettel Jeszenák János 1848 végi és 1849. évi tevékenységére

Az 1848-1849. évi forradalom és szabadságharc sajátos intézményei közé tartozott a kormánybiztosság rendszere. Az intézmény végigkíséri a másfél év történetét, s a forradalmi közigazgatás sajátos alkotása volt. 1848 szeptemberéig a végrehajtó hatalom és a helyi közigazgatási szervek közötti kapcsolattartást szolgálta, a Batthyány-kormány lemondása után pedig – a végrehajtó hatalom átalakulásából következően – a törvényhozó és a végrehajtó hatalom egyaránt részt vett kialakításában. Eredetében és súlyában jelentősen különbözött mind feudális kori előzményeitől, mind a francia forradalom kormánybiztosi intézményétől.

A kormánybiztosi intézmény a magyar közjogban és államszervezetben komoly előzményekre tekintett vissza. A királyi biztosság intézménye a 14–15. századra nyúlt vissza, s a 16. századtól kezdve egyre nagyobb jelentőséghez jutott. Az intézmény eredete a késő római császárkorra nyúlt vissza, innen vette át előbb a pápaság, majd a legtöbb európai uralkodói udvar, s így a magyar király is. A királyi megbízottak esetében kezdetben az uralkodó bírói hatalmának átruházásáról volt szó, s ez a későbbiekben egyéb közigazgatási és politikai feladatokkal egészült ki. Ilyen volt pl. a hadsereg élelmezése, a járványok és éhínségek elleni védekezés ügye, folyószabályozások irányítása, a parasztmozgalmak vagy az uralkodói akaratnak ellenálló törvényhatóságok megzabolázása. Elsősorban tehát a biztosságok két típusát különböztethetjük meg. Az egyik a több törvényhatóság működését koordináló, illetve irányító királyi biztosság, amely egy vagy több törvényhatóság hatáskörét és erejét meghaladó feladatok ellátását kapta feladatul. A másik típusba a központi hatalomnak a helyi végrehajtó hatalommal szembeni fellépését szolgáló királyi biztosságokat sorolhatjuk. Ez utóbbiakról a magyar társadalom az 1848 előtti hét évtizedben három komoly, s nem éppen kedvező tapasztalattal is rendelkezett. Ebbe a típusba sorolhatjuk a II. József császár által 1785–1790

között kiküldött királyi biztosokat (kiküldésükkel egy időben az uralkodó felfüggesztette a megyei önkormányzatok működését). Ide tartoztak az 1822–1823-ban az emelt összegű adókievítés és az újoncozás végrehajtását megtagadó megyék ellenállásának felszámolására kiküldött királyi biztosok. Végül, a kormányzat a liberális többségű megyék megzabolázására 1845 tavaszától főispáni helyetteseket, úgynevezett adminisztrátorokat küldött ki, akik a főispán jogait gyakorolva irányították a helyi közigazgatást, s a megyei tisztújítások és az országgyűlési követválasztások alkalmával igyekeztek többséget szerezni a kormánypárti konzervatívoknak.

Az 1847–1848 évi rendi országgyűlés utolsó időszakában, az 1848 februári párizsi forradalom hírének vétele és Kossuth felirati javaslata után maga Széchenyi István gróf ajánlotta fel az Udvarnak, hogy teljhatalmú királyi biztosként kész az országgyűlésen megzabolázni a reformellenzékét, ha ezzel együtt bizonyos reformokat keresztülvihet.

Az első biztosi kiküldetéseket maga István nádor és a kinevezett miniszterelnök, Batthyány Lajos gróf eszközölte 1848. március 23-án. Batthyány ekkor a fővárosból érkező hírek hatására egyrészt bejelentette az országgyűlésen a kormány tagjainak névsorát, másrészt a kijelölt miniszterek közül Szemere Bertalant és Klauzál Gábort, valamint Pulszky Ferencet Pestre küldte, hogy ott „ideiglenes rendőri országos bizottmányként” működjenek. A továbbiakban Miniszteri Országos Ideiglenes Bizottmány (MOIB) feladata a rend és nyugalom fenntartása, a budai főhadparancsnoksággal, valamint a feudális kormányzésekkel, így a Helytartótanáccsal és a Kamarával történő kapcsolattartás volt. A Bizottmány tagjai magukat ugyan nem nevezték biztosoknak, de a hozzájuk érkező jelentések többsége miniszteri, országos és ideiglenes biztosként említi őket. A Bizottmány koordinálta a nemzetőrség országos szervezését, igyekezett fegyvert szerezni a szerveződő nemzetőri alakulatoknak, megakadályozni az országban található fegyver-, lőszer- és nemesfémkészletek kiszállítását. A Bizottmány feladata volt az egyelőre még nem létező kormány képviselője, s forradalmi közigazgatási szervezetek, így a Pest megyei Rendre Ügyelő Választmány ellen-súlyozása. A Bizottmány egészen április 20-ig folytatta működését. Jellemzően a Bizottmány egyszerre volt „kihelyezett” kormány és kormánybiztosi testület. Az előbbire mutat az is, hogy a Bizottmány maga is eszközölt újabb biztosi kinevezéseket. Így a Bizottmány hatalmazta fel Csány Lászlót és Széll Józsefet, hogy Zala, Vas, Veszprém és Sopron megyék, valamint a területükön található szabad királyi városok területén teljhatalommal lépjenek fel a rend védelmére, azaz akár erővel is felszámolják az antiszemita, illetve a parasztmozgalmakat. Csány és Széll a kormány Pestre érkezése és a MOIB feloszlása után is folytatták működésüket.

A Batthyány-kormány egyik legnagyobb gondja az volt, hogy a március–áprilisi átalakulás következtében megingott közhatalmat hogyan szilárdítsa meg. Ezért is figyelte különös gonddal az ország nem magyar lakosságának mozgalmait.

ról érkező híreket. Kormánybiztosokat küldött ki a felvidéki szlovák, a délvidéki szerb és az erdélyi román mozgalmak megfigyelésére is. Kormánybiztosok feladata volt az antiszemita és a parasztmozgalmak megfékezése, de kormánybiztosokat küldött ki a kormány az erdélyi unió végrehajtására is.

Először a szerbek április 14-i karlócai gyűlésén hangzott el az a követelés, hogy a Temesközből, a Bácskából, a Szerémségből és Baranyából alakítsanak különálló Szerb Vajdaságot, s ezt egyesítsék a Háromegegy (Horvát-Szlavón-Dalmát) Királysággal. A Batthyány-kormány erről értesülve április 23-án Csernovits Péter temesi grófot és főispánt bízta meg azzal, hogy az ország alsó részén és a határőrvidéken élő horvát és szerb lakosság kívánságait kipuhatolja. Április 24-én azonban Nagyikindán súlyos, halálos áldozatokat is követelő zavargásokra került sor. Bár a résztvevők és az áldozatok egyaránt szerbek voltak, a kormány úgy döntött, hogy Csernovits kormánybiztosi fennhatóságát kiterjeszti Torontál megyére, s felhatalmazza mind a közrend helyreállítására, mind a május 27-re Karlócára összehívott szerb egyházi kongresszuson a kormány képviselőit. Megbízását már másnap nádori rendelettel kiterjesztették Torontál, Temes, Krassó, Bács és Arad megyékre, a területükön lévő szabad királyi városokra, illetve a titeli sajkás kerületekre. Csernovits Torontál, Bács és Krassó megyékben, Szabadka, Újvidék és Zombor városokban statáriumot hirdetett, s látszólag helyreállította a rendet. Csernovits engedélyezte, hogy a szerbek május 13-án Újvidéken a 27-i kongresszust előkészítő tanácskozást tartsanak, a statáriumot azonban nem függesztette fel. Így a szerbek átvonultak a Határőrvidéken lévő Karlócára, s ott tartották meg a magyar kormányzattal immár teljesen szakító kongresszusukat. Csernovits célja a továbbiakban az volt, hogy megakadályozza az ellentétek fegyveres küzdelemmé fajulását. Május 23-án a kormány kinevezte mellé, azonos hatáskörrel és területi illetékességgel királyi biztossá Vukovics Sebő temesi alispánt. A kormány szándéka ekkor már az volt, hogy Csernovitsot Vukovicsal váltsa fel, az intézkedést azonban Csernovits állandó utazásai is magyarázták.

Június 12-én lezajlott az első fegyveres összecsapás Karlócánál. Csernovits a beérkező erősítések ellenére a tárgyalások mellett döntött, s június 24-én tíznapos fegyverszünetet kötött a szerbekkel. A fegyverszünet végeztével azonban a szerbek nem teljesítették a megállapodás feltételeit, sőt, sokkal erősebb állásokban várták a fegyveres akciót. Július 24-én aztán Szemere Bertalan belügyminiszter leváltotta Csernovitsot a biztosságról.

Ezzel egy időben Vukovics hatóságát a bánsági (Arad, Krassó és Temes) megyékre korlátozta, a bácskai megyék (Bács, Torontál, Csongrád, Csanád) királyi biztosává pedig Szentkirályi Móric jászkun főkapitányt nevezte ki. Szentkirályi azonban csak addig vállalta el a királyi biztosságot, amíg a Jászkun-kerület nemzetőrsége a Délvidéken szolgál. A két biztos, Vukovics és Szentkirályi rendelkezett mindazokkal a jogokkal és kötelességekkel, amelyeket korábban Csernovits birtokolt. Elsődleges feladatuk a védelmi intézkedések megtétele, a polgári és katonai hatóságok közötti kapcsolattartás koordinálása volt. A délvidéki biztosságnak

ez a területi megosztása (Bácska és Bánság) 1849 februárjáig fennmaradt. Ekkortól a bánsági területi kormánybiztosság lényegében megszűnt.

Szentkirályit augusztus 26-án Beöthy Ödön, Bihar vármegye főispánja váltotta fel a bácskai kormánybiztosság élén. Szeptember 3-án Szemere belügyminiszter értesítette Beöthyt, hogy a kormány teljes hatalmú királyi és egyszersmind országos biztosnak nevezte ki. A levél jelezte, hogy a kormánybiztosságok uralkodói és nádori legitimációja lassan átadja helyét az országos, tehát a nemzet szuverenitásából következő legitimációnak. Szeptember 4-én Kossuth javaslatára az országgyűlés is teljes hatalommal ruházta fel Beöthyt.

A délvidéki királyi biztosságok kiterjedt közigazgatási, politikai és igazságszolgáltatási jellegű feladatai viszonylag hamar megkövetelték, hogy az itt állomásozó hadsereg ellátásával kapcsolatos terheket levegyék a biztosok válláról. Ezért Szemere június 11-én a délvidéki polgári biztosságot (azaz a hadseregellátással kapcsolatos ügyeket) Török Gábor aradi polgármesterre bízta. A polgári biztosság előzményének a már 1848 előtt is létezett tartományi biztosságokat tekinthetjük. A polgári biztosság hatásköre az egész Délvidékre kiterjedt, s 1848 július végén sem osztották meg olyan módon, mint a királyi biztosságét.

Egészen eltérő volt a szlovák és a szerb mozgalométól a horvát mozgalom kezelése. A szlovák és szerb mozgalmak ugyanis – tényleges súlyuktól függetlenül – lényegében rendfenntartási és közbiztonsági kérdésnek minősültek. Vezetőik nem rendelkeztek a magyar alkotmányos jogrendbe beilleszthető formális politikai tisztséggel, s súlyukat az általuk mozgósítható tömegek, illetve fegyveres erő adta csupán. A Jellačić vezette horvát mozgalommal azonban más volt a helyzet. A bán az ország zászlósurai közé tartozott, s kinevezésének törvényességéhez nem férhetett kétség. Viszonylag gyorsan kiderült azonban, hogy a bán nem hajlandó elismerni a magyar kormány felsőbbbségét. Megrendszabályozására olyan királyi biztost kellett tehát találni, aki rangját, tekintélyét és állását tekintve egyenrangú vele. Így esett a választás Hrabovszky János báró, altábornagyra, a péterváradi (szlavóniai) főhadparancsnokság vezetőjére, királyi tanácsosra. Hrabovszky feladata a Zágrábban mutatkozó magyarelles mozgalmak kivizsgálása és felelőseik megbüntetése volt, s ehhez a horvátországi és szlavóniai fegyveres erővel egyaránt rendelkezhetett. A kinevezést május 11-én a nádor írta alá. Május 14-én egy újabb nádori rendelet – uralkodói felhatalmazás alapján – arra is felhatalmazta Hrabovszkyt, hogy felfüggeszse a Jellačić által hozott törvénytelen rendeleteket, ha a hűtlenség bűnében elmarasztalható, fogassa őt hűtlenségi perbe, s ideiglenesen minden polgári és katonai hatalmat, így a báni hivatalt is gyakorolhassa Horvátországban. Hrabovszky ezzel olyan kiterjedt hatalmat kapott, mint eddig egyetlen biztos sem. Június 10-én maga az uralkodó is megerősítette Hrabovszky királyi biztosi hatáskörét. Hrabovszky volt a magyar kormányzat által kinevezett királyi biztosok közül az egyetlen, aki egyenes – és nemcsak a nádortól származó, közvetett – uralkodói felhatalmazással is rendelkezett.

Hrabovszky azonban nem élt ezzel a felhatalmazással. Jellačićsal történt első, 1848 május végi találkozása után arra hivatkozva, hogy a bán olyan népszerű a horvátok között, hogy békés eszközökkel elmozdítani nem lehet, beadta lemondását. A június 10-i felhatalmazás után ezt ugyan visszavonta, de működése a későbbiekben is csupán saját, szlavóniai és a péterváradai főhadparancsnokként illetékességi körébe tartozó határőrvidéki fennhatóságának megőrzésére korlátozódott. Megkísérelte Varasdra összehívni a horvát tartományi gyűlést, de a határőrezredek többségének lázadása előtt nem volt hajlandó, utána pedig már nem is tudott fegyveres erővel fellépni. Királyi biztosi tevékenységét lényegében 1848 augusztus végéig folytatta, különösebb eredmény nélkül.

A horvát fenyegetés elhárítását célozta a korábban a nyugat-dunántúli megyékben működő Csány László királyi biztosi kinevezése. Szemere június 2-án kibocsátott rendeletében Csány fennhatósága alá rendelte Zala, Somogy, Baranya és Tolna (tehát a horvát betörés által fenyegetett) megyéket, s ezekben teljhatalmú királyi biztossá nevezte ki. Csány joga volt az érintett területeken a nemzetőrség fegyverbe hívása és felhasználása, s neki kellett gondoskodnia ezek ellátásáról. A rendelet Csányt a Hrabovszkyval történő együttműködésre hatalmazta fel. Június 13-án egy hadügyminiszteri rendelet Csányt arra is felhatalmazta, hogy az említett törvényhatóságokban, kivéve Baranya megyét, de ide értve Vas és Sopron megyéket, alakuló honvédszászlóaljakat felhasználhassa a Dráva-vonal védelmére. Csány volt az első olyan biztos, akinek komoly összecsapása volt a katonai hatósággal. A Dráva-vonal katonai parancsnokává kinevezett Franz Ottinger vezérőrnagy ugyanis Varasdon meglátogatta Jellačićot, majd olyan utasítást adott ki, hogy a Muraközben álló csapatok ne álljanak ellen egy esetleges horvát betörésnek. Csány erről értesülve lemondott, Ottinger ugyanígy tett. A kormány Csány lemondását nem, Ottingerét elfogadta. A polgári és katonai hatalom első konfliktusában a kormány a polgári hatóság mellé állt. Augusztus 14-én egy újabb belügyminiszteri rendelet immár a Dráva és Duna közötti terület egészére (Baranya, Somogy, Tolna, Vas, Zala, Veszprém, Sopron és Fejér megyék, valamint a területükön lévő szabad királyi városok) kiterjesztette Csány hatáskörét. Csány megszolgált a bizalmat: 1848 szeptember közepén, Jellačić betörése után lényegében ő akadályozta meg a drávai magyar hadtest felbomlását.

Vay Miklós báró koronaórt június 19-én nevezte ki Erdélybe teljhatalmú királyi biztossá a nádor. Felhatalmazása Erdély területére szólt, de a későbbiekben egyes volt partiumi megyékkel is rendelkezett, ahogy az őt felváltó erdélyi országos biztosok többsége is. Vay legfontosabb feladata a polgárháborús veszély elkerülése, a választások lebonyolítása, a nemzetőrség felfegyverzése és az erdélyi honvédtoborzás beindítása volt. Vay a közigazgatási kérdések többségével jól megbirkózott, a politikai rendezésre tett kísérletei (így a magyarelles román és szász mozgalmak leszerelése) nem sikerültek. A nem magyar kiegészítésű erdélyi sorkatonaság és a két román határőrezred azonban csak addig engedelmeskedett Vaynak, amíg Puchner főhadparancsnok ezt szükségesnek tartotta.

István nádor és Szemere augusztus 24-én a román származású Mihályi Gábort nevezte ki a magyarországi román- és ruszinlakta törvényhatóságok (Máramaros, Ugocsa, Bereg, Ung, Szatmár, Közép-Szolnok, Kővár és Kraszna megyék) és a 17. (2. román) határőrezred királyi biztosává. Feladata a nemzetiségi lakosság felvilágosítása, és a békét veszélyeztető személyek elleni határozott fellépés volt. Mihályi területi illetékességi köre a 17. (2. román) határőrezred esetében átfedte Vay Miklósét. Mihályi kinevezésével befejeződött a magyarországi nemzetiségek által lakott területeken a királyi biztosi intézmény kiépítésének folyamata.

A katonaállítási törvény elfogadása után Szemere Bertalan belügyminiszter elrendelte, hogy az újoncállítás megkezdése érdekében az egyes törvényhatóságok vezetői mielőbb intézkedjenek az újoncköteles korban lévő férfilakosság összeírásáról. Az újoncösszeírás vezetésére az érintett fő- és alispánokat, főkapitányokat és polgármestereket nevezte ki újoncállítási biztosná. Miután az uralkodó nem volt hajlandó szentesíteni a törvényjavaslatot, s a Batthyány-kormány szeptember 11-én lemondott, az országgyűlés Kossuth javaslatára határozati úton léptette életbe a törvényt. A szeptember 12-én ismét miniszterelnökké kinevezett Batthyány Lajos gróf szeptember 13-án elrendelte az ellenség betörése által veszélyeztetett megyékben a népfelkelést, majd 14-én az ország egész területén a honvédtoborzást, 19-én pedig az újoncozást.

E három aktushoz kapcsolódott az újabb kormánybiztosi kinevezések eszközlése. Ezek már valóban szó szerinti értelemben vett kormánybiztosok voltak, hiszen megbízólevelüket szeptember 27-ig Batthyány Lajos, ezt követően az Országos Honvédelmi Bizottmány tagjai írták alá. A nádor egyikük kinevezését sem ellenjegyezte.

Szeptember 17-én Batthyány népfelkelési biztosná nevezte ki Kossuth Lajost, 17-18-án kb. 33 honvédtoborzási kormánybiztost küldött ki a különböző törvényhatóságokba. Szeptember 19-én 8 népfelkelési kormánybiztost nevezett ki (többnyire a dunántúli megyékbe). Ezek egy kivétellel honvédtoborzási biztosok is voltak. Szeptember 20-án Zólyom, Bars, Hont megyék és a bányavidék, ideértve az itt lévő bánya- és szabad királyi városok területét is, kormánybiztosává nevezte ki Beniczky Lajost, s felhatalmazta egy tartalék sereg felállítására. Szeptember 22–23-án kilenc erdélyi képviselőt nevezett ki honvédtoborzási kormánybiztosul. (Igaz, alig a feléről van adatunk, hogy működését meg is kezdte). Az átfedéseket is tekintetbe véve legalább 40 kormánybiztosi kiküldetésről tudunk.

Beöthy kinevezésének országgyűlési megerősítése már megelőlegezte egy újabb típusú, az ország- vagy nemzetgyűlési biztoság kialakulását. Jellačić támadása és a magyar hadsereg ellenállás nélküli visszavonulása után, 1848. szeptember 15-én Kossuth a képviselőházban javasolta, hogy a képviselőház biztosként küldje ki Csány támogatására Asztalos Pál, Bónis Sámuel s Perczel Mór képviselőket. Ez meg is történt, azonban Perczel másnap – szintén Kossuth javaslatára – megbízást kapott Batthyány Lajos miniszterelnöktől a Zrínyi-szabadcsapat felállítására. Így Perczel helyét az országgyűlési biztosok között Luzsénszky Pál báró

vette át. Perczel azonban továbbra is érvényesnek tekintette megbízatását, s egészen 1849 január végéig erre hivatkozva akadályozta meg, hogy az általa vezetett muraközi hadtesthez, majd az ebből alakuló Középponti Mozdó Sereghez az OHB kormánybiztost nevezzen ki. Hivatalos minőségében egyszerre használta a hadtestparancsnoki és a nemzetgyűlési biztosi címet.

Szeptember 15-én az országgyűlés Kossuth javaslatára úgy döntött, hogy a miniszterelnök katonai intézkedéseinek parlamenti ellenőrzésére hattagú bizottmányt küld ki. Ennek tagjaivá választották Kossuthot, Madarász Lászlót, Sembery Imrét, Nyáry Pált, Pálffy Jánost és Patay Józsefet. A későbbiekben Országos Honvédelmi Bizottmány (OHB) néven működő testület tagjai már szeptember 22-én közelebbről meg nem határozott státusú megbízottakat küldtek ki a dunántúli megyékbe. Kossuth alföldi toborzótja során tíz népfelkelési biztost nevezett ki. Első visszatérése alkalmával a bizottmány elnöklő tagjaként nevezte ki Pozsony megye és város teljhatalmú országos biztosát. Október 7-ig, Kossuth visszatéréseig az OHB további 13 kormánybiztosi vagy ilyen jellegű felhatalmazást adott ki, három képviselőt pedig élelmezési biztosként rendelt a fősereg mellé.

Október közepére a kormánybiztosi intézmény országossá vált. Batthyány és az OHB intézkedéseinek köszönhetően szinte nem volt olyan törvényhatóság, amelynek ne lett volna legalább egy kormánybiztosa. A kinevezési rendeletek alapján a következő típusokat állíthatjuk fel:

Honvédtoborzási (újoncállítási) biztosok. Feladatuk az újoncállítási ügyeinek intézése, az újoncok felruházása és felszerelése. Többségüket Batthyány küldte ki. A honvédtoborzási biztos gyakran (különösen a városokban) azonos volt az újoncösszeírási biztossal, s ily módon a polgári közigazgatás vezetőjével. Honvédtoborzási biztosként általában a törvényhatóságban élő személy (főispán, alispán, képviselő) működött.

Népfelkelési biztosok. Feladatuk a horvát haderővel szembeni népfelkelés megszervezése. A dél- és kelet-dunántúli területeken Batthyány, a többi területen főleg az OHB nevezte ki őket. A népfelkelési biztosok általában a törvényhatóság fő- vagy alispánjai, esetleg képviselői voltak. Városokba ritkán neveztek ki népfelkelési biztost. Miután az országgyűlés hivatalosan is a végrehajtó hatalom vitelével bízta meg az OHB-t, a testület egyre több olyan népfelkelési biztosi megbízatást adott ki, amelyek több törvényhatóság területére vonatkoztak.

Teljhatalmú országos biztosok vagy főkormánybiztosok. A megnevezés több törvényhatóságra kiterjedő (azaz, a korábbi királyi biztosságnak megfelelő) teljhatalommal rendelkező biztosokra vonatkozott. Feladatuk az adott terület védelmének szervezése és koordinálása volt. Jogkörük alapján beleszólhattak az ott állomásozó hadsereg alkalmazásába is.

Törvényhatósági teljhatalmú (országos) biztosok. Ezek egyetlen törvényhatóság (megye) feletti teljes intézkedési joggal rendelkeztek. Feladatuk a helyi védelmi intézkedések szervezése volt, de közigazgatási és politikai ügyekben is intézkedhettek. Képviselőket, fő- és alispánokat egyaránt találunk közöttük. Az egy-egy

törvényhatóságba kinevezett biztosok esetében is előfordult, hogy nem az illető megye vagy város területén éltek.

Élelmezési biztosok. Feladatuk a haderő élelmezésével kapcsolatos adminisztráció volt. E biztosokat többnyire az OHB küldte ki, de az egyes teljhatalmú országos biztosok is nevezhettek ki ilyeneket. Az előbbieket főleg képviselők, az utóbbiak alacsonyabb beosztású közigazgatási hivatalnokok (fő- és alszolgabírók, jegyzők stb.) lehettek.

Országgyűlési biztosok. Feladatuk a hadműveletek politikai irányának ellenőrzése és befolyásolása volt. Ezek mindannyian képviselők voltak. Kiküldésüket parlamenti határozattal, nem pedig megbízólevéllel eszközölték. Miután megbízatásuk eseti jellegű volt, annak elvégzése után vissza kellett volna térniük a képviselőházba. Ám gyakran előfordult, hogy a táborban maradtak, s ott egyéb feladatokat (pl. hadsereg-élelmezés) láttak el.

Eseti megbízással kiküldött biztosok. Feladatuk speciális megbízások (várak, erődök átvétele, szerezred zászolóaljak engedelmességének biztosítása) volt. Ezek képviselők voltak, s többnyire párosával küldték ki őket. Ebbe a típusba sorolható Pázmándy Dénesnek, a képviselőház elnökének kiküldetése is. Pázmándyt az OHB bízta meg a nemzetgyűlés külön felhatalmazása alapján, hogy a lajtai táborba menjen, s ott a nemzeti becsület megóvásán munkálkodjon, azaz a bécsi forradalmi erők megsegítésével kapcsolatos döntést kieszközölje.

Speciális, több megyére kiterjedő felhatalmazást kaptak azok a biztosok, akiket Kossuth a Győr, Pozsony és Moson megyei gabonakészletek felvásárlásával és az ország belső területeire történő szállításával bízott meg november 10-én. Ilyen volt Halasi Kázmér Heves és Külső-Szolnok megyei szolgabíró szolnoki szállítási biztosi kinevezése is.

Az egyes országos biztosságok területi illetékességében komoly változások történtek. Október végére több megyei biztos kinevezése révén Mihályi Gábor teljhatalmú országos biztossága megszűnt, a továbbiakban Máramaros megye kormánybiztosaként működött.

Az OHB november 5-én a Vas, Sopron, Veszprém, Pozsony, Győr, Komárom, Nyitra és Fejér megyei kormánybiztosokat felszólította a népfelkelés megszervezésére, s e szempontból Csány fennhatósága alá rendelte őket. November 10-én minden tekintetben Csány alá rendelte a Pozsony, Sopron, Moson, Győr és Komárom megyei kormánybiztosokat.

November 26-án Kossuth Máramaros, Ung, Ugocsa, Abaúj és Szepes megyék, illetve a területükön található szabad királyi városok kerületébe a felvidéki erők főparancsnokává nevezte ki Pulszky Sándor alezredest, s vele való együttműködésre utasította a sárosi, beregi és zempléni kormánybiztosokat. Az intézkedés megelőlegezte egy újabb országos biztosság kialakulását. December 13-án, Schlik betörése és a budaméri csatavesztés után az OHB Szemere Bertalant, az OHB tagját nevezte ki Felső-Magyarország teljhatalmú országos biztosává. Szemere hatásköre Abaúj, Gömör, Szepes, Sáros, Torna, Zemplén, Szabolcs, Borsod, Heves

és Pest megyékre, a Hajdú- és Jászkun-kerületekre terjedt ki, s a fenti törvényhatóságokba kinevezett kormánybiztosokat is fennhatósága alá rendelte. A maga Szemere által fogalmazott kinevezés olyan általános felhatalmazást tartalmazott, amely teljes cselekvési szabadsággal ruházta fel az országos biztost.

Kolozsvár eleste után az OHB november 20-án Hodossy Miklós Bihar megyei kormánybiztost az erdélyi hadsereg teljhatalmú polgári főkormánybiztosának nevezte ki. Tudomásunk szerint ez volt az első olyan eset, hogy a testület nem adott területre, hanem egy mozgó hadsereghez nevezett ki kormánybiztost, noha a polgári főkormánybiztos kifejezés arra utal, hogy Hodossy jogköre főleg a hadseregellátási ügyekre terjedt ki. Hodossy kinevezése nem járt együtt az erdélyi királyi biztos, Vay Miklós leváltásával. December 9-én Kossuth a bácskai teljhatalmú országos biztosnak, Beöthy Ödönnek ajánlotta fel az erdélyi főkormánybiztosságot. Beöthy helyét pedig Haczell Márton foglalta volna el. Beöthy késedelmes válasza miatt kinevezésre csak december 19-én került sor. Beöthy hatásköre az erdélyi megyéken kívül kiterjedt Szabolcs, Bihar, Szatmár, Kraszna, Közép-Szolnok, Zaránd megyék, Kővár-vidék és a Hajdú-kerület területére. Az erdélyi hadsereg hadműveleteitől függően Máramaros, Ugocsa, Bereg, Arad, Békés, Csanád megyék és a Jászkun-kerület hatóságai is kötelesek voltak rendeleteit követni. A felhatalmazás kiadásával együtt az OHB – Hodossy Miklós kivételével – valamennyi, az adott területen eleddig működő kormánybiztos megbízását felfüggesztette, s felszólította őket végjelentésük benyújtására. Egyben felhatalmazta Beöthyt, hogy a fennhatósága alatti törvényhatóságokban új kormánybiztosokat nevezzen ki. Beöthy ezzel olyan jogkört kapott, amilyennel eddig egyetlen kormánybiztos sem rendelkezett. Az utódjául kinevezett Csány László ugyanezeket a jogokat kapta meg.

Szemere felső-magyarországi és Beöthy erdélyi országos biztosi kinevezésével megszilárdult az országos biztosságok rendszere. A továbbiakban öt ilyen országos biztosságról beszélhetünk: a bácskai, bányászati, erdélyi, felső-magyarországi – tehát területhez és hadsereghez egyaránt kötött –, és a feldunai, majd a főszereg mellett működő, tehát nem annyira területhez, mint inkább hadsereghez kötött országos biztosságról. A főváros feladása előtt, december 31-én kiadott megbízólevélben Kossuth felhatalmazta Csányt „mindenütt, hol a hadsereg táboroz, így Budapesten is, országos biztosi hatóságát gyakorolni”.

Volt még egy országos biztosság, ez azonban sem súlyát, sem folyamatosságát tekintve nem hasonlítható az előbb említettekhez. Kossuth november 11-én megerősítette Beniczky Lajos teljhatalmát Zólyom, Hont, Bars és Turóc megyékben, illetve az itt található bányavárosokban. A megerősítést 1849. január 24-én megismételte. Amikor Beniczky az újabb megerősítést megkapta, a cs. kir. csapatok megszállták az említett megyéket és a bányavárosokat, Beniczky pedig Görgei feldunai hadtestéhez csatlakozva vett részt a téli hadjáratban. A tavaszi hadjárat sikerei után, április 28-án Kossuth Zólyom megye és a Zólyom, Hont és Bars megyei bányavárosok kormánybiztosává nevezte ki Beniczkyt, az utóbb említett két

megye, valamint Árva, Turóc és Trencsén megye kormánybiztosságát viszont Madocsány Pálra, Árva megye főispánjára bízta.

Az utolsó, csaknem minden kormánybiztost érintő intézkedések kibocsátására december közepén került sor. December 16-án Kossuth Pest, Nógrád, Gömör, Bars, Esztergom, Komárom, Győr, Veszprém, Somogy, Zala, Baranya, Tolna, Fejér, Csongrád, Békés és Szabolcs megye, a Jászkun- és a Hajdú-kerület közönségét mozgó szabadcsapatok alakítására szólította fel. December 18-án a fenti törvényhatóságokon kívül hasonló felszólítást intézett Nyitra, Trencsén, Liptó, Zólyom, Turóc, Hont, Szepes, Zemplén, Ung, Bereg, Máramaros, Szatmár, Bihar, Zaránd, Kraszna, Közép-Szolnok, Arad, Csanád, Temes, Torontál, Krassó, Bács, Vas és Sopron megyék, Kővár-vidéke és Szeged város közönségéhez is. (E felszólításban a december 16-iban szereplők közül kimaradt Szabolcs megye és a Hajdú-kerület). A szervezéssel általában az illető törvényhatóságok fő- és alispánjait, illetve kormánybiztosait bízta meg. Összesen 42 megye és kerület, illetve 3 város szerepelt a felhívásban, s közülük húszban a kormánybiztos kapta a szervezés feladatát. Kivételt képeztek a bánási megyék (Temes, Torontál és Krassó), illetve Szatmár, Bihar és a volt partiumi megyék: az előbbiben Vukovics Sebő, az utóbbiakban Beöthy Ödön kapta a megbízást.

Csány december 31-i felhatalmazása alapján feltételezhetjük, hogy Kossuth tervezte: az ország összes kormánybiztosa fölött teljhatalmú kormánybiztossá nevezi ki Csányt. Így értelmezte ezt pl. Beniczky Lajos is, aki január 8-án hosszú jelentést küldött Csánynak a bányavidéki eseményekről, noha korábban nem tartozott Csány hatósága alá. Csány nem követte a feldunai hadtestet a bányavárosokba, hanem Debrecenbe ment. Kossuth és az OHB fontosnak tartotta, hogy a feldunai hadtest se maradjon kormánybiztosok nélkül, ezért január 13-án Luzzszénszky Pál báró és Ragályi Ferdinánd képviselőt nevezte ki a hadtest kormánybiztosává. A két kormánybiztosnak kiadott nyílt rendelet szerint fő feladatuk „ellenőrködni, miszerint a hadjáratokra nézve kitűzött iránya a kormánynak feltétlenül megtartassék”. Az OHB utasította a két kormánybiztost, hogy jelentéseiket küldjék el Csánynak is. A két kormánybiztos lényegében 1849 február közepéig, a feldunai hadtest és a többi hadtest egyesüléséig tartott, de március elejéig még a hadsereg mellett maradtak.

Az OHB és az országgyűlés Debrecenbe távozása után országos hatáskört kapott, s azt a szabadságharc végéig gyakorolta Lukács Sándor képviselő, Győr város volt kormánybiztosa is. Az OHB január 9-én a magyar hadsereg fölszerelési kormánybiztosává nevezte ki Lukácsot, s mind a magyarországi, mind az erdélyi törvényhatóságokat, a bennük működő kormánybiztosokat, céheket és mesterembereket Lukács rendeleteinek teljesítésére utasította.

A kormánybiztosi megbízások között továbbra is találkozunk speciális, nem területhez kötött kiküldetésekkal. Ioan Drágos bihari román képviselőt az aradi görögkeleti papok fizetésének rendezésére, s egyházi zsinat tartására küldte ki

az OHB, 1849. április 14-én pedig arra hatalmazta fel Kossuth, hogy lépjen érintkezésbe a román fölkelőkkel, s igyekezzen békére bírni őket.

A hadi események, így a Délvidék elrendelt kiürítése az országos biztosságokban is újabb változásokat okoztak. Az OHB ugyanis csak helyettesként bízta meg Haczell Mártont a bácskai országos biztosság vitelével. Kossuth a Délvidék kiürítésének elrendelése után, január 17-én Almásy Pált, a képviselőház alelnökét bízta meg azzal, hogy teljhatalmú országos biztosként a bácskai és bánási csapatok kivonásával kapcsolatos rendelkezések iránti engedelmességet biztosítsa. Almásy egy hét alatt bevégezte küldetését. Január 25-én Kossuth több Bács megyei országgyűlési képviselő kérésére Hunkár Antal Veszprém megyei főispánt és kormánybiztoszt nevezte ki Bács megye és a vele szomszédos vidékek teljhatalmú országos biztosává. Hunkár jogköre azonban csak a polgári hatóságokra és a nemzetőrségre terjedt ki. Almásy visszatérése után Kossuth január 30-án Vukovics országos biztosi hatóságát kiterjesztette a bácskai haderőre, Csongrád és Csanád megyére, Arad és Szeged városára is.

A csapatok felvonultatása miatt azonban Vukovics erejét és lehetőségeit meghaladta ez a kiterjesztett feladat. Ezért Kossuth február 12-én Bács, Csongrád megyébe, Pest megye alsó részébe, a kiskun kerületbe, Szeged, Szabadka és Zombor városokba teljhatalmú kormánybiztossá és katonai fővezérré nevezte ki Batthyány Kázmért, s felszólította Vukovicsot és a szomszédos törvényhatóságok kormánybiztosait, hogy védelmi intézkedéseket egyeztessék Batthyányval. Batthyány és Vukovics között ugyan volt némi hatásköri átfedés, de miután Vukovics március közepétől egyre inkább a fősereg déli csoportosítása (I. és III. hadtest) melletti főkormánybiztosként működött, ez semmilyen feszültséget nem okozott. Vukovics távozásával a Bánáság és Arad megye fölötti országos biztosság szünetelt, s ezt a pozíciót csak április 23-án töltötték be. Batthyány Kázmér fővezéri megbízatása alig egy hónapig tartott: március 15-én a bácskai erők fölötti parancsnokságot Perczel Mór vezérőrnagy vette át.

Csány 1848 decemberi dunántúli működése és Luzsénszkyék kinevezése már megelőlegezte az országos biztosság sajátos típusának, a hadseregi (tábori) országos biztosságnak a kialakulását. A többi országos biztosság és hadsereg-parancsnokság területi illetékessége nagyjából azonos volt. A főseregnél azonban a hadiesemények dinamikája miatt a területileg illetékes országos biztos személye állandóan változott. A fősereg mellett 1849 február közepétől március elejéig Szemere Bertalan, felső-magyarországi országos biztos töltötte be ezt a feladatot. A március 14–16-i cibakházi ellentámadási kísérlettől kezdve Vukovics Sebő tartózkodott a fősereg mellett állandó országos biztosként. Az ő igazságügy-miniszteri kinevezése után Ludvig János képviselő kapta ezt a tiszteletet. Ludvigot Vukovics bízta meg, de ezt Kossuth is jóváhagyta. Megbízólevelét (ha volt egyáltalán), nem ismerjük, de Ludvig volt az első olyan hadseregi országos biztos, akit pozíciója a hadsereghez, s nem egy adott országrészhez kötött. Ludvigot július

6-tól Bónis Sámuel követte e poszton. Feladata ugyanaz volt, mint amit Luzsénszkyék 1849. január 13-án kaptak: a hadműveletek politikai felügyelete. Hasonló felhatalmazást kapott a Komáromban maradt hadsereggel (II. és VIII. hadtest) kapcsolatban a város és a megye kormánybiztosa, Újházi László is.

Figyelemre méltó tény, hogy az 1849. április–május fordulóján megalakuló kormányban négy országos biztos is miniszteri tárcát kapott: Szemere miniszterelnök és belügyminiszter, Batthyány külügy-, Vukovics igazságügy-, Csány közlekedés- és közmunkaügyi miniszter lett.

A kormányalakítás újabb változásokat okozott mind az országos biztos, mind a kormánybiztosi rendszerben. Batthyány helyét április 18-án Haczell Márton foglalta el, de az ő megbízatása csak Bács megyére és a területén lévő szabad királyi városokra terjedt ki. Kossuth április 23-án ideiglenes Krassó, Temes, Torontál megyék és a bánsági határőrvidék teljhatalmú kormánybiztosává nevezte ki Török Gábort. Úgy tűnik azonban, hogy a megbízás valóban csak ideiglenes volt, mert az ezt követő hetekben kinevezett megyei kormánybiztosok számára kiadott nyílt rendeletekben nincs utalás Török Gábor országos biztosságára. Szemere helyére április 27-én Kossuth Luzsénszky Pál Sáros vármegyei kormánybiztost nevezte ki. Luzsénszky kinevező rendeletében azonban nem a „felső-magyarországi teljhatalmú országos biztos”, hanem a „tábori biztos” titulus szerepelt. Vukovics április 27-én adta át tisztét Ludvig Jánosnak. Végül Kossuth május 1-jén nevezte ki erdélyi országos biztossá Szent-Iványi Károly Gömör megyei főispánt és kormánybiztost. Szent-Iványi hatásköre tehát – ellentétben elődeivel – már nem terjedt ki a volt partiumi megyékre. Hasonló hatáskört kapott a Szent-Iványi utódjává június 29-én kinevezett Boczkó Dániel, Arad és Békés megyék volt kormánybiztosa is. Azaz, az 1849 telén létező öt országos biztosság közül egy (a bácskai) megszűnt, a bánsági és az erdélyi területi illetékessége jelentősen szűkült, a felső-magyarországi jogköre pedig a tábori biztosság irányába mozdult el. Ez a szám 1849. július végén eggyel bővült: Szemere Noszlopy Gáspár somogyi kormánybiztost Tolna, Baranya, Somogy és Zala megyék teljhatalmú („a dunántúli alsó megyék”) biztosává nevezte ki. Ha figyelembe vesszük, hogy 1849 tavaszán mind a Bácska, mind a Bánság, mind a Felvidék és Erdély nagyjából biztosítottak látszott, érthető, hogy Kossuth és a kormány is csökkenteni akarta az országos biztosságokat, illetve szűkíteni kívánta jogkörüket.

Szemere a belügyminiszteri tárca átvétele után igyekezett kiterjeszteni fennhatóságát a kormánybiztosokra is. Noha a kormánybiztosok egy része (s főleg az országos biztosok) fontosabb jelentéseiket továbbra is Kossuthnak küldték, Szemerének lassan sikerült a kormánybiztosi intézmény feletti fennhatóságát elismertetnie. Május 12-én Szemere alaposan átszervezte a korábbi felső-magyarországi országos biztosságot. Heves, Borsod, Gömör, Szepes, Torna, Abaúj, Zemplén, Ung, Bereg, Ugocsa, Szatmár, Szabolcs, Bihar megyéből, a Hajdú- és a Jászkun-kerületből visszahívta a kormánybiztosokat. A rendelet azonban csak a kormánybiztosok közigazgatási teendőit érintette, speciális megbízatásaikra (had-

felszerelés, vásárlás) nem terjedt ki. Szemere a honvédelmi intézkedések összpontosítása érdekében Luzsénszky területi hatóságát Sáros mellett kiterjesztette Szepes és Zemplén megyére, Eötvös Tamásét Bereg és Ung megyére, Madocsány Pálét pedig Liptó megyére. Azaz, a kormánybiztosi intézmény a határ menti megyékben továbbra is létezett. A többi megyében és kerületben többnyire a volt kormánybiztost nevezte ki főispánná vagy főkapitánnyá. Szemere tehát nem törekedett a kormánybiztosi intézmény felszámolására, csupán észszerűsítésére. Erre mutat az is, hogy a valamilyen okból betöltetlen, s stratégiai okokból fontos kormánybiztosi helyek betöltéséről mindig intézkedett. Igaz, e posztok többségét Kossuth még a kormány megalakulása és működésének megkezdése előtt betöltötte. Szemere belügyminiszteri működésének megkezdése után azonban Kossuth felhagyott a kormánybiztosi kinevezések eszközzésével.

Az intézkedés egyik magyarázata kétségtelenül abban az optimizmusban keresendő, hogy a hadszervezés ügyét végre a polgári átalakulás továbbfejlesztésé válthatja fel. De a személyi folytonosság a kormánybiztosság nélkül maradt megyékben is biztosíthatta a kormány intézkedéseinek végrehajtását. Végül pedig, a kormánybiztosok rendkívüli feladatai a hadfelszerelés és hadkiegészítés országos rendszerének kiépülésével lassan megszűntek, s így nem volt szükség a közigazgatási vezetés „megkettőzésére”. Július 18-án Szemere egyenesen arra utasította a kormánybiztosokat, főispánokat, a törvényhatóságok elnökeit, hogy jelentéseiket ne a kormányzói hivatalhoz, hanem egyenesen az illetékes miniszterekhez küldjék. Ezt követően ugyan érezhetően megritkultak az egyenesen Kossuthnak küldött jelentések, de a kormánybiztosok egy része azt a korábban már alkalmazott megoldást választotta, hogy jelentéseit mind a minisztereknek, mind Kossuthnak megküldte.

A biztosi kinevezésekkel kapcsolatban egyaránt figyelemre méltó, hogy csupán Hrabovszky János altábornagy kinevezésekor bíztak meg magas rangú katonát ilyen politikai feladattal. Mindez természetesen nem jelenti azt, hogy a kormánybiztosok egy részének a későbbiekben ne lett volna katonai rangja is. Hivatásos katonai kinevezésükre azonban mindannyiszor kormánybiztosi kiküldetésük után került sor, addig legfeljebb nemzetőr tisztek voltak.

A kormány- és országos biztosok legfontosabb feladata kétségtelenül a hadfelszerelési, -kiegészítési, -szervezési és ellátási ügyek intézése volt, de – különösen az országos biztosok – politikai feladatokat is elláttak. A kormánybiztosi intézmény a végrehajtó hatalom képviselője volt az önkormányzatokban, de az volt a hadseregben is. A kormánybiztosok feladata volt a kormány határozatainak közvetítése és végrehajtatása a hadseregben, de neki kellett ideiglenesen vagy véglegesen rendezniük a hadseregben belüli konfliktusokat is. Ez eleve feszültségeket teremthetett a hadtest- és hadseregarancsnokok és a kormánybiztosok között, így nem voltak ritkák a kormánybiztosok és katonák közötti nézeteltérések sem.

A szabadságharc leverését követően a kormánybiztosokat is elérte a megtorlás. Kivégezték közülük Csány Lászlót és Jeszenák Jánost, majd 1853-ban Noszlopy

Gáspárt. Sokan külföldre menekültek. Az emigrációban halt meg Lukács Sándor, Beöthy Ödön, Batthyány Kázmér, 1867, a kiegyezés után sem tért haza Újházi László. A többiek súlyos börtönévekkel fizettek az önvédelmi harcban tett szolgálataikért, 1857-ben, az utolsók között szabadult Beniczky Lajos, Bónis Samu, Boczkó Dániel.

Többségük 1860 után visszatért a politikai életbe. A legsajátosabb pályát Vay Miklós báró futotta be, akit 1851-ben halálra, majd négyéves várfogságra ítélték. Ebből nyolc hónapot le is ült. 1860-ban az uralkodó őt nevezte ki magyar udvari kancellárrá, de 1861-ben, a rövid félalkotmányos periódus végén le is váltotta. 1867 után a volt kormánybiztosok jelentős részét a politikai életben találjuk, s Vukovics Sebő és Irányi Dániel igen jelentős szerepet játszott a parlamentben is.

Jeszenák János kormánybiztossága

Batthyány Lajos miniszterelnök 1848. szeptember 23-án a Nyitra megye főispáni tisztét ellátó Jeszenák János bárót a megye teljhatalmú kormánybiztosává is kinevezte, s felszólította a Morvaországból érkező szlovák bujtogatók elleni határozott fellépésre. Jeszenák e minőségében fontos szerepet játszott az 1848. szeptemberi szlovák felkelés kivédésében, illetve a megye területén lévő lipótvári erőd biztosításában. (Ennek részleteit Kedves Gyula tanulmányában találhatja az olvasó.)

Jeszenák 1848. október végén mozgósította a megyei nemzetőrséget és népfelkelést a Balthasar Simunich altábornagy parancsnoksága alatt Morvaországból betört cs. kir. dandár ellen. Görgői Artúr vezérőrnagy, a feldunai hadsereg parancsnokának utasítására a Simunichot kiűző csapatok november elején a Kis-Kárpátok keleti oldalán foglaltak állást, így Nyitra megye szakolcai járása rövidesen a cs. kir. csapatok ellenőrzése alá került.

Simunich hadoszlopának kiűzését követően a megyei újoncozás teendői köztötték le Jeszenák figyelmének nagy részét. December 18-án Kossuth – Markhót János alispánnal együtt – megbízta őt a megye területén szabad mozgó csapatok szervezésével. Erre azonban már nem maradt ideje, mert december 14-én Simunich csapatai a nádasi szoroson át betörték Pozsony megyébe, majd Nagyszombat elfoglalása után Lipótvár felé vették útjukat.

A Simunich ellen küldött, Guyon Richárd ezredes vezette magyar csapatok december 16-i nagyszombati veresége után Jeszenákot némileg megnyugtatta az a tény, hogy Simunich főereje Lipótvár erődjének ostromára készült, s csupán kisebb osztagokat küldött Nyitra megye megszállására. Jeszenák figyelemmel kísérte az ellenség ostromkészületeit.

1849. január 2-án írott jelentésében elégedetten számolt be Kossuthnak arról, hogy Lipótvár az ostrom ellenére tartja magát, s az ellenség ágyúi eddig nem sok kárt tettek az erődben. „Mindamellett igen tarthatni attól, hogy lelkes hon-

védeink nem lesznek képesek sokáig megvédeni a várat, mivel a löszereknek nemigen nagy bőségében vannak, azokat ily állapotban minden segítség nélkül hagyni veszélyes. – Közönségesen azt tartják, hogy ha bármily csekély erő is jönne segítségül, ezáltal legrosszabb esetben a várbóli kirohanás és az ágyúk megmenetése lehetségessé tétetnék.”

Miután a cs. kir. csapatok január 4-én megszállták Nyitra városát, Jeszenák másnap Érsekújvárról írott levelében felszólította Ráday Gedeon gróf, Nógrád megyei főispánt, hogy a nógrádi népfelkelés erőit és a gerillacsapatokat minél előbb irányítsa Verebélyre. Így ugyanis, együttműködve Ferdinand Duhamel de Querlonde alezredes Komáromból kiküldött 40. honvédszászlóaljával, megkísérelhetik a Simunich által ostromolt Lipótvár felmentését. Hasonló felszólítást küldött Beniczky Lajos bányavidéki kormánybiztosnak és Bars, illetve Hont megyék törvényhatóságainak is. Emellett javasolta Rádaynak, hogy a Debrecennel tartandó összeköttetés érdekében állítsanak fel futárokat a Léva–Ipolság–Vadkert–Gyöngyös vonalon. Időközben azonban észak felől a szomszédos Trencsén megyébe is betört egy cs. kir. dandár Christian Götz vezérőrnagy vezetésével, s miután Budetinnél január 2-án megverte az ottani magyar csapatokat, a szomszédos megyék erőit a bányavárosok védelmére fordították.

Jeszenák nem sokkal ezután Komáromból azt az értesítést kapta, hogy Querlonde zászlóalját a várórség nem nélkülözheti. Ezért Jeszenák január 7-én Udvardról írott levelében kérte az OHB-t, hogy utasítsa a komáromi várparancsnokságot az említett zászlóalj kirendelésére, s emellett különböző kiadásaira küldjön 60 000 pengőforintot.

A Görgei vezette feldunai hadtestnek Nyitra megyébe érkezését követően Jeszenák aggodalmai rövid időre alaptalanokká váltak. A kormánybiztos sietett is a hadtest számára hasznos szolgálatokat tenni. Így pl. január 9-én Érsekújvárról jelentette Görgeinek, milyen intézkedéseket tett a hadtest ellátása érdekében, illetve hogy véleménye szerint Simunich Lipótvárnál koncentrált a főerőit.

Miután Görgei a bányavárosokba vonult, Jeszenák nem maradhatott tovább Nyitra megyében, s – miután magához vette a megyei pénztárban és sópénztárban található összegeket, nehogy azok az ellenség kezére kerüljenek – a komáromi erődbe tette át székhelyét, ahol komoly szerepet játszott a vár ellátásában. Komáromban kapta meg Kossuth január 17-i válaszát a január 7-i jelentésre. Válaszában Kossuth Jeszenákot Görgei feldunai hadtestének Nyitra megyébe vonulásával biztatta s emellett híreket kért Görgei váci nyilatkozatáról.

Jeszenák január 31-én írott válaszában Görgeiről csak annyit írt, hogy „eddig Görgei tábornok az annyira óhajtott segéllyel meg nem örvendeztetett”, pedig futárt is küldött hozzá. Amint e futár visszaérkezik, körülményes tudósítást küld a magyar és a cs. kir. csapatok mozdulatairól. Ezután a komáromi vár ellátása körül tevékenykedett olyan eréllyel, hogy Török Ignác vezérőrnagy, a vár parancsnoka február 5-én azt javasolta Kossuthnak, hogy Jeszenákot nevezzék ki Nyitra mellett Pozsony és Esztergom megyék kormánybiztosává is, mert az „köztudo-

másra megyében oly példás eréllyel, felülmúlhatlan hazafisággal s a körülmények által megkívánt célszerűséggel hivatásának dicséretesen megfelelt – s azóta is, hogy az ellenség egész Nyitra megyét elfoglalta, következőleg ott hatásköre egy időre megszűnt – a közügy mellett mindenütt, ahol alkalmat lel, ernyedetlen buzgalommal, szakadatlanul fáradozik”.

Jeszenák Komáromban maradt egészen 1849. április végéig, az erőd felmentéséig. Komáromi ténykedéséről viszonylag keveset tudunk – csupán a február 24-én az Országos Honvédelmi Bizottmánynak a lipótvári erőd megadásáról küldött jelentését ismerjük. Különösebb tevékenységet ekkor már nem fejthetett ki, mert február 4-én az erődbe érkezett a Komárom város, megye, illetve az erőd kormánybiztosává kinevezett Puky Miklós, Heves megye képviselője. Kossuth ugyan március 4-én Nyitra mellett Pozsony megye kormánybiztosává is kinevezte, s ennek híre április elején Komáromba is eljutott, de Komárom körülxárása miatt Jeszenák nem tudott érvényt szerezni ezeknek a megbízásoknak.

A komáromi erőd felmentésének napján, 1849. április 26-án Vukovics Sebő teljhatalmú országos biztos kinevezte Jeszenákot Nyitra és Pozsony megye kormánybiztosává (pontosabban, kihirdette Kossuth rendeletét). Jeszenák április 28-án értesítette az időközben kormányzó elnökké választott Kossuthot arról, hogy átvette a megbízatást, de miután egyelőre mindkét megyében ellenséges katonaság tartózkodik, egy ideig még nem tud eleget tenni feladatainak.

Jeszenák tehát visszatért megyéjébe, Nyitrára, s folytatta az 1849 januárjában félbemaradt újoncozást; fennhatósága a Vágtól keletre fekvő járásokra terjedt ki. Pozsony megye gyakorlatilag folyamatosan a cs. kir. csapatok megszállása alatt maradt. Május 10-én már bizonyosan Nyitrán volt, ezt követően többnyire ott tartózkodott. Május végén a cs. kir. csapatok közeledése miatt kénytelen volt áttenni székhelyét Verebélyre, de június elején már ismét Nyitrán találjuk. Jelenléseiben folyamatosan tájékoztatta Kossuthot, Szemere Bertalan miniszterelnököt, illetve Ludvigh Jánost, a főszereg kormánybiztosát az ellenség hadmozdulatairól, de pl. ő jelentette azt is, hogy a cs. kir. hatóságok május 24-én a magyar fél számára történő újoncozás megtorlásaként kivégezték Petőcz György Pozsony megyei másodalispánt.

Amikor a magyar csapatok 1849. július elején kiürítették Nyitra megyét, Jeszenák előbb Verebélyre, majd onnan Érsekújvárra ment. Miután hiába kért katonai segítséget a térségben állomásozó I. magyar hadtest parancsnokától, Nagysándor József vezérőrnagytól, valószínűleg követte a magyar csapatokat a komáromi erődbe. Életpályájának ezt követő egy hónapjáról nincs megbízható adatunk, utolsó ismert jelentését július 6-án Érsekújvárról küldte Szemere Bertalan miniszterelnöknek. Valószínű, hogy július 12–13-án a Görgei vezette feldunai hadsereghez csatlakozva, azzal együtt vonult le Aradra, bár a hadjáratra vonatkozó forrásokban sem találkozunk a nevével. A végnapokban játszott szerepéről sem tudunk. Annyi bizonyos, hogy augusztus 13-án Görgei hadseregének szőlősi fegyverletételénél esett fogságba. Az oroszok a fogságukba került többi magyar poli-

titkussal együtt átadták az osztrákoknak. Csány Lászlóval, későbbi vértanútársával együtt szállították Pestre, ahol aztán az ottani cs. kir. haditörvényszék elé került.

■ FÜGGELÉK

Válogatás Jeszenák János 1848. december – 1849. július közötti irataiból

**Jeszenák János báró, Nyitra megyei főispán és kormánybiztos átirata
Géczy Péter Hont megyei főispánhoz az ellenség közeledése miatt
szükségessé vált intézkedésekről**

Nyitra, 1848. december 20.

Tisztelt Főispán Úr!

Csány László főkormánybiztos úrról oly tartalmú levelet vévén, miszerint a serege egy részével Lipótvár felé indult ellenség Nyitrának, Ipolyságra útját veendvén, seregünket a főváros védelmében megelőzni akarja, én pedig azt gyanítván, hogy bányavárosok ellen menni szándékozik, s így megyéjén keresztül vonulva, azért Önt arra hivatalosan szólítam fel, miképp minden fegyveres erőt összeszedetvén, készen tartsa, s azon kívül az illető vonalakon lévő hidakat felgyújtásra előkészítse úgy, hogy ha az ellenség valóban ezen utat választaná, akkor a közelségéről tőlem veendő tudósítás következtében a hidak felgyújtathassanak, és az utak a közlekedés nehezítése és az ellenség ágyúi és lovasságával leendő átmenetelésének gátoltatása tekintetéből felromboltathassanak.

[sic!]

Kelt Nyitrán, december 20-án 1848.

*A Nyitra megyei főispán, s kormánybiztos
Báró Jeszenák János m. k.*

E percben érkezett jelentés szerént az ellenség Galgóc felé vonul, hol a hidat előtte felgyújtattam. – Lipót várát fogja-e megtámadni vagy Nyitrának indulni, nem tudjuk.

(Másolat. No. 643. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Miniszterelnökség, Országos Honvédelmi Bizottmány és Kormányzóelnökség iratai. 1849:487.)

**Jeszenák János báró, Nyitra megyei főispán és kormánybiztos
jelentése a) az Országos Honvédelmi Bizottmányhoz; b) Csány László
főkormánybiztoshoz az ellenséges hadmozdulatokra vonatkozó
hírekről és saját intézkedéseiről**

Nyitra, 1848. december 22.

a)

Tisztelt Honvédelmi Bizottmány!

b)

Tisztelt Főkormánybiztos Úr!

a–b)

Tegnap vett abbeli tudósítás következtében, hogy az ellenség Lipótvárhoz közeledik – a várparancsnok Újvároska mezővárost felgyújtotta és mivel az annak jeléül is, hogy a galgóci híd felgyújtassék, szolgált az is leégetett –

a)

– a hídnak becsára az ide társított becslevél szerint 14 057 pengő forintokat térszen – kérem tehát a tisztelt honvédelmi bizottmányt méltóztatnék az illető tulajdonos kártalanítása iránt intézkedni

a–b) valamint szinte az előtt a szeredi híd is felperzseltetett.

a)

Csány László főkormánybiztos úr gyanítja – miszerint az ellenség Ipolyságnak vendvén útját – seregünket a Főváros védelmében megelőzni akarja, én azonban attól tartok, hogy a bányavárosok felé induland, miért is Beniczky Lajos kormánybiztos urat, s Hont és Bart megyei főispánokat erre figyelmeztettem oly felszólítással, hogy minden fegyveres erőt összeszedetvén, készen tartsák, és ha csakugyan az ellenség annak választaná útját akkor ezen vonalon lévő hidakat és utakat szétromboltassák.

b)

Én azt gyanítom, hogy az ellenség a bányavárosok felé induland – miért is Beniczky Lajos kormánybiztos urat, s Hont és Bars megyei főispányokat erre figyelmeztettem oly felszólítással, hogy minden fegyveres erőt összeszedetvén készen tartsák és ha csakugyan az ellenség arra választaná útját, akkor ezen vonalon levő hidakat és utakat szétromboltassák.

a–b)

E megye részéről is hasonló intézkedéseket tettem, s egyszersmind minden fegyvereket, miután 2500-ra rúgó embereink, anélkül, hogy az ellenséget látták volna, minden feltartóztatási kísérletek, s haditörvényekkel fenyegetőzések dacára gyáván megfutamodván, az alig 2–300-ból álló igen csekély erőnkkel – s főleg a rossz szellemű népnek ellenszenve miatt – de egyébiránt is azért, hogy Balogh János őrnagy, s kormánybiztos úr a népfelkelést pótló önkénteseknek, habár kapákkal és baltákkal ellátva céljok

nem volt az ellenséggel szembe szállani, a községektől 15 pengő [forin]tnyi foglalón kívül naponként 16 pengő kr[ajcár]t és az álladalom részéről 8 kr[ajcár]t, összesen tehát 24 kr[ajcár]t fizettetett, holott a tűzbe menni tartozó rendes katona csak annak harmadát kapja, a nemzetőrök, s honvédek azért, hogy ők a kapásnál jobb sorsot és fizetést érdemelnek elkedvetlenítettek, és kiindításuk keveset kivéve lehetlenné vált, lényegesen akadályoztatván ellenállani képesek nem vagyunk, – nehogy az ellenség kezébe kerüljenek, s ellenünk fordíttassanak, beszedetni s biztos helyre szállíttatni parancsoltam, minden közpénzeknek – az ellenség közeledtével Komáromba leendő átadását, s a tisztviselőknek minden kezelésük alatt levő pénzekről számadások benyújtását, és hogy azon esetre, ha az ellenség valóban közeledne – nehogy vészteljes céljai kivitelére eszközül használtassanak – útjából vonuljanak el, meghagytam.

a)

– a 2000 pengő [forin]t-ot hadi kötvényekre megkaptam, s az Ujvároskai épületek megváltásául utalványozott pénzért Komáromba küldeni fogok.

a–b)

Egyébként nem hagyhatom fájdalmas megilletődésemet érintetlenül arra nézve, hogy ámbár örömmel tapasztaltam, miszerint

a)

a tisztelt Honvédelmi Bizottmány e

b)

az Országos Honvédelmi Bizottmány a

megye részére minden alkalommal a szükséges pénzt megküldötte, s egyéb célra vezető eszközöket lehetőségig szolgáltatott, s noha öntudatom engem is afelől teljesen megnyugtat, hogy nappal s éjjeli fáradozást nem kímélvén, minden tőlem kitelhető intézkedéseket tettem, s ha a szorongatott körülmények megengedték, azoknak végrehajtását is személyesen sürgettem, mindazonáltal valóban sajnálkozással és vérző szívvel tapasztalnom kell mindezeknek felettte csekély eredményét, mit csak a legüdvösebb parancsnoknak egyesülten ellenszegülő, s így nem fékezhető hatalmas nép ellen-szenvének tulajdoníthatni – de él bennem erős hit, hogy az igazság istene el nem hagyván, a több oldalról ellenség által körülvelt szegény hazánkat a dülő ellenség körmei alól felmentendi és győzelemhez segitend.

Költ Nyitrán, 1848. dec. 22-én

*Nyitra megyei főispán s kormánybiztos
Jeszenák János*

(a) Eredeti tisztázat. No. 652. MNL OL H 2. Miniszterelnökség, Országos Honvédelmi Bizottmány és Kormányzóelnökség iratai. 1848:6462. b) Eredeti tisztázat. No. 652. MNL OL H 103. Csány László kormánybiztos iratai. Iktatott beadványok. No. 1162. Hátdoldalán: „Konkoly biztos úr ezen igen sürgős levelet sürgöny útján küldje Győrbe. – Halassy Ede kor[mány]biztos – Kis Mihály rögtön felteszi a postára. – Konkoly biztos.”)

**Jeszenák János báró, Nyitra megyei főispán kormánybiztos
jelentése a) az Országos Honvédelmi Bizottmányhoz; b) Csány László
főkormánybiztoshoz a Lipótvár ostromával kapcsolatos hírekről
és a felvidéki megyék biztosításáról**

Komját, 1849. december 27.

a)

Tisztelt Honvédelmi Bizottmány!

b)

Tisztelt Főkormánybiztos Úr!

a–b)

Midőn legnagyobb örömben a már alakulásba vett lovas és gyalog mozgó csapatok létesítése körül foglalkozván, működéseim óhajtott sikerét reméltem, akkor fájdalommal értesültem afelől, hogy az ellenség a befagyott Vágon gyalogsággal átmenvén, a Lipótvárhoz igen közel levő Galgóc városát megszállotta, és a Vág inneni partján felső és alsó részről nagyobb kiterjedésre előőröket állíttatott fel – hír szerint ma vagy holnap Lipótvárát ostromlandó. – A Szerednek átellenében fekvő Sempte mezővárosában előőrök gyanánt részünkről felállított 3 tar[d]oskeddi lovas nemzetőr elárultatván, elfogatott. – Rebesgetik miszerint Vietorisz József az ellenség részéről nevezett királyi biztos e napokban Nyitrán gyűlést tartani szándékozik, ott a már előre kidolgozott, az ellenség érdekében új eljárásrólí tervet helybehagyás végett előterjesztendő. – Bárcsak képesek volnánk vészteljes célzatát részünkről fegyveres erővel megghiúsítani, mert különben megyénket az ellenség részére meghódítván, e tájékbani működéseinknek ezáltal semmi sikerök nem lehetne, annál kevésbé, mert Simonics [Simunich] 2000 emberei két ágyúval Trencsinbe betörtek [sic!], s mindenütt újoncokat szednek, ha tehát Pozsony, Trencsin népes megyék kezébe kerülnek, s a nyitrai is ezekhez járuland, hihetőleg Barsnak is hasonló sorsa volna, azért, mivel itt éppen semmi fegyveres erővel nem rendelkezhetünk, s ha ellenállásra nem talál, az ellenség kevés emberrel mindig tovább és tovább előnyomuland, s így ha csak lehet a Lipótvár és a fennemlített, összesen majd egymilliónyi népességű megyék megmentésére igen-igen szükséges volna az ellenség 7-8000 embereinek megfelelő erőt, de gyorsan ideküldeni.

b)

A Lipótvár számára szerzendő lovakat az ellenség csaknem ottléte miatt beszállíttatni lehetetlen. – A ruha- és tölényszállítmány szinte nem juthatott Lipótvárba, hanem még jókor az őrizetbeli tagok az ellenség közelségéről tudósíttatván, Komáromba visszatértek.

a–b)

Költ Komjátón 1848 dec. 27-én

*Nyitra megyei Főispán s Kormánybiztos
Jeszenák János*

(a) Eredeti tisztázat. No. 686. MNL OL H 2. Miniszterelnökség, Országos Honvédelmi Bizottmány és Kormányzóelnökség iratai. 1848:6940. b) MNL OL H 103. Csány László kormánybiztos iratai. 12. doboz. Nem iktatott beadványok, dátum szerint.)

**Jeszenák János báró, Nyitra megyei főispán és kormánybiztos jelentése
Csány László főkormánybiztosnak Lipótvár ostromáról**

Komját, 1849. december 31.

Tisztelt Főkormánybiztos Úr!

Bejött tudósítások folytán sietek Önt értesíteni, hogy az ellenségnek csak csekélyebb ereje létezik Galgócon, mert katonaságának nagyobb része a Vág túlsó partjára visszament, hol sánckosarak készítésével foglalatoskodnak, s a vár ostromlására minden előkészületeket tesznek, azonban a mi derék tűzéreink által lelövetnek, s így a készülétek kivételében tetemes akadályt szenvednek.

Tegnap két fertály tizenegytől folyvást 1 óráig tartott az ágyúzás Lipótvárból.

Tegnapelőtt a várból egy hadnagyot s több embert lőttek le, éppen midőn az ágyúkat kezdek felállítani.

Ugyanaz éjjel kirohanást tettek a mieink, és egy nagy gyapjúságot több főzőedénnyel hoztak vissza, mit másnap a vár sáncaira mint tropheát felállítottak.

Az ellenség részéről a várba lövések még nem viszonzottak.

Költ Komjátón 1848 dec. 31-én

Nyitra megyei Főispán s Kormánybiztos

Jeszenák János

(Eredeti tisztázat. No. 697. MNL OL H 103. Csány László kormánybiztos iratai. Iktatott beadványok. No. 1201.)

**Jeszenák János báró, Nyitra megyei főispán kormánybiztos jelentése
Kossuth Lajosnak, az Országos Honvédelmi Bizottmány elnökének
a katonaság által elkövetett kihágásokról és Lipótvár ostromáról**

Érsekújvár, 1849. január 2.

Mélyen tisztelt Elnök Úr!

Jól tudom, hogy egy rögtönzött és így szólván csak egy láb tapadás által előidézett hadseregnél a fegyelmet pedant szigorral fenntartani nem lehet, sőt, talán e percben

ily szigor céliránytalan is, mindamellett a nagy tömegre, melynek rendkívüli áldozat- és türelemről fogalma sincs, igen rossz hatással van, hogy katonáink számtalan erőszakot és zsarolást követtek el a tájékon a nagyszombati visszavonulás és Querlonde átvonulása alkalmával, mint azt, elhallgatván több más adatot, az ./. alatt ide mellékelt jelentésből látni méltóztatik.

Neveli a katonák és tisztek elbízottságát a vezér tisztek törvényeink ismeretlenségéből származott hatalmaskodása, melynek egy példáját annál is inkább előterjeszteni kötelességemnek tartom, mert nézetem szerint a valódi tisztelet nem annak eltitkolásában, hanem őszinte felfedezésében áll, mi legtávolabb is a nepotizmus árnyékát vehetné azon férfira, ki iránt minden jó hazafi valódi kegyelettel viseltetik – csak ezen pietásnak tulajdonítható, hogy ./. alatt ide társított oklevelekből látható tények után Érsekújvár községének nagy része türelemmel várja intézkedésemet. Tegnap délután érkezvén ide e napokban kívántam valami kiegyenlítést eszközölni, azonban ma reggel esvén értesemre Zsulovszky [Zsulavszky] Zsigmond úr elutazása, mélyen tisztelt Elnök Úrnak elintézéseig e tárgy függőben maradand. Hogy Zsulavszky Zsigmond úr nyilatkozatában említett vádnak nyomozását elhanyagoltam volna, alaposan felelni képes vagyok, és okaimat ha kíváncsi fog, bőven előadandom, egyébiránt e pillanatban midőn vállat vállhoz kellene vetni az Isten mentsen minden jó hazafit aprólékos vizsálgatásokról és így, valamint én, úgy minden érsekújvári nemzetőr Zsulovszky Zsigmond úr lelkes működését minden kitelhető erővel istápolni fogjuk, csak maga rendjén történjék kinevezése, és azon hazafiakat, kik évek óta szabadságunk kivívása mellett működtek, mint p[éldának] o[káért] Tóth József polgármestert, méltatlanul ne sértse, az utóbbi nemcsak buzgó hazafi, de némileg mívelt ember is, mit a .///. mellékelt leveléből szinte megítélni méltóztatik – Károlyi Lajost illetőleg azonnal szoros vizsgálatot és kutatást rendelék azonban a súlyos vád valótlanságát .////. alatti melléklet tanúsítja.

Annak, ki Görgei fővezér és Csányi László leveleit Lipótvárába becsúsztatja 500 p[engő]f[orin]tot ígértem, reményilem ismételt fáradozásai sikerülendének. – Sajnálom, hogy akkor, midőn még lehetett, nem szoktattam galambokat Lipótvárához, most jó hasznát lehetett volna venni.

Gruber lelkes tüzértisztünk másodnap a nagyszombati csata után, álruhában Lipótvárába menekült.

Többnyire őszinte mély hazafiúi tisztelettel ajánlott maradok

alázatos szolgálja
Jeszenák János

Érsekújvárott Január 2. 849

Ui. Lipótvára folyvást ostromoltatik, s magát mindekkoráig erősen tartja – az ellenség ágyúi a várban semmi kárt nem tettek, ellenben a mi tüzéreink az ellenséget működéseiben szüntelen gátolják. Mindamellett igen tarthatni attól, hogy lelkes honvédeink nem lesznek képesek sokáig megvédeni a várat, mivel a löszereknek nem igen nagy

bőségében vannak, azokat ily állapotban minden segítség nélkül hagyni veszélyes. Közönségesen azt tartják, hogyha bármily csekély erő is jönne segítségül, ezáltal legrosszabb esetben a várbeli kirohanás és az ágyúk megmentése lehetségessé tétetnék. – Az ellenség katonáiból hír szerint igen számosan epemirigyben sínlődnek, s átaljában hideg miatt katonái nagyobb részt oly gyengék, mint a legyek.

(Eredeti tiszttázat. MNL OL H 103. Csány László kormánybiztos iratai. 14. doboz. Vegyes iratok. Az iratot a kormányzat távozása miatt a fővárosban lévő Csány Lászlónak kézbesítették.)

Jeszenák János báró, Nyitra megyei főispán és kormánybiztos jelentése az Országos Honvédelmi Bizottmánynak a felvidéki megyék biztosítására szükséges intézkedésekről

Udvard, 1849. január 7.

Tisztelt Honvédelmi Bizottmány!

A sújtó körülményeknél fogva a felső vidék minden katonai erő nélkül magára hagyatva lévén, Simunich embereivel az e tájékbeli helységeket elfoglalván, már Nyitra városát is körülbelül 2 zászlóalj gyalog és 2 század lovas katonákkal megszállotta – ne tehát ellenállás nélküli előnyomulása tovább is harapódzva sikerüljön, azért igen-igen szükségesnek tartottam a Honvédelmi Bizottmány tisztelt Elnökét a körülményekről kitanítva sebes futár által fölkéretni arra, miszerint ezen egész felső vidék megmentése tekintetéből legalább egy zászlóaljat rendelkezésem alá bízva, mielőbb ide küldeni szíveskedjék – minek folytán igen öröndetes válaszul nyertem, hogy a sürgetőleg követelt egy zászlóalj Gerlon [Querlonde] alezredes vezérlete alatt hová hamarabb ide kiindíttatni fog – midőn azonban ezt már bizonyosnak tartván, Beniczky Lajos kormánybiztos, Bars, Hont és Nógrád megyéket szinte avval biztatván, minden fegyveres erejük legnagyobb gyorsasággi összeszedésére és a körülményekhez képest kifejtendő alkalmatos helyeni összepontosításra erélyesen fölszólítottam, oly vérmes reményben, hogy a Lipótvár-belieknek, kik már többször megtámadtatván, igen bátor vitézséget tanúsítottak, eddig nemcsak magok kárt nem szenvedtek, de az ellenségnek több ízben tetemes veszteséget okoztak, segítségére sietve, őket felszabadítandjuk, s azután egymáshoz csatlakozva e vidék megmentéséhez egyesült erővel lehetőségig hozzájárulandunk, s a bányavárosok elfoglalásától is az ellenséget hatalmasan visszatartóztatandjuk – s midőn már a feladat sikeresítéséhez nyúlni akarván Gerlon [Querlonde] alezredes zászlóaljának e célból ideérkezését szorgalmaztam – oly szomorú feleletet kaptam, hogy Komáromban rendelkezésem alá bízott zászlóalj nem külöztethetvén, a zászlóalj segítségünkre nem adathatik – ami nemcsak rám, de minden jó érzésű hazafira felette leverő, annál is inkább, hogy a jobb szellemű nép az ellenség vérszteljes barangolásait sajgó kebellet, a rossz szellemű pedig

örömmel látja, hogy részünkről távolról sem történnek kísérletek az ellenség által elfoglalt községek visszafoglalására – ne tehát a szükséges és részünkre már ki is rendelt katonai segély hiánya miatt méltán csüggedjünk, és a remény utolsó szikrája a hon javáért dobogó hazafiak keblében elfojtassék; azért a haza szent érdekében kérésem fontosságát minden lehető nyomatékos súllyal kísérve, újonnan járulok a tisztelt Honvédelmi Bizottmányhoz abban, méltóztatnék ezen utolsó támasszal az elhagyott felső vidéket megvigasztalni, és habár a főtáborban, s Komáromban igen nagy szükség van a fegyveres erőre, s onnan szinte aligha lehet nélkülözni, mégis figyelembe véve a roppant hasznot, mellyel itten legalább egy zászlóalj működhetne, említett alezredes zászlóalját azonnal rendelkezésem alá helyezendőt, ide utasítani, mi most annál könnyebben elérhető, mert azóta értesültem, hogy egy pár zászlóalj fölfelé veszi útját; de mindezek kivételére úgyszinte a már alakulófélben lévő gyalog és lovas gerillacsapat szaporítására, felszerelésére és foglalkozással ellátására, s egyéb elkerülhetlen költségek fedezésére már csak a nagy távolság, és minden felakadás elhárítása tekintetéből szükséges, miszerint a tisztek Honvédelmi Bizottmány most 20 000 pengőforintot és ha lehet rövid idő alatt kétszerre ismét 40 000 pengőforintot, így összesen 60 000 pengőforintot számunkra küldeni, azonkívül pedig úgy intézkedni méltóztatassék, hogy a múlt évi dec. 19. 5944/e. szám alatt Lipótvár védelmezése tekintetéből elhamvasztott Újvároska mezővárosbeli lakosok kártalanítására máris Komáromba utalványozott, de oda át nem szállított 42 745 pengőforintot, tovább a felperzselt galgóci híd egy részének megtérítésére nem amint már eddig múlt évi dec. 28. 23609.P.M./9999.P.O. szám alatt utalványozva, s Komáromban le is téve volt, s jelenleg ott nem létező 14 057 pengőforintok, de egyedül 4581 pengőforintok – végre a szeredi fakereskedők szinte Guyon és Mérey kormánybiztos rendelete következtében leégetett minden fájuk kárpótlására 14 250 pengőforintok kifizessenek azért, mivel az előbbie az erre vonatkozólag kibocsátott rendeleteknél fogva fizetéssel bíztattak, az utóbbiak pedig, habár követelésük becsár szerint sokkal többet tenne, mégis, azon esetre, ha a pénz letétetik, néhány ezeret az ide társított elismerésükhöz képest az országos közpénztár javára elengedni készek.

Az elfoglalt részekben császári biztosok működéseikhez elkezdték, így múlt hó 25-én Pozsony városában 4 házam majorsággal, majorházaival, éleskői és szenicei, s így minden birtokaim az ellenség által már tetteleg egy szálalig elfoglaltattak, azokból boldogabb időkig semmi jövedelemre semmi igényt nem tehetvén – bizton hiszem, hogy a tisztelt Honvédelmi Bizottmány a hazánk ellen dühöngő balsors viszályai kedvezőbb helyzetbe hozatalát sürgető fentebbi kívánataim mihamarábbi teljesítésével megörvendeztetni, és így módot ezen egész vidék megmentéséhez nyújtani méltóztatik.

Költ Udvardon, 849 évi január 7-én

Nyitra megyei főispán s kormánybiztos
Jeszenák János

(Eredeti tiszttázat. No. 721. MNL OL H 2. Miniszterelnökség, Országos Honvédelmi Bizottmány és Kormányzóelnökség iratai. 1849:427.)

Jeszenák János báró, Nyitra megyei főispán és kormánybiztos jelentése az Országos Honvédelmi Bizottmánynak komáromi tevékenységéről és az ottani hírekről

Komárom, 1849. január 31.

Tisztelt Honvédelmi Bizottmány!

Kormányunk, s az egész felső vidék közt a közlekedés majdnem lehetlenné tétetvén, de egyébkint is mindenféle a népre leverőleg ható hírek szárnyalván az országgyűlésről, igen nagy örömmel vettem a képviselőház rendeletét és a tisztelt Honvédelmi Bizottmány hozzám, s más hatóságokhoz is intézett meghagyásait, miket azonnal illetőséghez szolgáltattam, magam szinte ebbeli körrendelvény számos példányait nyomtatván, az országgyűlés együttléte iránt bal fogalomban vagy legalább kétes állapotban levőknek aggodalmait megszüntetéséül és az egész tájék kellő felvilágosítása végett azon örvendetes hír, miszerint a követei kellő számmal Debrecenben együtt lévén, a képviselőház a haza érdekében folytonosan működik, sőt, hogy Tisza mentében roppant nagy csapatok alakulnak, s mielőbb a veszélyeztetett hon megmentésére sietendnek, Komáromi Értesítő név alatt megjelenni szokott hírlapban is közöltem – minek igen üdvös, a közönséget lelkesedésre buzdító eredménye lőn – igaz ugyan, hogy Nyitra megye már tökéletesen az ellenség által elfoglalva van, s eddig Görgei tábornok az annyira sóhajtott segéllyel meg nem örvendeztetett – küldöttem azonban hozzá futárt, ki eddig vissza nem érkezett, mihelyest ez megtörténend, azonnal körülményes tudósításomat seregünk működéseiről, s az ellenség mozdulatairól beküldeni el nem mulasztandom. – Eszerint tehát az én hatásköröm megyém kebelében a visszafoglalás boldog óráig, mely amint bizton remélem – nemsokára bekövetkezend, megszűnt, de nem szűnt meg fáradni nem tudó jó akaratom, sőt ahol lehet, tehetségem szerint tántoríthatlan szívvel szeretett hazám igazságos ügye mellett most is minden alkalommal tettel működni szent és édes kötelességemmel tartom – a többi közt a komáromi várparancsnokság felszólítása folytán nehogy tűzifa hiányából rossz következmények keletkezzenek 500 öl fa vágatása, s odaszállítása, úgy szinte a ló nélkül, s így haszonvehetlenül Komáromban levő huszárok számára 60 lovak összevásárlása iránt a szükséges intézkedéseket megtettem. – Örvendetes tudomásul szerencsém van jelenteni a Tisztelt Honvédelmi Bizottmánynak, miszerint a nemzet legerősebb támasza – a nép egy része elunván az ellenség zsarolásait és tetemes rablásait, s felfogván valahára ön, a hazával egyesült érdekét – Csallóközben befészkelődött, mintegy 4000 főből álló ellenségi katonák szétveretése céljából Komáromból kirohanást tett honvédeinkhez csoportosan csatlakozva, velük indult – eddig nem tértek vissza – eljárásuk eredményét legközelebb megírandom, de hiszem, hogy csak kedvező lehet. A Vág-Duna másik részén Esztergom és Komárom megyék némely helységei hasonlóképp abbéli akarataikat nyilvánítván, adandó alkalommal szolgálatuk igénybe vétetni fog, mitől ránk nézve csak jó sikert várhatni – ellenben az ellenség katonáit ezen hatalmas legyőzhetlen eszköz, a nép felkelése – miről

ők leginkább rettegtek, bizonyosan lehangolandja – én szinte, hacsak megýém egy része a zsoldos rablóktól megszabadulna, s kis katonai erőre szert tehetnék, annak hozzájárultával, mely nélkül aligha volna foganatosítható célzatom, népfelkelést rendezni, s a körülményekhez képest ott, ahol legszükszerűbbnek találandom használni fogom.

Végre nem hagyhatom említetlenül, hogy Komáromban tartózkodásom alatt örömmel tapasztaltam, miként Kosztolányi Mór alezredes és a komáromi hadtest parancsnoka hivatásának ügyes tapintattal és eréllyel megfelelve, többször már rendelkezése alatt levő katonáival komáromi tájékról az ellenséget elűzette, foglyokat tétetett és fegyvereket elfoglaltatott, szóval, honvédeinkbe a jó szellemet buzgó hazafisága és példás bátorsága által becsepegtetve, ügyünknek folytonos dicséretes fáradozásaival sikeresen használ – úgy hiszem, hogy a tisztelt Honvédelmi Bizottmány a valódi érdemet igazságszereteténel fogva nem hagyandván jutalom nélkül – őt, ki semmi fáradozmat, semmi áldozatot nem kímél, mielőbb előléptetni méltóztatik mire én is ötet tiszta lelkiismerettel annál is inkább, hogy egy idő óta üdvös működéseinek szemtanúja valék, alázatosan ajánlani bátor vagyok.

Költ Komáromban, 1849. évi január hó 31-én

*Nyitra megyei főispán és kormánybiztos
Jeszenák János*

(Eredeti tisztázat. No. 731. MNL OL H 2. Miniszterelnökség, Országos Honvédelmi Bizottmány és Kormányzóelnökség iratai. 1849:2198.)

Jeszenák János báró, Nyitra megyei kormánybiztos jelentése az Országos Honvédelmi Bizottmánynak Lipótvár megadásáról

Komárom, 1849. február 24.

Tisztelt Honvédelmi Bizottmány!

Valahányszor hazánkat szerencsétlenség éri, mindig mély fájdalom szállja meg keblemet, most tehát midőn a sors jelenleg oly örömben nem részesít, hogy megýém részéről kedvezőbb jelentést tehessek, annál sajjóbb szívvel terjesztem fel Lipótvár elestérőli tudósításomat. – A várbeli őrség magát február 2-ig vitézül viselvén az ellenségnek nevezetes veszteséget okozott, s ostromlási terveit meghiúsítja – e napon azonban a vár az ellenség által bevétetett.

A várbeli őrizetből menekült Gotthárd István nevű tüzér hitelesen előadá: miszerint az ellenség különböző időben összesen tíz parlamentairet küldött be – február 1-jén pedig Ordódy Kálmán várparancsnok, b[á]r[ó] Mednyánszky László, s Zinner őrnagyok és Gruber tüzérparancsnok tanácskozmányt tartván – magok közt elhatározták, hogy mihelyest másnap az ellenség részéről első lövés történend, azonnal feladják a várt. – Mely szándokról midőn a többi tisztek értesültek, ennek kivitelét főleg az olasz katonák

legpéldásb, s őket jellemző bátorsággal, s hazánk és a szabadság iránti szeretettel el-
lenezték, de szívrepesztő fájdalommal kell leírnom, hogy a derék férfiak ismételve nyil-
vánított kívánata nem teljesült, mert jövő nap az ágyúzás eltoltatván a béke, s illetőleg
megadás jeléül a fehér zászló kitűzetett – minek folytán az ellenség közelgett, s még
akkor is e tántoríthatlan hűségű harcosok utolsó kísérltet tőnek, kérvén, miszerint
engedje meg a várparancsnok, hogy ha már a várban védelmezést eltíltá, legalább
fegyverestül kirohanhassanak, és ha lehet, az ellenségen keresztül vághassák magokat,
vagy pedig dicső, a katonához, s esküjéhez illő halállal múljanak ki; de ez is megtagad-
tatott, sőt, az ellenségtől bejött olasz tisztt által biztattak, hogy tegyék le a fegyvert,
mert meg fognak kegyelmeztetni, mely ámtásnak engedve fegyvereiket elhánták – a
várparancsnok őket maga a felnyittatott kapun át az ellenség elé bevezeté, mire kato-
nai őrizet alatt Bécsbe szállítottak.

Ezen eset tehát ismét az árulásnak műve, mert amint az említett tüzér elismeré,
míg ezentűl két hónapnál tovább elegendő élelemmel valának ellátva, sőt, minden ágyú-
ra míg [sic!] százötven töltény készen volt.

Igaz ugyan, hogy e várnak feltétlen feladása a vidékiekre jól nem hathatott – de a
lankadatlan honfiak azáltal el nem csüggesztettek, s erős hitűnk az, miként nemzetünk
az igazság istenének segítségével az ellenség kiűzése után nemsokára újra viruland.

Egyébkint a tisztelt Honvédelmi Bizottmányt arra hivatalosan szólítom fel, misze-
rint jelen levelemt áthozó szeredi fakereskedőket, kik f[olyó] é[v] január 7. 721 sz[ám]
alatti tudósításomhoz képest Mérey Károly kormánybiztos, s Guyon ezredes parancsá-
ra felgyújtatott, s leégett fáért az akkor átküldött becslevelek szerint, habár nagyobb
sommában károsítottak ugyan, mégis a szinte ez alkalommal áttett nyilatkozatuk
következtében tökéletes kielégítésül 14 250 p[en]gő[f[orin]tokkal megelégednek, sőt, e
pénz kifizetése a Honvédelmi Bizottmány tisztelt Elnökének f[olyó] évi január 17. 427
szám alatti rendeletében már elhatározottat – 14 250 pengő f[orin]ttal kifizetni mel-
tőztatnék.

Költ Komáromban, 1849. febr. 24-én

Nyitra megyei főispán s kormánybiztos
Jeszenák János

(Eredeti tisztázat. No. 738. MNL OL H 2. Miniszterelnökség, Országos Honvé-
delmi Bizottmány és Kormányzóelnökség iratai. 1849:6712.)

**Jeszenák János báró, Nyitra és Pozsony megyei kormánybiztos jelentése
Kossuth Lajos kormányzó elnöknek: köszöni újabb kinevezését, s amint
lehet, visszatér megyéjébe**

Komárom, 1849. április 28.

Pozsony és Nyitra megyei kormánybiztostól

Tisztelt Kormányzó Úr!

Az annyit szenvedett komáromiak dicső felmentésének magam is szemtanúja lévén, ezáltal nemcsak az ország egyik léttámasza megőriztetett, de egyszersmind az örökké igazságos Isten legigazságosabb ügyünk mellett fogott fegyvert, megáldván seregünk vitézsége, hazánkat zsarnokság hatalma alól felszabadítá, s örömteljes érzettel vettük, hogy az ellenség bombáit, golyóit, s más mindenféle szereit hagyván, s minden ütközetet kerülván, megfutamlott, minek következtében én legforróbb óhajtással azon pillanat után sóvárogtam, hogy a kormányzásomra bízott két megyében a felbomlott rendet helyreállítván, a kezemhez vett utasítások sikeresítése, és a körülményekből kifejlendő célszerű intézkedések megtétele végett ott személyesen megjelenhessek, arról azonban értesülván, hogy az ellenség néhány ezer zsoldosai Nyitrában a Vág mentében, Pozsony megyében pedig több járásokban még tartózkodnak, s onnan naponként kirohánásokat tesznek, és a seregből fegyveres erő megkezdendő működéseim támogatására jelenleg nem nélkülöztetvén, ebbeli szándokomat akkorra, ha a bérencek onnan kipusztulnak, mi véleményem szerint néhány nap múlva történend, elhalasztanom kellett – mihelyest ezen idő elérkezni fog, azonnal mind a két megyében fő teendőim közé számítandom bizottmányt tökéletesen biztos egyénekből alakítani, azok által a tisztikart megválasztatni, védsereget alakítani, a bűnösöket gyanúsokat elfogatni, jószágaikat zár alá vétetni, a vésztörvényszék tagjait tisztelt Kormányzó Úrnak tervezni, minden erőfeszítéssel a még hátralevő újoncok számát, sőt, az újólag is kivetett illetőséget a kiszabott idő alatt kiállítani, szóval, mindazok iránt, melyek elintézését a körülmények sürgetősége szükségessé teendi, rendelkezni, s ebbeli eljárásomról a tisztelt Kormányzó Úrnak jelentéseimet felküldeni.

Költ Komáromban, 849 april 28-n

Jeszenák János

(Eredeti tisztázat. MNL OL H 2. Miniszterelnökség, Országos Honvédelmi Bizottmány és Kormányzóelnökség iratai. 1849:6637.)

**Jeszenák János báró, Nyitra és Pozsony megyei kormánybiztos jelentése
Szemere Bertalan miniszterelnöknek és belügyminiszternek a felvidéki
ellenséges hadmozdulatokról**

Nyitra, 1849. május 22.

Pozsony és Nyitra megyei kormánybiztostól

Belügyminiszter Úrnak

Hogy a zsarnokság uradalma alatt hosszabb idő óta nyűgött Nyitra megye kebelébe helyemet elfoglalandó visszatérhettem, afelett a honért dobogó szívemet örömteljes érzet hatá meg, s nem kevésbe szállta bensőmet őszinte öröm, midőn azt megtudtam, hogy Minisztertanácsi Elnök úr kormányzása alatt hivataloskodni szerencsém leend – Isten segítse tehát Önt elő minden hazafiúi törekvéseiben, és fáradozásait üdvös sikerrel koronázza –, részemről azon hitben lévén, hogy az igazságos Isten és folyvást növekedő vitéz seregünk a zsoldosok nemzetünk szabadságának lenyomására irányzott vészteljes igyekezetüket megghiúsítandja – egyébkint jelenten sietek, hogy 8-10 000 osztrák Vogel és Benedek vezényletök alatt Dembiński által üldözve, felőlről Trencsin megyében fekvő Bellus és Marsovára május 16-ra érkeztek, kikhez másnap Wohlgemuth és Jablonowski 4-5000-rel csatlakoztak, ugyanazon nap 3000 német e megyében kebelezett Vágújhely mezővárosába jött Nagyszombatból, Morva-Hradischre pedig hasonlóképp május 16-ra 6-7000 orosz vonult be, s hír szerint a határszélek megőrzése tekintetéből Morvában maradand. – Tegnap a németek Galgócról előnyomultak, mihelyest azonban Horváth alezredes csapatát látták, más irányban vették útjokat, hihetőleg Trencsin felé menendők, ma is ugyanonnan kezdetek Nyitra felé indulni, de eddig, noha körös-körül véve vagyunk az ellenség által, egészen ideérni nem mertek, mely folytonos háborgatás miatt az újoncok kiállítására nézve nagy fennakadásunk van. Én, amennyire lehetséges a körülményekhez képest nemcsak az újoncokozásra és mindazon pontokra vonatkozólag, miket hozzám 48.eln./B. sz[ám] alatt intézett rendeletében rám bízni méltóztatott, de egyszersmind minden célszerű intézkedések mielőbbi foganatosítására igyekezetemet fordítandom.

Költ Nyitrán, május 22-én 1849

*Pozsony és Nyitra megyei kormánybiztos
Jeszenák János*

(Eredeti tisztázat. No. 84. MNL OL H 9. Belügyminisztérium. Elnöki iratok. 1849:124.)

**Jeszenák János báró, Nyitra és Pozsony megyei kormánybiztos
jelentése Ludvig János tábori főkormánybiztosnak: beküldi Simonyi János
szolgabíró jelentését az ellenséges hadmozdulatokról**

Nyitra, 1849. május 23.

Mélyen tisztelt főispán s kormánybiztos úr!

Hiteles adatok után értesíthetem, M[é]l[tóság]g[o]dat, hogy ma, május 22-én reggeli 7 óra tájban Vog[e]l, Jablonowski német tábornokok mintegy 9000 emberrel Bohuszlavic és Beckó között hidat verve, a Vágon keresztül mentek, s jelenleg Vágon innen Beckó m[ező]városba campiroznak [táboroznak].

Ezen hírek valódiságáról kezeskedek. A hírt hozó Sirchich Kázmér beckói lakos egyzsersmind Nyitra, zsámbokréti közbirtokos, ki előttök távozott, szemtanúja volt, s erősen állítja, hogy ezen sereg muszka katonasággal vegyítve vagyon. Ezen állítását indokolja a katonaság ruházatjából, akik fekete hosszú pongyolákban, s különös sisakokban felöltözve voltak.

Költ N[agy]zsámbokrétben, május 22-én 849

Simonyi János szolgabíró sk.

Pozsony és Nyitra megyei kormánybiztostól

Országos Kormánybiztos Ludvig János Úrnak

Az ide társított tudósítást Önnel – szükséges tudomás végett – közleni sietek, oly jelentéssel, hogy Horváth alezredes és hadosztályi parancsnok azon okból, mivel az átellenében tanyázott osztrák csapat helyéről elvonult, táborát ide, Nyitrára áttette, most naponkint az ellenség Galgócról Nyitra felé nyomulni kezd, de eddig bejönni nem mert, sőt, összetalálkozván előőrseinkkel – egy része Tapolcsánynak – hihetőleg Trencsin felé húzódott. Május 16-án üldözve Dembińskitől Vogel és Benedek felülről körülbelül 8-10 ezer emberrel Trencsin megyében fekvő Belus és Marsova helységekbe érkezett. Másnap Wohlgemuth és Jablonowski 4-5000-rel hozzájuk csatlakoztak, és szinte aznap 3000 német e megyében bebelezett Vágújhely mezővárosba Nagyszombatból hozatott. Morva Hradison 6-7000 orosz amint egy jó szellemű izraelitától értesültem, elszállásolva van, valószínűleg a határszélek őrzése tekintetéből ott maradandó. Egyébiránt azt következtethetni, hogy az itt említett németek ugyanazok, kikről az ide csatolt tudósítás tétetik.

Kelt, Nyitrán máj. 23. 1849.

*Pozsony és Nyitra megyék kormánybiztosa
Jeszenák János*

(Eredeti tisztázat. No. 87. MNL OL H 114. Különböző kormánybiztosok iratai.
Ludvig János iratai.)

**Jeszenák János báró, Nyitra és Pozsony megyei kormánybiztos jelentése
Szemere Bertalan miniszterelnöknek és belügyminiszternek Nyitráról
történt eltávozásának okairól és Petőcz György kivégzéséről**

Verebély, 1849. május 31.

Pozsony és Nyitra megyei kormánybiztostól

Minisztertanácsi Elnök Úrnak

Miután az ellenség nagyobb erővel Vágon átkelven több oldalról Nyitrához közelgett, s Horváth alezredes, a hadosztály parancsnoka megtámadás esetére kis csapatával ellenállani nem lett volna képes, azért f[olyó] hó 29-én embereivel anélkül, hogy az ellenség által erre közvetlen kényszerítettett volna, Verebélyre virradóra elvonult, s én is a többi tisztviselőkkel, s újoncozási biztosokkal, mivel bátorlétünk éppen nem volt biztosítva, sőt, az ellenség betörésétől tartani kellett, kis csapatunkat követtem. Emiatt tehát a csak május 28-ra kezemhez jutott Közlöny minden lelkészekhez s általában a papi rendhez leendő elküldése eszközölhető nem volt, tudósíttatván azonban említett hadtest parancsnoka arról, hogy az ellenség Nyitrára csekély erővel beütött, emberei felét azonnal odaküldé, kik is, mivel a németek onnan elvonultak, ott maradván, a másik fele is utánok indult, s eddig már mindnyájan Nyitra városa körül táboroznak, én szinte még ma a megyei hivatalnokokkal székhelyre visszatérendek – a csak rövid ideig félbeszakított újoncozás, melynek eddig is azon eredményei lőn, hogy bár az ellenség némely helyeken alig egy órányira befészkelte magát, mégis körülbelül 800 újonc kiállíttatott, mi iránt úgyis mihelyest a körülmények engedik, részletes jelentésemet felküldendem – erélyesen folytattatni fog.

Arra nézve, hogy a papi rend a Közlönyben foglalt utasításhoz képest kötelességeit pontosan teljesítse és a népet minden célszerű körülményekről kitanítván igazságos ügyünk felkarolására buzdítsa, szigorú ellenőrködést tartandok.

Egyébiránt az ellenség kegyetlenkedéseit most tájékunkon nagyobb mértékben kezdi úzni, mint valaha, mit azon tette is tanúsít, hogy Pozsony megyei másod alispányunkat, Petőcz Györgyét május 24-én azért, hogy az újoncok illetőségét a községekre kivetette, főbe lövették – s így, ha az ellenség közelg, nemcsak a hivatalnokok, hanem a jó szellemű egyéb lakosok is csoportosan menekülnek, kik közül a visszamaradtakat, ha bár nem is terhelhetnek – tetteleg elfogatták.

Költ Verebélyen, 849. május 31-én

*Pozsony és Nyitra megyék kormánybiztosa
Jeszenák János*

(Eredeti tisztázat. No. 112/N. MNL OL H 4. Szemere Bertalan miniszterelnöki iratai. 1849:172.)

**Jeszenák János báró, Nyitra és Pozsony megyei kormánybiztos
jelentése Szemere Bertalan miniszterelnöknek és belügyminiszternek
a Nagyszombat környéki ellenséges hadmozdulatokról**

Nyitra, 1849. június 6.

Poson és Nyitra megyék kormánybiztosától

Miniszteri tanács Elnök úr s Belügyminisztérium [sic!] Úrnak

Ma érkezett hozzám két hiteles egyén, azt jelentvén, miszerint személyesen látták, hogy 13 ezerre körülbelül rúgó oroszok Nagyszombat felé vonulnak, és azonkívül 15 ezer német Nagyszombatnak Posonba ment, valamint is, hogy Trencsin körül 5000 osztrák vannak, mit is kellő tudomás végett közleni sietek; miről is Nagysándor, Knezić, és Asbóth e megyében tanyázó tábornokokat értesítettem.

Kelt Nyitrán, június 6-án 849

*Poson és Nyitra megyék kormánybiztosa
Jeszenák János*

(Eredeti tisztázat. No. 135/N. MNL OL H 4. Szemere Bertalan miniszterelnöki iratai. 1849:177.)

**Jeszenák János báró, Nyitra és Pozsony megyei kormánybiztos jelentése
Szemere Bertalan miniszterelnöknek és belügyminiszternek: katonaság
hiján kénytelen volt elhagyni megyéjét**

Érsekújvár, 1849. július 6.

Nyitrai Főispán s Kormánybiztostól

Minisztertanácsi Elnök Úrnak

239. szám alatt felküldött jelentésem szerint Verebélyre Nyitráról elvonulni kénytelenítettvén, miután a tisztviselők több más egyénnel engem követtek, ott bizottmányi ülést tartottam, s a keresztes háború megkezdésére nézve kiadott rendeletet felolvastattam, minek folytán serege egy részével Érsekújvárott táborzott Nagysándor tábornokot arra felszólítottam, hogy ha a már elrendezett népfelkelést ott is, ahol katonaságunk nem létezik, kiindítani kellene, ennek eszközzésére segédkezet nyújtson, s egyszersmind arról, hol fog használatni a népfelkelés, tudósítson; erre válaszul kaptam, hogy a tótajkú, többnyire rossz szellemű és csak kényszerítés útján kiindítható népfelkelés alkalmazását Nyitra megyében nem tartja célszerűnek, s annak kiindításához részéről felsőbbbségétől veendő parancs nélkül nem járulhat – ismét másnap bizottmány

tartatván, futárt Görgei Artúr fővezérhez küldöttünk. e tekintetben vele értekezendőt, kitől szinte hasonló feleletet kaptunk, s így a népfelkelés kimozdításához fognunk nem lehetett, én azonban székvárosba visszaértem, s a tisztviselőknek addig, míg a netalán közeledendő veszély megengedendi hivataloskodásuk jelesen pedig az újoncállítás folytatását sürgetve meghagytam, kik valóban is működtek, s néhány újoncokat kiállítottak, de mivel Nyitra tájékán részünkről egy katona sem maradt, azért nagyobb része azoknak, kik közelebb vannak az ellenséghez, s e szerint személyes bátorlétük éppen biztosítva nem vala, velem együtt Érsekújvárba elvonultak, némelyek, kiknek közvetlen veszélytől tartani nem kell, míg most is működvn.

Éppen most értesültem, hogy Nyitra megyei Nedozer helységébe szálláscsináló 40 orosz valóban megérkezett.

Költ É[rsek]újvárott, 849 július 6-án

*Nyitra Főispán s Kormánybiztos
Jeszenák János*

(Eredeti tisztázat. No. 252. MNL OL H 9. Belügyminisztérium. Elnöki iratok. 1849:478.)

■ FELHASZNÁLT FORRÁSOK ÉS IRODALOM

Csány László kormánybiztosi iratai 1848-1849. I–II. kötet. Sajtó alá rendezte Hermann Róbert. Zalai Gyűjtemény 44. Zalaegerszeg, 1998.

Csizmadia Andor: *A kormánybiztosi intézmény 1848-1849-ben.* Acta Facultatis Politico-Juridicae Universitatis Scientiarum Budapestiensis de Rolando Eötvös nominatae. Tom II. Fasc. 1. 1960.

Hermann Róbert: *Görgei és a felvidéki kormánybiztosok 1849. január 5. – február 10.* Hadtörténelmi Közlemények, 1991/3. 123–143. p.

Hermann Róbert: *Jeszenák János báró.* In Vértanúk könyve. A magyar forradalom és szabadságharc mártírjai 1848–1854. Szerkesztette Hermann Róbert. Budapest, 2007. 240–245.

Hermann Róbert: *A kormánybiztosi rendszer 1848-1849-ben.* Hadtörténelmi Közlemények, 1998/1. 28–74. p.

Kedves Gyula: *Jeszenák János báró. Akit egy főhercegasszony sem menthetett meg.* In Az 1848-1849. évi országgyűlés mártírjai. Szerkesztette Kedves Gyula és Pelyach István. Konferenciák az Országgyűlési Múzeumban 1. Budapest, 2016. 167–188. p.

Kossuth kormánybiztosa, Csány László 1790–1849. Szerkesztette Molnár András. Zalai Gyűjtemény 30. Zalaegerszeg, 1990.

Kossuth Lajos összes munkái. XIII. kötet. Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén. I. Sajtó alá rendezte Barta István. Magyarország Újabbkori Történetének Forrásai. Budapest, 1952.

Kossuth Lajos összes munkái. XIV. kötet. Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén. II. Sajtó alá rendezte Barta István. Magyarország Újabbkori Történetének Forrásai. Budapest, 1953.

- Kossuth Lajos összes munkái. XV. kötet. Kossuth Lajos kormányzóelnöki iratai.* Sajtó alá rendezte Barta István. Magyarország Újabbkori Történetének Forrásai. Budapest, 1955.
- Emil Kumlik: *Pozsony und der Freiheitskampf 1848/49. Die dreizehn Pressburger Märtyrer. Aulich – Batthyány – Jeszenák – Andere Pressburger Urteile.* Pozsony – Budapest, 1905.
- Kumlik Emil: *A szabadságharc pozsonyi vértanúi.* Szerkesztette, a függelék anyagát gyűjtötte, a névmutatót és az utószót írta Koncsol László. Csallóközi Kiskönyvtár. Pozsony, 1998.
- Steier Lajos: *A tót nemzetiségi kérdés 1848-49-ben.* I–II. kötet. Magyarország Újabbkori Történetének Forrásai. Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez. Budapest, 1937.
- Steier Lajos: *Beniczky Lajos bányavidéki kormánybiztos és honvédezredes visszaemlékezései és jelentései az 1848/49-iki szabadságharcról és tót mozgalomról.* Magyarország Újabbkori Történetének Forrásai. Emlékiratok. Budapest, 1924.
- Szemere Bertalan és kora.* I–II. kötet. Szerkesztette Ruszoly József. Borsod-Abaúj-Zempléni Levéltári Évkönyv, Miskolc, 1991.
- Szőcs Sebestyén: *A kormánybiztosi intézmény kialakulása 1848-ban.* Értekezések a történeti tudományok köréből 65. Budapest, 1972.

A várfoglaló kormánybiztos, avagy egy '48-as honatya civil hadszervezőként a védelem élén

(JESZENÁK JÁNOS SZEREPE LIPÓTVÁR MEGSZERZÉSÉBEN
ÉS A SZLOVÁK FELKELÉS MEGGÁTLÁSÁBAN 1848 ŐSZÉN)

Az 1848-1849. évi országgyűlés mártírjaira emlékező első konferenciánkon elhangzott Jeszenák Jánossal kapcsolatban, hogy a törvényhozók közül áldozatul esett vértanútársaihoz hasonló súlyosságú vád nem érhetette a hadbíróság részéről. Mégis a legkeményebb büntetést kellett elszenvednie az Újépület északi oldala előtt felállított bitón 1849. október 10-én, míg a legtöbb halálra ítélt honatya kegyelmet kapott az elkövetkező hónapokban. Ahogyan ez a súlyosabb minősítésű kormánybiztosok esetében is történt, pedig rájuk kifejezetten vadászott a győztes hatalom, s hadbírósaival szinte kivétel nélkül halálos ítélettel sújtotta őket. Végrehajtását azonban csak két ember szenvedte el közülük, a Batthyány Lajos miniszterelnök kivégzését közvetlenül követő mártírpár: Csány László és Jeszenák. A megtorlás irányítóinak sajátos, de jól követhető logikája szerint a törvényhozók köréből ők voltak a legbűnösebbek, mert a végrehajtásban is meghatározó szerepet vittek. Batthyány egyenesen a feje volt a forradalom fegyveres védelmét megszervező végrehajtó hatalomnak. Csány, bár kormánybiztosként szerzett elévülhetetlen érdemeket (az új önkényuralom szemében megtorlatlanul nem hagyható bűnöket) a szabadságharc során, a megtorlás irányítói benne elsősorban a kormány tagját, tehát a legfelső politikai irányítást büntették, hiszen ő volt az egyetlen kezükbe került, halálra ítélt civil miniszter. Kellott hát mellette egy olyan magyar politikus, aki a kormánybiztosi tevékenységéért büntethető, és elrettentő például állítható az ország népe elé. Mert a színpadiasság, a szimbólumérték volt a legfontosabb, maga a hadbírószági eljárás csak a törvényesség álcájának kellett. (Mi sem bizonyítja ezt jobban annál az elképesztő ténynél, hogy a pesti hadbírószágot felügyelő katonai kerületparancsnok, Johann Kempen altábornagy Jeszenák Újépületbe hozásának napján, még a tárgyalás előtt kért utasítást levélben Haynautól a halálos ítélet végrehajtásával kapcsolatban!) Sietős

volt a dolog, mert Batthyány kivégzését szigorúan október 6-hoz, Latour hadügyminiszter bécsi forradalmárok általi meglincselésének évfordulójához kellett kötni, amitől nem maradhatott el nagyon a forradalmi végrehajtó hatalom jelképeként számontartott kormánybiztosoké sem. Jól érthető üzenet volt ez a korabeli közvélemény számára a forradalmi mételty kiirtásáról, ami mindenre kiterjed. Ennek megfelelően végezték ki október 24-én a forradalmi törvényhozás főbűnöseinek kiválasztott honatyákat, de még a két csoport között ugyanazon a helyen került sor 20-án a „mételty” terjesztőit szimbolizáló külföldi származású honvédtisztek felakasztására is.

Azt, hogy mi vezette a megtorlás irányítóit Jeszenák János bárónak a főbűnös kormánybiztosi szerepre való kiválasztásában, nem tudjuk biztosan. Mindenképpen összetett dologról volt szó, amelyben nem elhanyagolható lehetett működési területének közelsége a magyarországi császári-királyi csapatok főhadiszállásához. A Pozsonyba érkező új főparancsnok, a megtorlás végrehajtására is kiterjedő teljhatalommal felhatalmazott báró Julius Jacob von Haynau tábornagy 1849 júniusában már felfigyelhetett az agilis újonczó magyar kormánybiztosra, akinek Pozsony vármegyére is kiterjedt a hatásköre. A még megszállás alatt lévő megyében terjesztett proklamációi bőven elegendőek voltak ahhoz, hogy a forradalom főkolompousai közé sorolják. S nemcsak Haynau látta így, de első kézből értesülhetett Jeszenák tevékenységéről Kempen is, aki a pozsonyi katonai kerületet vezette abban az időben. Ráadásul még álhírek is eltúlozták a szerepét, így a Komáromot ostromzár alá fogó császári haderőben 1849 tavaszának elején úgy tudták, hogy a kormánybiztos a politikai vezetője a legnagyobb magyar erőd védelmének. Ezek után a Wiener Zeitung áprilisban már egyenesen Komárom magyar „fővezéréként” említette!

Hasonló figyelmet azonban más kormánybiztos is kivívott, s a fogságba esettek között voltak nagyobb hatáskörrel bíró, s legalább olyan hatékonysággal működők is. Ilyen volt Bónis Samu és báró Luzsénszky Pál, a főszereg működését felügyelő kormánybiztosok, igaz Bónis hónapokig sikeresen rejtőzködött Szabolcsban és Zemplénben, így csak 1850 tavaszán kezdhették meg vele szemben a büntetőeljárást. Luzsénszky viszont feladta magát, mint ahogyan Hodossy Miklós is, az 1848 novemberében igen széles, még az erdélyi haderőre is kiterjedő hatáskörrel rendelkező nagyhangú bihari kormánybiztos. A Jeszenákhoz hasonló '48-as pályáívet bejáró Szent-Iványi Károly szintén „kéznél volt” már 1849 őszén, s ő Erdélyben jóval nagyobb hatáskört birtokolva egy egész országész teljhatalommal rendelkező vezetője volt közel két hónapon át 1849-ben. Utóda, Boczkó Dániel ráadásul országos figyelmet magára irányítva még a hadműveletekben is kitűnt, de heteken át szerencsésen bujkálva, csak a Jeszenák kivégzését követő napokban fogták el. Nem is kapott más kormánybiztos nála súlyosabb büntetést – az október 10-i mártírokat leszámítva. Ez arra utal, hogy a fegyveres harc közvetlen irányítását, szervezését a legkegyetlenebb módon kívánták megtorolni. Jeszenák tevékenységének ez utóbbi pedig sarkalatos részét képezte, s

miután ez még 1848 őszén történt, széles körben ismertté vált. Bár nem volt olyan látványos, mint egy szál bottal a kézben, rohamozó honvédek élére állni, az elért eredmény vitathatatlan. A szlovák felkelés kiszélesedésének meggátolásával, amelynek katonai vetülete a szlovák légió kiverése és Lipótvár erődjének a magyar kormány rendelkezése alá vonása volt, nemcsak egy országrész sorsára gyakorolt döntő befolyást, de a magyar forradalom megfojtását már fegyveres erőszakkal is megkísérlő kamarilla szándékait is sikeresen keresztelte. Az ebből a politikai közegből kinőtt neoabszolutista hatalom ezt megbocsáthatatlan bűnnek tekintette, amit még egy szimbolikus dolog, a várfoglalás is súlyosbított. Nem állunk messze az igazságtól, ha Jeszenák Jánosnak kormánybiztossága első bő hónapjában, illetve az akkor kifejtett hadügyi vonatkozású szervező munkájában keressük kérdésünkre a választ. Ehhez azonban elengedhetetlen megismerkedni Magyarország katonai helyzetével, illetve a birodalmi politikát akkor leginkább befolyásoló kamarilla erre vonatkozó stratégiai elképzeléseivel 1848 szeptemberében.

A nyílt fegyveres konfliktust felvállalni még nem merő birodalmi vezetés a nemzetiségi elégedetlenség kihasználásával polgárháborút gerjesztve kívánta sarokba szorítani azt a magyar kormányt, amely az uralkodó által szentesített áprilisi törvények végrehajtásán munkálkodott – egy voltaképpen törvényesített forradalom programját érvényesítve. Utóbbi negligálására jó hivatkozási alapot jelentett, hogy az figyelmen kívül hagyja az országlakosok millióinak igényeit, így a népmozgalomnak álcázott fegyveres támadás is igazolhatóvá vált. A Magyar Királyságon belül a két délszláv nemzetiségi mozgalom támaszkodhatott komoly fegyveres erőre, ami a határőrvidék rendszerén alapult, így azok lettek a kamarilla terveinek kiindulópontjai. Míg a Szerémség, Bács és a Bánság területén kibontakozó szerb felkelés inkább csak a határőr katonaságot tudta maga mögé állítani, a horvát nemzetiségi mozgalom élére került Josip Jellačić bánként Horvátország legfőbb állami, zágrábi főhadparancsnokként pedig még katonai vezetője is volt, aki közvetlenül rendelkezhetett a császári-királyi haderő térségben elhelyezett csapataival. Emiatt ő lett a Magyarország elleni támadás kulcsfigurája, s igyekezett koncentrált offenzívává összehangolni az egyes szláv elképzeléseket. Így került a képbe a szlovák nemzeti mozgalom, amely ugyan nem rendelkezett a szerbekhez és horvátokhoz hasonló fegyveres támogatásra képes alappal, de néhány képviselője már a prágai szláv kongresszuson a szlovákság egészére kiterjedő általános felkelést helyezett kilátásba megfelelő külső támogatás esetén.

Ez a külső támogatás a pénzügyi és anyagi alapok biztosítását jelentette, amellyel felszerelhették, felfegyverezhették a harcot vállalókat, és nem utolsósorban fizethették a távolról érkező önkénteseket, akikre a fegyveres felkelés gondolatától idegenkedő szlovák tömegek mozgósítása várt. 1848 nyara ennek megszerzésével telt, így azt a szlovák nemzeti mozgalmat irányító triumvirátus két tagja is Horvátországban, illetve a szerb felkelők körében töltötte el. Bár a magyar

forradalom elfojtását szervező kamarilla nem bízott a szlovákok használhatóságában, Jozef Miloslav Hurban meggyőzte Zágrábban Jellačićot, s a bán jótállva a szlovák vezetőkért elérte Latour hadügyminiszter hallgatólagos támogatását. Így a Ludevit Štúr által a szerbektől megszerzett pénzen Bécsben a császári hatóságok asszisztálásával szeptember első felében felszerelték a zömében ott toborzott, a soraiban szlovákokat csak mutatóban látó csapatot. Éppen idejében ahhoz, hogy még beleférjenek a tervezett koncentrált támadást végrehajtók közé, amiről különben a szlovák nemzeti vezető nem is titkolták, hogy e nélkül semmi esély nincs a felkelés kirobbantására. Ekkor már szélteben terjesztették a délszlávokkal való összefogás eszméjét, amely egy Délvidéken nyomott augusztusi kiáltványban már szinte mitikus formát öltött. „100 000 győzetlen szláv, a szabadságért és nemzetiségért küzdő harcos áll a síkon a magyar zsoldosok ellen [...] és ha a szerb ágyúk mennydörgése a Tátra hegyeibe ütközik, vissza fog ezer tót szívekben hangzani, melyek most magyar önkény alatt dobognak [...] és mind e tótok a legnagyobb türelmetlenséggel várják a napot, melyen őket horvát és szerb testvéreik hangja a magyar zsarnokság elleni csatára felhívja.”

A főcsapás végrehajtása a horvát bán reguláris katonaságra alapozott, népfelkelőkkel hatalmasra duzzasztott hadseregére várt, amely délnyugat felől a Dunántúlon átvonulva a magyar főváros elfoglalását kapta feladatául. Támadásának segítésére két kisebb csapást terveztek. Dél felől az egyre inkább a császári-királyi hadvezetés irányítása alá csúszó szerb felkelők offenzíváját a Tisza mentén, északnyugatról pedig a szlovák felkelés kirobbantásából adódható manővereket. Fontos volt ezek időbeli összehangolása, így Jellačić szeptember 11-i drávai átkelését a másik két támadásnak is követnie kellett.

A déli szárnnyal azonban probléma volt, mert ott a magyar hadvezetés kezébe került a kezdeményezés a fővezérváltás következtében. Az első nagy magyar hadműveleti siker, a perlaszi felkelő tábor bevétele szeptember 2-án szétzilálta a bánági szerb terveket, Bácsban pedig a fő támaszpontjuknak számító szenttamási tábor ellen készülő magyar ostrom elhárítása kötötte le a szerb erőket. Offenzívára csak Szenttamás szeptember 21-i sikeres védelmét követően gondolhattak, de az összehangoltság még a hadszíntéren belül sem valósult meg. A Bánságban ugyanis elsősorban a települések feletti szerb ellenőrzés kiterjesztésére, leginkább a németek által lakott Versec és Fehértemplom hódoltatására törekedtek rögvest a szenttamási siker hírére. Ez sem ment azonban, olyannyira nem, hogy október 1-jén Fehértemplomból már a szerb védőállásokat támadták. A Bácskában pedig csak ezt követően készültek fel az általános támadásra, vagyis akkor, amikor már Jellačićot Pákozdnál megállították. Erre végül akkor került sor, amikor az október 6-án megérkező Stevan Supljikać – sokkal inkább császári-királyi vezérőrnagyként, mint szerb vajdaként – egyszemélyi vezetést valósított meg a hadműveletek irányításában. A teljes hónapot késő – egyébként 2 nap alatt összeomló – tiszai támadás azonban már nem befolyásolhatta lényegesen a főhadszíntér eseményeit.

Jellačić október 1-jén a köznevetség tárgyává vált Flankenbewegung elrendelésével voltaképpen nem adta fel a magyar forradalom leverésére irányuló tervét. Ezzel az oldalmenetnek nevezett manőverrel közvetlen kapcsolatba kívánt kerülni a számára biztos háttérrel nyújtó kamarillával, s személy szerint az ekkor a szálat mozgató Latour hadügyminiszterrel – már csak a csapatai számára létfontosságú utánpótlás és kiegészítés miatt is. Ezért Magyaróvárig hátrált, hogy ott várja be az események számára kedvező fordulatát, ami lehetővé teszi a magyar főváros elleni újabb támadását. Ebben a helyzetben felértékelődött a császári hadvezetés által semmire sem tartott szlovák felkelés. Csakhogy mire Magyaróvárra ért, az már teljesen kifulladt. Október 4-én Győrben arról kapott hírt, hogy a felkelés magjának szánt ún. szlovák légió maradványa már Morvaországba menekült. Az északnyugati szárny is csődöt mondott. De hogyan is történt mindez?

Jeszenák Jánosnak meghatározó szerepe volt abban, hogy a Felvidék nyugati része nem vált a Jellačić vezette intervenció támogató terepévé. Az ellenséges támadással szembeni védelem megszervezése terén a leghatározottabb kormánybiztosok közé tartozott 1848 kora őszén. Pedig nem ezzel a szándékkal távozott az országgyűlésből július végén, hogy főispánként mintegy béketeremtőnek érkezzen megyéjébe. Az első népképviselési választások során ugyanis a törvényhatóságok között Nyitra megye élen járt a halálos áldozatokat is követelő véres verekedések és törvénytelenység vagy szabálytalanság miatt megsemmisített mandátumok terén, ami pontosan jelezte a térségben kibontakozó nyugtalanságot. Ennek orvoslása már csak azért is nélkülözhetetlen volt, mert a térség legnagyobb megyéjeként öt-hat szomszéd megyére gyakorolt komoly befolyást. Ez eredményezte többek között azt, hogy a belpolitikai csatározások keltette kedélyek lecsillapítása Nyitrában nemcsak elszigetelte a Liptóban és Turócban kibontakozó szlovák nemzeti mozgalmat, de gyakorlatilag a hatásukat is semlegesítette. Szeptember közepén viszont már külső forrásból származó veszélyhelyzetet kellett Jeszenáknak kezelnie, amit nehezített, hogy a kormányt gyakorlatilag teljesen lekötötte Jellačić támadásának elhárítása. A Bécsben megalakult Szlovák Nemzeti Tanács ugyanis Nyitra vármegye Morvaországgal határos északnyugati határvidékét jelölte ki a szlovák légió Magyarországra történő behatolására. Ebben komoly szerepet játszott, hogy ez volt az egyszemélyi vezetést ekkor kezébe vevő Hurban szűkebb pátriája, aki arról győzte meg Miloslav Hodžát és Štúr, hogy hlubokai evangélikus lelkészként a környék szlovákjai között szerzett befolyása révén a terület elsőrangú bázisa lesz a fegyveres felkelés kibontakoztatásának. Nyitrán keresztül lehet aztán kiszélesíteni azt, illetve közvetlen kapcsolatot teremteni az addig remélhetően újraéledő lipitói–turóci mozgalommal is.

Amint híre érkezett Jellačić drávai átkelésének, a szlovák légió is megindult Štúr ígéretének megfelelően, aki a nyáron arra hivatkozva, hogy „nemzetünket még nem sikerült megnyernünk [mármint a felkelésre – K. Gy.] és nincsen annyira felfegyverzett népünk, mint a horvátok és szerbek”, bölcs önmérséklettel így biztatta tárgyaló partnereit: „Kezddetek ti, szerb és horvát Testvéreink, és mi nem

maradunk hátul.” A császári hatóságok által biztosított vonat szállította el Bécsből az ott toborzott mintegy 400 főre tehető, munkáscsapatnak álcázott szlovák légiót (amelyben legfeljebb 50 szlovák volt) a magyar–morva határ közelébe. Itt csatlakozott hozzá szeptember 17-én egy 150 főnyi prágai és brünni fiatalokból álló csapat, és másnap megindultak a Fehér-Kárpátokon átvezető útnak. Szeptember 19. estére már birtokba is vették Miava mezővárost, ezzel gyakorlatilag becsatlakoztak Jellačić magyarországi hadjáratába. A bán csapatai ekkor már Somogyban jártak, éppen aznap csatlakozott hozzájuk a 7. (Hardegg) vértesezred.

A magyar kormány tudott a szlovák légió céljairól, már a toborzását is figyelemmel kísérte – éppen annak körülményeit ismerve gondolta, hogy nagy hatást a szlovák lakosságra nem fog gyakorolni –, de a horvát invázióhoz képest jóval kisebb jelentőséget tulajdonított neki. Úgy vélte, hogy határozott irányítással, a helyi erőkkel is elejét lehet venni a betörésből fakadó problémák elfajulásának. Batthyány Lajos miniszterelnök ezért szeptember 23-án Jeszenákot Nyitra vármegye teljes területére kiterjedő teljhatalommal felruházott kormánybiztossá nevezte ki. Saját megyéje véderején kívül rendelkezése alá adta Pozsony és Bars vármegyék mozgósításra kerülő nemzetőrségét is, továbbá katonai támogatást helyezett baj esetén kilátásba. A baj pedig gyorsabban jött, mint gondolták.

Hurban kedvező terepet választott a betöréshez. A terület nehezen járható hegygerincekkel övezett hegy-völgyes vidék volt a Kárpátok két nagy hegyvonulatának az összefutásánál, ami csak délnyugat felé volt viszonylag nyitott, így jó védhetőséget biztosított a felkelés kiszélesítésének az időszakában. A tömeges felkelést követően délnyugat felé könnyen ki lehetett jutni a Kis-Kárpátok Morva folyóra hajló lankáin található szlovák településekre, ami egészen Pozsony határáig kiterjesztette volna a fennhatóságukat. Délkelet felé a Kis-Kárpátok gerincén átvezető nádasai szoros adott lehetőséget a kijutásra a Vág völgyébe, ahonnan könnyen fel lehetett venni a közvetlen összeköttetést az újabb bázist biztosító Turóccal, de akár az addigra már remélhetőleg a Dunántúlt meghódító Jellačićyal is. Északkelet felé is el lehetett jutni a Vág középső folyásához az Ótura felett emelkedő Fehér-Kárpátok és Kis-Kárpátok magaslatain keresztül, ami bár nehezen járható volt, de katonaságot sem látott. A térséget szinte teljes egészében szlovákok lakták, elsősorban evangélikusok, akik jóval befogadóbbak voltak a szlovák nemzeti mozgalom propagandájára. A völgyekben és medencékben található települések között a hegyoldalakon sűrűn épültek a kopanicsár hajlékok, amelyeknek a lakói lettek a felkelés legaktívabb támogatói. Ők az erdőirtásból éltek, illetve az irtványföldeken szerették volna megteremteni családjuk boldogulását, amihez nem remélhettek semmit a magyar forradalomtól. A jobbágyfelszabadítást eredményező áprilisi törvények ugyanis nem érintették a jobbágytelkeken kívül eső földeket, így nem rendelkeztek az irtványföldek ügyében sem. Pedig ez gerjesztette már évtizedek óta a legnagyobb feszültséget az irtványosok és az erdőbirtokos földesurak között, különösen a Felvidék hegyes-völgyes tájain, így Nyitra vármegye nyugati és északi területein. Éppen ezért a

szóban forgó vidék, a peremén fekvő Szenice mezőváros kivételével kimaradt a nemzetőrség szervezéséből. Katonaságból is csak egyetlen század sorgyalogság volt itt, illetve a közelben összevont vértesszázály volt bevethető mintegy 300-350 főnyi összlétszámmal.

Hurban ezt a kedvező helyzetet gyors mozgással kívánta kiaknázni, s szeptember 20-án bevonult a térség központjába Brezovára, ahol meghirdette az általános szlovák népfelkelést. A 6325 lakossal bíró kereskedő mezőváros alkalmas volt kisebb sereg ellátására, sőt némileg felszerelésére is nagyszámú kézművese révén. A lelkesedés fokozásához pedig nagymértékben hozzájárulhatott, hogy egy korabeli statisztikai leírás szerint lakosai „kiváltképen a pályinka főzéssel élnek, melyet faluról falura hordoznak, alig van egy ház, melyben pályinkát ne égetnének”. (A felkelők pálinkáztatását ellenző Hodžát így hallgattatta el egy csapatparancsnok: „Levessel nem lehet az ilyen bandát, melyet rám bízta, vitézségre reábírní.”) Napok alatt tizezernyi, fejszéssel és kaszákkal felszerelkezett férfi gyűlt össze, akik között azonban a nagyrészt kopanicsárokból álló lelkes többség mellett bőven akadtak fenyegetéssel felkelésre bírt mezővárosi polgárok és a rablás lehetőségében bízó nincstelenek is. A felkelés gyorsan terjedt megfelelő magyar védelem híján, illetve a törvényhatóságok egymás közötti kommunikációs nehézségei miatt. Szeptember 22-én már a Pozsony megyében fekvő Szentjánosházát és Malackát szállta meg mintegy 4000 felkelő, emiatt az itteni nemzetőr-mozgósítás csak korlátozott (a csallóközi és Nagyszombat környéki járásokat érintő) segítséget nyújthatott Jeszenáknak.

A felkelők önbizalmát jelentősen növelte, hogy a sorkatonaság kezdetben nem állt ellen. A Miaván és Brezován elhelyezett olasz legénységű század túrta, hogy a tömeg körülfogja, és gyakorlatilag fogságban tartsa. A Szenice környékén lévő vértések parancsnokának 21-én Hurbán küldötte olyan levelet adott át, amely kijelentette, hogy a szlovák légió az uralkodó érdekeinek védelmére érkezett, s a felkelők a birodalom integritásáért szálltak harcba a „magyar szeparatizmus ellen”. Ezek után a vértések nem vetettek gátat a felkelők mozgásának, akiknek a nyugati irányú kiáramlása késztette felkelésre Malacka vidékét. A térség így a felkelők ellenőrzése alá került a Kis-Kárpátok vonulatáig. Ezen az sem változtatott, hogy az olaszok egy talpraesett tisztje, Hieronimus Pisani hadnagy kihasználva őrzőik ebédvel való elfoglaltságát és a vezetők közötti nézeteltérést, fegyveresen vezette ki katonáit a hallgatólagos fogságukból, s Verbóra vonult. Másnap innen és Szenicéről indult el Vojnits Lajos vértes őrnagy vezetésével a felkelők visszaszorítására irányuló, végül kudarcba fulladt akció. Vojnits ugyan nagy nehezen rá tudta venni a vezénylete alatt álló osztalet az elindulásra, ami az elkülönült felkelőcsoportok visszavonulását eredményezte, de Brezova határában a morva legénység már olyannyira morgolódott a „szláv testvéreik” méltatlan üldözése ellen, hogy az őrnagy kénytelen volt lefűjni a hadműveletet. A 23. (Ceccopieri) sorgyalogezred 8. százada így egyedül vonult be Brezovára, ahol képtelen dologra került sor. Karl Saussaye százados kétszer is sortűzet vezényelt, azonban az előző nap állí-

tólag megvesztegetett altisztek megakadályozták a parancs végrehajtását. Ezek után nem maradt más hátra a parancsnok számára, mint az 57 főnyi legénységével lábhoz tétetni a fegyvert, s gyakorlatilag megadni magát. (A szó szoros értelmében nem kerülhettek hadifogságba a császári-királyi hadsereg katonái, hiszen Hurban előttük mindig hangoztatta, hogy a császár érdekében jár el. Mindenestre őrizet alá kerültek, bár a fegyverüket is átadták, végül a következő napokban átkísérték őket Morvaországba.)

A vármegyei hatóságok gyorsan mozgósították ugyan a helyi nemzetőrséget, de alkalmazásuk minden koordinálás nélkül történt. Ocskay Rudolf alispán néhány száz nemzetőrt az olasz század után vezetett segítség gyanánt, de azokat a Brezovára vezető szűk hegyszorosban meglepték a túlnyomó számú felkelők, s csak a szekereknek köszönhették, hogy nagyobb veszteség nélkül visszamene-külhettek Verbóra. Felkészületlenségüket mi sem mutatja jobban, hogy az alispán egy bottal ütötte a szekerehez férkőző felkelőt – rá is lőttek, könnyebben megse-bezve. Nyilvánvalóvá vált, hogy csak jól előkészített, a nemzetőrség általános mozgósítását annak koncentrációjával és a sorkatonasággal történő együttmű-ködésével kiegészítő hadművelet képes úrrá lenni a helyzeten. Ez nyugodt hátte-ret és energikus vezetőt igényelt, aki képes a katonailag képzetlen és sok esetben fegyelmetlen nemzetőr-alakulatok kézben tartása mellett a katonaság előtt is érvényt szerezni a politikai akaratnak, s nem utolsósorban képes a csapatok el-látását is biztosítani.

A nyugodt háttér Jeszenák főispáni tevékenysége nyomán megvolt, amin a szlovák légió megjelenése sem változtatott lényegesen. Nyitra vármegyében a Vág völgyétől keletre semmiféle nyugtalanság nem ütötte fel a fejét, így a szlovák nemzeti mozgalommal erősen szimpatizáló (de ekkor csendes) privigyei járás kivételével mindenütt rendben megtörténhetett a nemzetőrség mozgósítása, beleértve a teljesen szlovák lakosságú településeket is. Először meg kellett gátol-ni a felkelés tovaterjedését a Vág völgyébe, amihez vármegyei központi koordi-náció kellett a nemzetőrségi őrvonalak felállítása vonatkozásában.

Jeszenák komolyabb szervező tevékenységbe kormánybiztosi kinevezésének kézhezvételét követően látott. A Vág jobb partján fekvő Boriból irányította a fel-kelés elszigetelésére irányuló műveleteket. Ocskay Rudolf alispán „úrilakába” (egy nagyobb udvarház) költözve sorra küldte a futárait a megye nemzetőreinek moz-gósítási központjaiba, kijelölve az egyes alakulatok pontos indulását, menetvo-nalát és alkalmazási körzetüket. Egyeztetette Pozsony és Bars vármegyék vezeté-sével az onnan kapható nemzetőrcsapatok létszámát, és azokat is berendelte a mintegy 5 nap alatt kialakult védelmi övezetbe, ami előbb a Kis-Kárpátok átjáró-it zárta le, majd széles félkörben nyugat és északkelet felé is lezárta a területet. Utóbbira lehetőséget adott, hogy bár Trencsén nemzetőrségét nem helyezték a kormánybiztos rendelkezése alá, gyorsan megérttette a helyi közigazgatás veze-tőivel, hogy elemi érdekük a közös védelmi műveletekbe történő bekapcsolódás. Az sem jelentett gondot, hogy Trencsén nemzetőrsége szinte teljesen szlovákok-

ból állt, mert körükben ekkor nem volt Hurbannak semmi befolyása. Erről Pongrácz Gáspár alispán így nyilatkozott: „a Miavára ütött rablókkal, minthogy tudja, hogy evangélikus lelkészek által vezérelteték, népünk nem szimpatizál, mert katolikus”. Máshol is általános volt a katolikus szlovákok felkeléssel szembeni ellenérzése, sőt sok esetben egyenesen a fellépése is. Jeszenáknak különben az evangélikusok között is komoly tekintélye volt, amit a családja által az evangélikus egyháznak adott nagy összegű adományok alapoztak meg, személye népszerűsége erősített, és nem utolsósorban az egyházkerületi főgondnoksága biztosított. Minden bizonnyal erre vezethető vissza, hogy a birtokai központját is adó népes Szenice, bár lakosai többsége evangélikus volt, határozottan szembeszegült a felkelőkkel (nem utolsósorban lutheránus lelkésze hatására).

Jeszenák viszonylag gyorsan tudta mozgósítani megyéje nemzetőrségét, s ami fontosabb, a lehető leghamarabb a hadműveleti területre juttatni. A Vág jobb partját érintő járásek nemzetőreit a felkeléssel közvetlenül szomszédos területek rendjének biztosítására alkalmazták. A belső vidékek és a szomszéd vármegyék később érkező nemzetőreiből alakította ki a kormánybiztos azokat az egységeket, amelyek képesek voltak megállítani a felkelők előnyomulását, majd a sorkatonaság támogatásával le is győzni őket. Elsőnek szeptember 23-án Simonffy József nemzetőr őrnagy 1300 Nyitra és Érsekújvár környékéről mozgósított nemzetőrrel érkezett. A zászlóaljat Verbóra helyezték a miavai és brezovai völgyekből a Vág felé legközvetlenebbül vezető útvonalak lezárására, ami időt biztosított a szomszédos vármegyék nemzetőrségének bevonulására.

Pozsony vármegye rendkívüli bizottmányi ülése szeptember 22-én rendelte el a tömeges nemzetőr-mozgósítást, s legalább 3000 nemzetőrének a segítségül küldését ígérte meg gróf Esterházy Kázmér nemzetőr őrnagy (Jeszenák felsőházi társa az országgyűlésben) vezénylete alatt. Először azonban saját megyéjükben kellett a rendet helyreállítani Malacka és Szentjános térségében, ami a több ezer nemzetőr helyszínre érkezését követően nagyobb összecsapás nélkül megtörtént. Ebből a kontingensből így szeptember 26-án 2000 fő vonulhatott be Szenicére, a felkelt terület nyugat és délnyugat irányú lezárására. Éppen időben, hogy az aznap bekövetkezett támadás visszaverésében közreműködjön. Az azonnali segítségnyújtásra a Csallóköz és a nagyszombati járás nemzetőrségét jelölték ki. A Csallóközben azonban igen vontatottan ment a mozgósítás, mert a vagyonsabbak húzódoztak azzal, hogy a gazdálkodó és az iparos ember „mesterségében nagy károsítást vél” táborozása alatt elszenvedni. Végül kétheti kimozdításra vállalkozva csak a hónap végére szerveződött meg az alakulat, így a hadműveletekben már nem, csupán a terület pacifikálásában tudott részt venni. Az időben felkészülők a Nagyszombaton gyülekező nemzetőrzászlóaljhoz csatlakoztak, amely mintegy 1500 fővel 25-én indult el Nyitrába. 600 fő Nádason maradt (még saját vármegyéje területén) a Kis-Kárpátokon átvezető legfontosabb szoros kijáratának a biztosítására. A többiek az akkor Nádas-szorosnak nevezett, valójában hágón átvonulva nyitrai területre, Jablonicot szállták meg 850 fővel az átjáró

előterének megfigyelésére. Egy kisebb csapat Szenicére menetelt az összeköttetés biztosítására a nyugati szárnyal és az ide várt megyéjükbeli egységgel való csatlakozás céljából.

Barsból a nagyobb távolság miatt végül a hadművelet ideje alatt alkalmazható segítség nem érkezett. Trencsén nemzetőrsége viszont elég gyors volt, így szilárdan biztosítani tudták megyéjük déli határát, ezzel bezárva a felkelt vidék köré kialakított védelmi övezetet. Szeptember 28-ra pedig a létszámuk már akkorára emelkedett a térségben, hogy képesek voltak a sorkatonaság támogatására is a felkelőkre mért végső csapás során.

Miután Jellačić támadása és a szerb felkelés a magyar kormány katonai erőforrásainak szinte a teljes egészét igénybe vette, Jeszenák csak a térségben elhelyezett csekély sorkatonaságra számíthatott. Batthyány meggyőződve arról, hogy Hurban akciója az addig gondoltnál nagyobb fenyegetettséget jelent, szeptember 26-án gyakorlatilag Jeszenák János kormánybiztosi hatáskörébe utalta a szlovák felkelés ellen összevonható katonaságot. Az történt ugyanis, hogy a kezdeti rémhírektől eltorzított, összekuszálódott híradások után végre pontos és szemmel láthatóan szakszerű jelentést kapott a valós katonai helyzetről. Jellemző módon nem a térségért felelős katonai szervektől, hanem egy nyugállományú, a napóleoni háborúkban huszárkapitányként tanúsított vitézkedésért katonabáróságot elnyert, félig rokkant katonától. Meszéna Ferenc, Nyitra megyei nemzetőrséghez reaktivált őrnagy szeptember 23-án Pöstyénben vetette papírra hiteles forrásokból beszerzett hírek alapján részletekre kitérő, meglepően pontos következtetésekkel kísért jelentését a szlovák légió behatolásáról, erejéről, első akcióiról és várható szándékáról. (Érdekes módon nem nemzetőr tisztként, hanem hivatásos katonai beosztását megjelölve, a császári-királyi katonai főfelügyelőség parancsnokaként írta alá azt – talán így remélve komolyabban vételét, ugyanis a hivatalos szervek nem nagyon bíztak a nemzetőrök szakmai felkészültségében.) Ebből és a rövidesen más forrásokból is érkező információkból kiderült, hogy a légió nem csak jól felszerelt és felfegyverzett, hanem 18 szekérnyi fegyver és muníció magával hozásával mintegy 1500 puska csatasorba állításának a képességével rendelkezik. A beérkező nemzetőröknek pedig csak alig harmada puskás. A sorkatonaság egyedül alkalmazva megbízhatatlan, és a felkelők határozott fellépéssel könnyedén félreállítják. Batthyány tehát – igaz csak a szükséghelyzetre hivatkozva és ideiglenes jelleggel – a kormánybiztos politikai ellenőrzése alá sorkatonaságot helyezett azzal, hogy a budai főhadparancsnokságnak feladatul szabta: „a csapatparancsnokokat utasítsák, hogy a kormánybiztosok igényeihez igazodjanak, mivel a tudakozódással elvesztegetett idő könnyen igen veszélyes következményeket vonhatna magával”.

Jeszenák János kormánybiztosként ezt követően határozottan élt hatalmával. Erre már csak azért is szükség volt, mert a katonaság kis létszámából adódó gondnál is nagyobb baj volt idegen mivoltukból fakadó megbízhatatlanságuk.

Elvileg ugyan a magyar kormány alá voltak rendelve, de alig várták, hogy elhagyhassák Magyarországot, ahol a tisztkarnak előbb-utóbb szint kellett vallania a birodalom és az ország egymástól egyre távolodó érdekei miatt érlelődő konfliktusban, a legénységet pedig semmi sem kötötte ide. A Felvidék nyugati részében ekkor egyáltalán nem volt magyar sorkatonaság. Az ideiglenesen pár hétre ide helyezett huszárosztályt éppen a szlovák légió Bécsből való elindulása előtti napokban vezényelték vissza a Jellačić ellen Pákozdnál csatára készülő 4. (Sándor) huszárezredhez. Legközelebb a bányavárosok biztosítására rendelt két század volt a 34. (Porosz herceg) sorgyalopezredből, egyelőre azonban onnan elmozdít-hatatlanul.

Az olasz legénységű 23. (Ceccopieri) sorgyalopezred négy százada és a morva 6. (Wallmoden) vértesezred három százada volt a felkelés közvetlen térségében, azonban ezek felhasználhatóságáról lesújtó tapasztalatot adtak a betörés első napjai. A vértéseket ráadásul ki is vonták innen, Vojnits lovasait már 24-én Morvaországba indították, s Pozsony megyéből a másik 3 század is napokon belül követte őket. A pánszláv együttműködéstől tartó magyar politikai vezetés ezt ugyan nem nagyon bánta, annál inkább riadozott miatta a környék városainak lakossága, aminek a szakolcai levelező így adott hangot a Közlönyben megjelent tudósításában. „Ez rettentő csapás, mert Hurban úgy is azt hirdeti, hogy ő a király parancsolatjából lépett fel.” A távolabbi térségekben, de még a hadműveletekbe bevonható távolságban volt az olasz sorgyalogság többi része, 4 század Pozsony városában, 2-2 század pedig Pozsony és Nyitra vármegyéknek a Kis-Kárpátok hegyvonulata és a Vág közötti részén. A Vág völgyében pedig osztályonként összevonva menetben volt a galíciai ukrán–lengyel vegyes legénységű 3. (Ferenc József főherceg) dragonyosezred, amelynek éppen megbízhatatlansága miatt rendelte el Batthyány az ország elhagyását. Nem tudjuk, hogy Jeszenák milyen módszert használt, de végül is elérte, hogy mindezen alakulatok a felkelés, majd a rend helyreállításának az ideje alatt sem mondták fel az engedelmisséget. Mint ahogy azt is elérte, hogy a Felvidék középső és keleti részeinek biztosítására szolgáló magyar sorgyalogsági erő teljes egészét (mindössze 4 század) is rendelkezése alá kapja. Az pedig különösen figyelemreméltó, hogy a bevonható katonai erő (26 század) közel felét, 12 századot a konkrét hadművelet végrehajtására, harci cselekményekkel járó (vagy járható) feladatokra is rá tudta bírni.

Ebben komoly segítséget kapott a térség legfőbb katonai előjárójától, aki nem volt más, mint a történelmi emlékezetünkben olyan rossz hírre szert tett gróf Lamberg Ferenc altábornagy, a pozsonyi hadosztály parancsnoka. A művelt, s a magyar kultúrát komolyan támogató tábornok korántsem volt olyan negatív figurája 1848-nak, mint ahogyan azt a közvélemény elkönyvelte. Szeptember 28-i végzete sokkal inkább a körülmények szerencsétlen összejátszásában, mintsem megátalkodott ellenforradalmi magatartásában keresendő. Mindenesetre királyi biztosi kinevezését követően is a miniszterelnöki rendelkezésnek megfelelően utasította alárendeltjeit a kormánybiztosi kérések teljesítésére. A fővárosba in-

dulása előtt pedig az egyik pozsonyi dandár parancsnokának elrendelte, hogy a helyőrségekből kimozdítható csapatokkal vegyen részt a rend helyreállításában, és vezényelje a felkelők központja ellen megszervezett hadműveletet. Joseph Knöhr vezérőrnagy ugyan nem buzgott a magyar kormány szolgálata iránti vágytól (katonai pályafutása mindvégig a horvát határőrezredekhez kötötte) de volt olyan tisztességes katona, hogy az egyenes parancsot nem tagadta meg, hiába ír majd hozzá is levelet Hurban arról biztosítva, hogy az uralkodó szolgálatában jár el. Addig azonban még vissza kellett verni a túlnyomó részben nemzetőrökből álló védőöv ellen intézett támadásokat.

A felkelők ugyanis szeptember 26-án a Kis-Kárpátok vonulatára támaszkodó magyar védőállás dél felől történő megkerülésével próbálkoztak, egyúttal újra megkísérelni a felkelés Pozsony vármegyében való kiterjesztését is. Szenicére támadtak, ezt azonban a beérkezett pozsonyi nemzetőrök támogatásával az itt lévő Ceccopieri-gyalogságnak a lengyel gróf Rudolf Kottulinsky alszázados parancsnoksága alatti 11. százada igen határozottan verte vissza. Sortüzei nyomán a felkelők tömegei kerestek futásban menedéket, s a rendetlenül Brezovára visszazaözlő tömeg oldalát Jablonicáról is nemzetőrök támadták. Ezen a napon a magyar indigenátust szerzett Karl Schivny őrnagy vezényelte a harcha vetett csapatokat. Szeptember 27-én észak felé próbáltak a felkelők a Vág völgyébe kijutni, illetve Trencsén megyére is kiterjeszteni mozgalmukat. Óturát támadták meg, ahol nem volt sorkatonaság, de a helyi, teljes egészében szlovákokból álló nemzetőrség mégis ellenállt. A túlerővel azonban nem bírhattak, s a katolikus lakosság nagyrészt elmenekült. A felkelők az elfoglalt falut kirabolták, több otthonában maradt tiltakozót meggyilkoltak, a falu kisbíróját kegyetlenül meg is csonkították. A dúlás az éjszaka folyamán gyűjtogatássá fajult s másnapra az egész település leégett, aminek hatására a környék szintiszta szlovák lakossága „jönnek a lutheránusok” felkiáltással szintén menekülőre fogta. A Vág-völgybe való lejutást azonban elzárta a Vágújhelyre ekkor érkező két század magyar sorgyalogság a 34. (Porosz herceg) sorgyalogezredből.

Jeszenák János kormánybiztos intézkedései tehát hatékonynak bizonyultak, és a szlovák légio országba történő benyomulását követő kilencedik napon minden adott volt a miavai és brezovai völgyekből kiteljesedni nem tudó felkelés teljes felszámolására, Nyitra vármegye nyugalmának helyreállítására. Ez rendkívül fontos eredmény volt a pákozdi csatát közvetlenül megelőzően. A dolog jelentőségét a kormánybiztos pontosan érzékelte, s már 26-i jelentésében úgy vélte, hogy 28-án megindulhat a döntő támadás, amelynél „bizonyosnak lehet mondani a jó sikert, csak a sorkatonaság teljesítse kötelességét”. Három pontra koncentrált az erre képes csapatokat. A főerők Johann Sana alezredes vezénylete alatt Verbó térségében helyezkedtek el, 9 sorgyalogsági század és Nyitra vármegye 1500 nemzetőre. Jeszenák maga is Verbóra jött, hogy figyelemmel kísérhesse a támadást. A balszárnyat a Szenicén lévő 2000 pozsonyi nemzetőr alkotta gróf Pálffy József nemzetőr őrnagy parancsnoksága alatt. A jobbszárny a beérkező

trencsényi nemzetőrökből állt volna 5-600 fővel. Pozsony vármegye Nagyszombat térségében gyülekező nemzetőrsége Nádas, Vilenc, Lancsár térségében – ide vonultatva nem túl nagy létszámú lovas nemzetőreit is – örvonalat állított fel az esetleges átszivárgás megakadályozására. A felkelők szeptember 26–27-i akciói azonban a hadművelet 28-án beérkező parancsnokát, Joseph Knöhr vezérőrnagyot változtatásokra indították.

A tábornok nem akart kockáztatni, ezért megerősítette az Ótura elvesztése által fenyegetett jobbszárnyat 3 sorgyalogos századdal, ami az általános támadás egynapos eltolását eredményezte. A főcsapást pedig nem középről, hanem a balszárnyról tervezte, így Szenicén ütötte fel főhadiszállását. A centrumot védelemre, illetve a felkelők figyelmének lekötésére szánta. Annál is inkább, mert még 28-án hajnalban Verbórol 2 század Ceccopieri-gyalogság és 200 nyitrai nemzetőr (Jeszenák eredeti szándékának előkészítéseként) az ellenfél elhelyezkedésének és szándékainak kipuhítására Miava felé nyomult előre Josef Linke főszázados vezényletével. Reggel beleütköztek egy 3000 főnyire becsült, s a felkelők főerejének vélt csapatba, amellyel öt órán keresztül csatároztak. Michael Mayer főhadnagy 2 szakaszával eközben 18 felkelőt ejtett foglyul, ami után a hadoszlop visszatért Verbóra. Jeszenák megnyugodva vette tudomásul a sorkatonaság megváltozott magatartását, és bizakodva írta jelentésében „egy-két nap múlva tönkre fog tétetni az ellenség, vagy szomszéd Morvába, Javorina nevű nagy hegyeken megszökik”. Mindezt arra alapozta, hogy „ezen harcnak igen jó hatása van a népre, mert meggyőződött, hogy a sorkatonaság is komolyan veszi a dolgot”. Nem is gondolta ekkor, hogy az ellenség megszökése máris elkezdődött, s gyakorlatilag a 28-i összecsapás volt a döntő ütközet.

Szeptember 29-én reggel megindult a két szárny koncentrált támadása a felkelők központjai ellen, de az 5 sorgyalogosági századdal megerősített 2200 nemzetőr csak elszórt ellenállásra akadt. Knöhr maga vezette Szenicéről Miavára a balszárny 800 pozsonyi nemzetőrből és egy Ceccopieri-századból álló hadoszlopát. Vele párhuzamosan Jablonicról Brezovára nyomult Pálffy József gróf 600 pozsonyi nemzetőrrel és egy másik Ceccopieri-századdal. A 3 sorgyalogosági századdal támogatott 800 trencsényi és nyitrai nemzetőrből álló jobbszárny összetettebb feladatot hajtott végre, mert az átcsoportosítással megerősödve előző nap már megindult Ótura visszafoglalására, hogy onnan kapcsolódhasson be az általános támadásba. A bányavárosokból váratlanul Vágújhelyre érkezett magyar sorgyalogoság parancs nélkül is előnyomulásba kezdett, az ott lévő Ceccopieri-század viszont hátramaradt. Lubinban egyesültek az eltérő útvonalakon vonuló csapatok, ahol így már 4 magyar sorgyalogosági század (soraikban jócskán gömöri, tornai és abaúji szlovák legényekkel) képezte a támadó élt Cesare Carcano főszázados vezénylete alatt. Elhűlve látták, hogy a bosszúszomjas óturai menekültek, akik lándzsákkal, botokkal sebtében felfegyverkezve nemzetőreikhez csatlakoztak, az előző nap a felkelőket befogadó evangélikus falut felgyújtották mögöttük. Éjszaka vonultak be az ellenségtől elhagyott Óturába. Másnap viszont valószínűleg

csak a környék pacifikálására szorítkoztak, mert Tóth Ágoston visszaemlékezésében 30-át jelölte meg a Miavára történt bevonulás napjának. A Szenicéről előnyomuló hadoszlop sem ütközött lényeges ellenállásba, mert erre a napra a felkelés erői egyszerűen szétporladtak. Úgy tűnik, hogy a sorkatonaság határozott fellépése, párosulva a nemzetőrök eltökéltségével végleg demoralizálta a felkelők amúgy is lankadó elszántságát. A több oldalról előnyomuló hadoszlopok láttán pedig a Bécsből érkezett önkéntesek katonai képzettséggel rendelkező tisztjei jobbnak látták elhagyni a kelepcévé válható térséget.

A felkelők szétoszlása tulajdonképpen már 28-án elkezdődött. Az Óturát elfoglaló csoportosítást tömegesen hagyták el egyrészt azok, akik elborzadtak a falu feldúlásától, másrészt a dúlásban résztvevők is igyekeztek a rablott holmival haza. Így meggyengülve nem is próbálkoztak a közeledő katonaság feltartóztatásával, és a Miavára történt visszavonulás kiváltotta kedvetlenség tovább apasztotta soraikat. A magyar centrum hadoszlopával délelőtt harcot vívók jelentős része (nyilvánvalóan elsősorban a fenyegetéssel felkelők közé erőltetettek) tapasztalva a sorkatonaság erejét és a nemzetőrök mozgósításának nagyságát hazaindult. Saját bőrükön szerezhettek fájó bizonyosságot arról, hogy Hurban nem tudta elérni még a sorkatonaság semlegességét sem, nemhogy biztosítani a felkelők uralkodói támogatását. Az is világossá vált, hogy a környék lakossága, szlovák, magyar és német egyformán szembefordult a felkeléssel és tömegesen készek fegyvert fogni ellene. 29-én az önkéntesek nagy része Morvaországba menekült, ami még aznap szétporlasztotta a felkelés táborát. A légio ún. német százada (a szlovák nemzeti mozgalomhoz egyáltalán nem kötődő Bécsben toborzott kalandorok) még a 28-án vívott ütközet során elpárolgott. Hodža már napokkal azelőtt elhagyta a felkelőket erőszakoskodásuk és a Hurbanétól eltérő elképzelései miatt, de maga a vezér is menekülőre fogta. Štúrral szekéren vágott át a határon a Kubikúv és Cupec hegyek között futó hegyi ösvényen Nova Lehotára, ahol elengedték a magukkal hurcolt túszaikat. Távozásuk valószínűsíthetően már délután, de legkésőbb éjszaka megtörtént, mert 29-én már a morvaországi Hradisban voltak. A szlovák légio ezen a napon Poriadie és Klastovity irtványoknál (Erdősor térségében) még elszórt védekezést tanúsító maradványai 30-án érkeztek oda, ahol a császári hatóságok azon nyomban lefegyverezték őket.

Jeszenák október 1-jén érkezett Miavára, miközben bejárta a felkelés által érintett területet. A kedélyek minél gyorsabb megnyugtatósára törekedve a vizsgáló hatóságokat mérsékletre intette, amit a kormány számára adott felhatalmazása tett lehetővé. E szerint az ellenállással felhagyó, fegyvert letevő felkelők közkegyelemben voltak részesíthetők. A Szenicén és Galgócon felállított rögtönítélő bíróságok – még az óturai gyilkosságok dacára is – csupán a felkelés további szervezése miatt végeztettek ki két vádlottat október második felében. A kormánybiztos egészen október 12-ig tartott Hurban újabb benyomulásától, ezért csak a nemzetőrség egy részét bocsátotta haza, és komoly intézkedéseket tett a vakhírnek bizonyult támadás elhárítására.

Ebben eleinte még Knöhr vezérőrnagy is támogatta, aki kérésének megfelelően csoportosította a bevetett katonaságot, köztük a helyszínre érkezett drago nyosokat is. A felkelés fészkrét képező településekre az olaszok kerültek, így a Ceccopieri-gyalogság 2-2 százada Miavára és Brezovára, 1-1 százada Verbóra és Hlubokára. (Utóbbi faluban, dacára Hurban itteni lelkészi működésének, az új evangélikus lelkipásztor sikeresen tartotta vissza hívei nagy részét a felkeléstől.) 2 század Krajnát biztosította. A megbízhatóbb magyar sorgyalogság a stratégiai- lag fontos pontokat őrizte. A Tóth Ágoston vezette századuk Verbócnál a Mor- vaországból bevezető útvonalat, 1 század Óturát, 2 század Turoluk térségében a területről a Vág-völgybe vezető utakat. A 3. (Ferenc József) dragonyosezred 1-1 osztállyal Vágújváros, Trebete és Sztrazsa településeken biztosította a területet. Szenicéről hazaengedték a pozsonyi nemzetőröket, helyükre a Nagyszombatból beérkezők léptek. A többi nemzetőrt arányosan osztották el a katonaság által megszállatlan területen, illetve tartalékot képeztek belőlük. Október 5-től azon- ban a sorkatonaságból csak a magyarok maradtak a térségben, akik a nemzetőr- séggel kiválóan együtt tudtak működni. Így a magabiztossá váló Jeszenák október 10-i jelentésében bizakodóan vélekedett az esetlegesen felújuló harcokról. Az általa a térség biztosítására összevont 4000 főnyi fegyverest olyan erőnek tartot- ta, „mellyel ha csak szomszéd Morvából nagyobb számú sorkatonát és ágyút nem hozand, Hurbant, bármennyi csőcselék népével együtt visszaverjük.”

Jeszenák sorkatonaság megnyerésére tett erőfeszítéseinek jelentőségét jól jelzi, hogy a felkelők elleni fellépésre rábírt magasabb rangú tisztek (törzstisztek és századosok) közül egyedül Tóth Ágoston harcolta végig a szabadságharcot, ahol ezredessé emelkedve rövid ideig hadtestparancsnoki beosztást is betöltött. Tiszttársa, a horvát származású Obradović Cirill főszázados is csatlakozott hosszú hezitálás után a honvédsereghez, de csak ún. béke alkalmazást vállalt, s kórház- parancsnokként szolgált. Knöhr tábornok azonnal elhagyta magyarországi beosz- tását, ahogy megkapta a titkos parancsot október 4-én Bécsből a Jellačićhoz tör- ténő csatlakozásra és az alárendelt csapatokat Morvaországba rendelte. Még a 34. (Porosz herceg) sorgyalogezred Nyitra megyében lévő négy századával is megpróbálkozott, de annak magyar legénysége ellenállt. Az egyik diákból lett altiszt, Zolnay János őrmester értesítette Jeszenákot arról, hogy a tisztikar en- gedelmességet fogadott Jellačićnak, a magyarországi főparancsnoki kinevezését hírül hozó futártisztje előtt. Nem tudjuk, hogy a kormánybiztos hogyan érte el (valószínűleg elegendő volt egy egyszerű biztatás arra vonatkozóan, hogy a tisz- teknek való ellenszegüléssel most a haza érdekét szolgálják), de a felsorakoztatott legénység megtagadta az indulási parancsot. A kialakuló honvédsereghez csatla- kozott a következő napokban és vitézül végigverekedte a szabadságharcot. Aho- gyan a sorkatonaság többi alakulata is, akikkel együtt harcoltak a szlovák felkelés ellen, csak éppen a másik oldalon! Minden bizonnyal szerepet játszott Jeszenák szeptember végi sorkatonasággal kapcsolatos tevékenysége abban is, hogy a Cec- copieri-gyalogságból morvaországi átvitelüket követően, mintegy kétszáz fő visz-

szaszökött Magyarországra, hogy a forradalmat szolgálja. Belőlük alakult meg a teljesen olasz, végül négyszáz főnyire növekvő Frangepán-csapat, amely nem véletlenül került a kormánybiztos által megszerzett Lipótvár őrségébe, parancsnoka Rudolf Beyer őrnagy pedig (ha csak egy hónapra is novemberben) a vár élére. Jeszenák János báró ugyanis az erőd megszerzésével koronázta meg katonai jellegű tevékenységét 1848 őszén, amit aztán főbenjáró bűnként kezeltek a megtorlás irányítói.

A hatalom ugyanis kifejezetten hisztérikusan viszonyult várai elvesztéséhez 1848-49-ben. Ennek megfelelően a hadbíróságok különösen szigorúan jártak el azokkal szemben, akiknek a tevékenysége révén erődítmény jutott magyar kézbe. Vécsey Károly honvéd tábornok külön büntetését, hogy társai közül utolsónak akasztották fel október 6-án Aradon, a vesztőhelyük mellett emelkedő vár elfoglalása és Temesvár kis híján sikeres ostromának vezetése miatt kapta. Még feltűnőbb a szigor azoknál, akik nemhogy elhagyták menet közben a magyar ügyet, de a forradalommal szembeni ellenszenvüket nyíltan vállalták. Jovich István vezérőrnagy a legsúlyosabb ítélettel bűnhődött, mert Eszéken a magyar kormány parancsának engedelmeskedve kitzúta a nemzeti zászlót és honvéd csapatokat engedett az erődbe települni. Pedig ezt követően azonnal nyugalmaztatását kérte, s október végétől semmilyen kapcsolata nem volt a szabadságharccal. Mégis halálra ítélték, amit kegyelemből 20 év várfogságra enyhítettek, s csak a legutolsó '48-as elítéltként szabadulhatott 1859-ben a már bőven a nyolcvanadik életéve fölött járó katona. Halálra ítélték a magyar kormány számára Péterváradot megtartó báró Hrabovszky János altábornagyot is, aki 10 éves várfogságából már csak meghalni szabadult ki. Hasonló büntetés várt utódára Blagoevich Imre altábornagyra is a Jovichhoz hasonló szerepléséért, amitől csak a vizsgálati fogság alatt bekövetkezett halála mentette meg. Friedrich Mertz altábornagy Komárom várparancsnokaként mindent elkövetett, hogy császárhű katonaság kezére játssza az erődöt, majd sikertelensége következtében még 1848 szeptemberében elhagyta Magyarországot, mégis hadbírószági eljárás alá vonták, ami megfosztotta rangjától és nyugdíjától. A katonai szempontból már teljesen jelentéktelenné vált (éppen ezért a szabadságharc után az erődök sorából kivont, csak börtönként használt) munkácsi vár magyar kézre jutásában teljesen passzív szerepet játszó Franz Laube őrnagy ugyanezt a büntetést kapta.

Lipótvár ugyan nem tartozott az elsőrangú erődítmények közé (az 1850-es években meg is szűnt hadi jellege és ezt is börtönné alakították), de a szabadságharc során megkülönböztetett fontosságúvá vált. Elsősorban fekvése avatta stratégiai jelentőségűvé, ami politikai és hadászati összetevőkkel is bírt. A szlovák felkelés kibontakozása szempontjából ugyanis felbecsülhetetlen értéke lehetett egy olyan jól védhető bázisnak, ami az utánpótlás, csapaterősítés és egyéb segítség forrását jelenthette, ahová vissza lehetett vonulni szorult helyzetben, kivárva az újabb kedvező alkalmat, és ami folyamatos lehetőséget biztosított a szlovák lakosság felé folytatott propagandára. Azt, hogy ez nem csak elméleti elképzelés,

fényesen bizonyítja a császári kézen maradt Gyulafehérvár román felkelésben betöltött szerepe. Erődje nagyjából a lipótvárral megegyező katonai jelentőséggel bír, már korszerűtlenné vált vár volt, mégis megoldhatatlan problémát jelentett a magyar hadvezetés számára a szabadságharc teljes időszakában. Lipótvár is majd a télen, egy teljes császári sereget köt le közel két hónapra, amely nagyon is elkelt volna Windisch-Grätz számára a téli hadjáratban. Azt sem szabad elfelejteni, hogy a szlovák felkelést ugyan csírájában elfojtották és a légiót kiverték az országból, de mind a felkelést kiváltó problémák, mind pedig az újabb betörés lehetősége fennmaradt. Az értékét veszített szlovák légiót, illetve maradékát október első napjaiban lefegyverezték a császári hatóságok, Hurban azonban újrászervezte azt, amely egyértelműen a császári-királyi hadsereg segéderejévé vált. Ebben a helyzetben a császári kézen maradó Lipótvárral való együttműködése teljesen természetes lett volna.

Hadászati szempontból Lipótvár jelentőségét az adta, hogy a Vág völgyének a Kisalföld felé történő kiszélesedésében helyezkedett el, így a benne lévő katonaság ellenőrzése alatt tudta tartani a térség legfontosabb észak–déli útvonalát. A várra támaszkodó haderő, mind Pozsony, mind Komárom, de még a magyar fővárosok felé is lehetőséget biztosított a hadműködésre.

Lipótvárt még az oszmán hódítók elleni védelem támpontjának építették az elesett Érsekújvár pótlására az 1660-as években. Korszerűsítésre nem került, mert a török kiűzését követően már nem volt erődjének különösebb jelentősége. A 19. században már csak csekély helyőrséggel rendelkező, amolyan „elfekvő” vár volt, többnyire második vonalbeli, vagy kiképzés alatt lévő csapatok és nyugdíjazás előtt álló vagy kegyvesztett tisztek számára. 1842-től egy ilyen nyugállományból reaktivált dragonyostiszt látta el a várparancsnokságot. Karl Friedrich Bibra báró végigharcolta a napóleoni háborúkat, s mindvégig ugyanabban az alakulatban szolgálva ezredesi rendfokozatig emelkedett. Ez a Savoyai Jenő nevét viselő 5. dragonyosezred, a birodalom egyik legpatinásabb elit alakulata volt, amelynek a parancsnokságát (s hiányosságai miatt más lovas ezredét sem) nem akarták rábízni, így a kényszerű nyugdíjazás keservét 3 év múlva ezzel a várparancsnoksággal enyhítette a császári-királyi hadvezetés.

Tulajdonképpen ezt a vonalat vitte tovább 1848-ban a magyar kormány is, amikor büntetőhelynek használva a várat, a megbízhatatlanná vált román határőröket helyezte itt el. Az történt ugyanis, hogy a szerb felkelők ellen megszervezett hadsereg erősítésére Erdélyből határőröket vontak ki, de míg a székelyek vitézül harcoltak, addig a 17. (második oláh) határőr gyalogezredből küldött zászlóalj vonakodott a szerb felkelők soraiban harcoló határőrök ellen fellépni. Emiatt a katonaságot szinte teljesen nélkülöző és augusztusban még békés Felvidék nyugati részére vezényelték, két századát Pozsonyba, négyet pedig a sorgyalogság nélkül maradt Lipótvárra. Karl Bibra ezredes, az erőd parancsnoka teljesen a háttérbe húzódott a szlovák felkelés alatt. A vár biztonságának érdekében hivatkozva megtehetette, hogy elzárkózzon katonaságának részvételétől a hadműveletekben,

de még fegyver és lőszer nemzetőröknek történő kiszolgáltatását is megtagadta. Várta a helyzet tisztázódását, ami számára az október 3-i uralkodói proklamáció kiadásával érkezett el.

Kézhez kapva az országgyűlés feloszlatását, Magyarországot haditörvények alá vető, Jellačićot pedig teljhatalmú királyi biztossá és főparancsnokká kinevező iratot, azonnal színt vallott. Október 7-én a szomszédos Galgócon egy század román határőr felvonultatása mellett maga hirdette ki tartalmát, másnap pedig a vidék papjait kötelezte ugyanerre. Lépéseket tett a várórség megerősítésére is, a magyar sorgyalogság ellenszegülése azonban meghiúsította azt. A 34. (Porosz herceg) sorgyalogezred Felvidék keleti részéről való magyar, szlovák és ruszin vegyes legénysége már szeptember 29-én lemondásra kényszerítette a nemzeti zászló használatát eltiltó Carcano főszázadost. (Talán ez is közrejátszott a Miava elleni előnyomulásuk egynapos késedelmében, rangidősként a horvát Obradovićnak kellett ugyanis a vezényletet átvenni.) Ezt követően pedig egyértelműen Jeszenák utasításait tekintették mérvadónak, s a pozsonyi hadosztály-parancsnokság azzal ellentétes parancsainak nem engedelmeskedtek, így Bibra is hiába próbálkozott a várba rendeltetésükkel. Bár ez, ismerve a legénység hazafias eltökéltségét, talán még meg is gyorsította volna Lipótvár magyar kézbe jutását.

Ebben az időben Boriban Jeszenák azon törte a fejét, hogyan tudná a sorkatonaság elvonulásával meggyengült erőivel megakadályozni Hurban újabb betörését. Október 7-én ennek megfelelően helyezte el csapatait. A felkelés lecsendesített fészket (Miava, Brezova, Hluboka) a főerőt alkotó megmaradt négy sorgyalogos század a 34. sorgyalogezredből és 800 megyei nemzetőr tartotta ellenőrzése alatt. A Morvaországból bevezető utat Verbóc és Szenice között három század pozsonyi nemzetőr védte egy újonc honvédszázaddal megerősítve. A tartalékot a Verbón összegyűlő 1000 főnyi nemzetőr alkotta. Ehhez a 3000 embert alig meghaladó fegyveres erőhöz nem mert nyúlni egy Bibra elleni fellépés érdekében, így Lipótvár problémáját egyelőre csak a parancsnokának küldött tiltakozó levéllel próbálta kezelni. Október 12. éjjelén azonban biztos információkhoz jutott arról, hogy Hurban készülő betörése csak álhír, és azonnali intézkedéseket tett Lipótvár visszaszerzésére.

Verbóról Lipótvár alá vezényelte a tartalékot képező nemzetőröket, maga pedig mielőtt bement volna az erődbe, elrendelte a környéken fekvő járások nemzetőrségének a teljes mozgósítását. Ennek végrehajtására azonban már nem is volt szükség, mert a kormánybiztos határozott fellépésével október 13-án este visszakozásra kényszerítette Bibra ezredest. Először érvényt szerzett az Országos Honvédelmi Bizottmány nemzeti zászló kitűzését megkövetelő utasításának, amellyel a várórség elismerte a magyar kormány rendelkezéseinek jogosságát. Ez már csak azért is rendkívül figyelemreméltó, mert a császári-királyi helyőrséggel rendelkező várak parancsnokai az uralkodói manifesztum kihirdetésével párhuzamosan sorra megpróbálkoztak az abban foglaltaknak érvényt szerezni. Többségük sikerrel fordult szembe a magyar kormánnyal, Arad várából már 7-én ágyúz-

ták is a várost, Temesvár pedig 10-én tette közre nyilatkozatát engedetlenségéről. Lipótvár volt az első veszélyeztetett erőd, amely eleget tett az OHB egyhetes türelmi időt engedő rendeletének, megelőzve ezzel a déli hadszíntér magyar erőinek létfontosságú hadművelleti bázisává váló Péterváradot is.

A következő napok tárgyalásai során előbb a nemzetőrséget engedték be a várba, majd az erőd tényleges birtokbavétele is megtörtént. Bibra tapasztalva a román határőrök harctól való vonakodását és azt, hogy egyetlen vágyuk a hazatérés, elfogadta a kormánybiztos ügyes kompromisszumos javaslatát. Jeszenák belement, hogy a várőrség nem teszi le a hűségesküt, és hozzájárult a négy román határőr század fegyvereinek megtartásával történő kivonulásához az erődből, hogy aztán haza is mehessen Naszódra. Bibra minden önálló cselekvési lehetőségtől elzárva, nyugalmazását kérelmezve Pozsonyba kívánt távozni. Ezt nagy megnyugvással tudomásul véve, a kormánybiztos a várba vonult nemzetőrség parancsnokát bízta meg az ideiglenes várparancsnoksággal és 15-én büszkén jelentette a kormánynak, hogy Lipótvár magyar kézen van.

Valóban nem mindennapi sikert aratott ezzel Jeszenák János, hiszen úgy kényyszerítette ki egy vár átadását, hogy annak ostromára alkalmas csapatokkal és fegyverzettel nem rendelkezett. Még a vár alá érkező nemzetőrök létszáma sem volt a várőrségét olyan túlnyomóan meghaladó, inkább csak a kilátásba helyezett beérkezendő erősítések lehettek meggyőzőek Bibra számára, aki egy héttel korábban még mereven elzárkózott az országgyűlés Lipótvárra küldött két képviselőjének a meghallgatásától is. Ez különösen azért volt felháborító, mert a stájer bárót az 1836. évi országgyűlés honfűsította, így joggal vártak el tőle némi lojalitást.

A kormány a Közlönyben megjelentetett nyilvános köszönettel is elismerte a kormánybiztos érdemeit, bár Kossuth helytelenítette a román határőrök hazahagyására tett ígétét. Jeszenák nem tudhatta, hogy a 17. (második oláh) határőr gyalogezred naszódi kerülete az Erdélyben tért nyerő ellenforradalom egyik meghatározó fegyveres bázisa, ezért a román határőrök odaérkezése tovább súlyosbítaná a magyarok számára amúgy is kedvezőtlen erőviszonyokat. Október 23-án érkeztek Vácra a határőrök, hogy a megegyezés szerint ott várják be a hazatérésükkel kapcsolatos kormányintézkedést. Itt az országgyűlés három román és egy örmény gyökerű magyar képviselője próbálta rábírní őket arra, hogy az ország katonáiként teljesítsék kötelességüket. Alexandru Bohatielu dobokai, Sigismund Pop kővár vidéki, Aloisiu Wlad és Dániel Pál bánsági képviselők részletesen taglalták a forradalom vívmányait, különösen a jobbágyfelszabadítás és a törvény előtti egyenlőség jelentőségére rávilágítva. A legénységet azonban hiába győzködték, csupán a tisztikar és részben az altisztek mutattak hajlandóságot a hűségeskü letételére. Emiatt báró Hrabovszky János altábornagynak le kellett volna fegyvereztetni az alakulatot, de a képviselők haladékokat értek el arra, hogy a tisztikar meggyőzhesse a legénységet. Sikertelenségük miatt végül Répáshály honvéd tábornok fegyvereztette le őket november közepén, és a kiképző

alakulatnak szervezett 49. honvédszászlóalj egyik századának őrizete alatt a Tisza menti gátak építésére vezényelték a határőröket. A szabadságharc leveréséig köz munkát végeztek.

Lipótvár megszerzésének jelentősége már az elkövetkező hetekben kitűnt. Október második felében ugyanis Balthasar Simmunic vezérőrnagy vezetése alatt már reguláris haderő, császári-királyi alakulatokból álló 4-5 ezer főnyi hadoszlop tört be a Felvidék északi részén, és a Vág völgyében vonult dél felé. Beláthatatlan következményekkel járt volna, ha Lipótvárra támaszkodva folytathatta volna hadműveleteit október 28-án aratott kosztolnai győzelmét követően. Így azonban a magyar védelem támpontjává vált a vár, nem kis szerepet játszva abban, hogy Simmunic nem tudta végrehajtani a Scwechatnál legyőzött magyar főszereg hátbatámadását. Túl azon, hogy a várból fegyverezték fel a sebtében összevont magyar véderőt, az oda visszahúzódott Ordódy Kálmán őrnagy vezette csoportosítás olyan fenyegetést jelentett a császári tábornok hátában, hogy az nem kockáztatta meg a Nagyszombat–Pozsony irányába történő támadást. Már elkésve, csak november 1-jén vonult be Nagyszombatba, így további előnyomulás helyett Guyon Richárd ezredes térségbe vezényelt csapatai elől a nádasi szoroson keresztül elinált. Ezzel az utolsó pillanatban előzte meg a Lipótvárból nagyon óvatosan kimozduló Ordódyt a Morvaországba történő visszavonulási útvonalának elvágásában. Jeszenák János ezekben a napokban kifejezetten nagy önbizalommal szervezte az ellenállást. Meg volt győződve arról, hogy az általa mozgósított nemzetőr tömegek a honvédseregből érkező csapatokra támaszkodva nemcsak megvédik a stratégiai fontosságúvá vált területet, de a kormányhoz intézett jelentésében felvázolt terv végrehajtásával el is foghatják a kelepcebe kerülő Simmunicot.

Ennél is nagyobb jelentőséggel járt az, hogy a császári erők decemberi általános támadását követően Lipótvár egy teljes hadtestet kötött le mintegy másfél hónapra. Ezáltal a legfontosabb magyar erődtípus, Komárom ostroma csak 1849 márciusától öltött komolyabb mértéket. A város mozsarakkal történő bombázása 19-étől kezdődött, az ostromtüzérség azonban csak 30-án tudta elkezdni a védelmi létesítmények módszeres rombolását. Az első általános támadásra 31-én került sor, így az erődnél végső soron csak 3 hétig kellett valódi ostromot kiállnia. Ez kulcsfontosságúnak bizonyult a hatalmas erőrendszer magyar kézen történt megtartásában, ami pedig a tavaszi hadjárat győzelemre vitelének volt a nélkülözhetetlen eleme. S a téli hadjárat során a megyéje elvesztését követően Komáromba visszahúzódó kormánybiztos jogos büszkeséggel érezhette, hogy Lipótvár megszerzésével egy segélysereggel felérő támogatást nyújtott a hatalmas erőrendszer sikeres védelméhez. Lesz honnan újramezdeni a tavasszal...

■ FÜGGELÉK

Mészáros Lázár hadügyminiszter jelentése Batthyány Lajos miniszterelnöknek a román határőrzászlóalj Lipótvárra rendeltetéséről

Budapest, 1848. augusztus 21.

A hadügyminiszter

Miniszterelnök úrnak

Pesten

Budapest, Augusztus hó 21-én 1848.

Van szerencsém miniszterelnök úrnak e hó 17-én hozzám küldött levelére válaszolnom, hogy a szombathelyi nemzetőrség – mely minthogy Veszprémbe be nem bocsáttatott – még most is Pápán tanyáz, eddig sehova sem rendeltetett; hanem rövid időn Csányi László királyi biztos parancsai alá fog tétetni.

Az oláh zászlóaljat illetőleg jelentem, hogy annak két százada Sopronyba, két százada pedig Lipótvárra rendeltetett addig, meddig a Győrre rendelt főherceg Vilmos zászlóalj Lengyelhonba ki nem indíttatik – miről egyébiránt rövid időn rendelkezések tétetnek.

Mészáros Lázár

hadügyminiszter

(Eredeti tisztázat. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, H 92. Országos Nemzetőrségi Haditanács iratai, 1848:2919. Közli Gróf Batthyány Lajos miniszterelnöki, hadügyi és nemzetőri iratai. 1–2. kötet. A dokumentumokat válogatta, a jegyzeteket készítette, az előszót írta Urbán Aladár. Budapest, 1999. 1. kötet. 1112–1113. p.)

Wargha István külügyminisztériumi fogalmazó jelentése Batthyány Lajos miniszterelnöknek a Nyitrába betört szlovák felkelők birodalmi vezetéshez fűződő kapcsolatairól

Bécs, 1848. szeptember 21.

Méltóságos gróf miniszterelnök úr!

Báró Horeczky Ferdinand e pillanatban jó, mint küldötte Nyitra vármegye bizottmányának sajnosan azon hírrel, hogy néhány nap előtti feljelentésem, melyet Méltóságodhoz tevék, nem volt alaptalan, s hogy már Nyitrában a szláv lázadás nyílt lángra kelt s innen oda ment izgatók működése következtében, kik biztos hírek szerint innen

a Camarilla által pénzzel ellátva küldettek oda, hol a már organizált alattomos összeesküvőkkel egyesülten végezzék missiójukat.

Mellékletben ./ alatt ide csatlom Horeczky kiküldetési oklevelét másolva, melynél fogva az Aulától rögtön segítséget követel.

Melléklek továbbá két tót proklamációt, melyekből a merény tendenciáját átlátni méltóztatik. A lefordításra nem lévén időm, csak aláhúztam a jelentékenyebb helyeket.

Végre leírtam Horeczkyvel hamarjában a nyitrai állapotot, miben áll már a lázadók helyzete, s mily ellen rendszabályokhoz nyúltak a hatóság és egyesek. E leírást is ide mellékelem.

Meg kell jegyezni, hogy Horeczky előadása szerint első és mellőzhetlen rendszabály lenne, a határoknak pontos őrizet alá vétele, főképp Göding tájékán.

Az Aulából segély, ha mehet, megy. De minthogy mi sem fegyvert, sem pénzt nem adhatunk segítségkre, az oda menők száma csekély leend. Az ellenszegülő erő tehát Méltóságod intézkedésétől függ, annál inkább, minthogy az Acad[e]mische Legionnak fegyverét a város határából kivinni alapszabályilag tilos.

Küldök e levél átvivőjével Szirmay Pál úrral egy ifiat is, ki az innen a felső megyékbe küldött agitátorokat személyesen és név szerint ismeri, sőt a Camarilla egyéb ily féle misszionáriusait is ismeri, dolgaikba be van avatva, és sok felvilágosítást adhat.

Gondoltam, hogy személyes leküldésével, ámbár csekély tehetségemből nehezen telt ki, jó szolgálatot teszek.

Ha szabad egy nézetemet közleni Méltóságoddal, ez az, hogy a vasút igazgatóság hazafüségébe bízhatni, és ez azonnal diszpozícióra állíthat több ezer napszámot, kik a szükség esetében nagy dolgot vihetnek ki.

Bécsben 1848 septb. 21-én délután 3½ órákor

Méltóságodnak mély tisztelettel alázatos szolgálja

Wargha István

(Eredeti tisztázat. MNL OL, H 15. Belügyminisztérium, rendőri osztály iratai, 1848-1-625. Közli Batthyány iratai, 2. kötet. 1519–1520. p.)

Batthyány Lajos miniszterelnök teljhatalmú kormánybiztossá nevezi ki Jeszenák Jánost

Budapest, 1848. szeptember 23.

Hazánk nyugalma ellen forralt gonosz indulatnak egy új nyilatkozása jutott tudomásra. Szomszéd Morvaország felől számos bujtogatók küldettek országunkba, kik a legvakmerőbb felhívásokkal a népet nyílt lázadásra igyekeznek bírni.

Ily gonosztevők ellen a törvény egész szigorát kell alkalmazni. Midőn a haza ilyen veszély közt van, visszaretentő eszközök kellene, hogy visszaborzadjon mindenki azon merénnytől, nyugalma háborítani egy országnak a reactio emberei ocsmány béréért.

Annálfogva Önt azon megyébe, amelynek főkormányát viseli, teljes hatalmú k. biztosul kinevezvén, ezennel megbízom, hogy oly rendeleteket tegyen haladéktalan, melyek az ott megjelenő bujtogatók kézre kerítésére szükségesek, kik ellen aztán mint lázítók, honárulók ellen rögtönítélőszék eljárásának lészen helye.

Közhírré tétesse, hogy ki ily bujtogatóknak tudva csak szállást adni merészelne is vagy azokat fel nem adná, hasonló büntető eljárás alá esend. A szigorú eljárásnak példája legüdvesebb hatást szülend; hadd tudja meg mindenki, hogy itt a honárulóra bizonyos halál vár.

A katonaság beszállítása iránt a hadügyminisztérium útján a szükséges rendelkezés már megtéetett.

Egyébiránt Önhöz egy Kozmovsky nevű egyént utasítok, ki azon vidékre hatással bírván, Önnek ez ügyben hasznos szolgálatokat tehet.

Hogy pedig a vész kitörése esetére kellő erőről gondoskodva legyen, ezennel megghagynom Pozsony és Bars megyék főispánjainak, hogy az ottani nemzetőri és önkéntes csapatokat, felszólítás esetében oda, hová a szükség kívánandja, segedelmül küldje.

Önnek hazafi buzgóságátul várja a haza és a kormány azon vidéknek megmentését; csak eleinte éber figyelem és szigor, ha késünk, a szétcsapongó lángokat nehezebb lesz eloltani.

(Fogalmazvány. MNL OL, H 15. Belügyminisztérium, rendőri osztály iratai, 1848-1-607. Közli Batthyány iratai, 2. kötet. 1567–1568. p.)

Miniszterelnöki utasítás a pénzügyminisztériumnak Jeszenák János pénzzel való ellátására kormánybiztosi feladatainak elvégzéséhez

Pest, 1848. szeptember 26.

Báró Jeszenák János nyitrai főispán s kormánybiztosnak folyó hó 25-éről sürgöny útján hozzám intézett azon felhívása folytán, miszerint a felső megyékben kiütött lázongás elnyomására a sikeres intézkedések megtétele végett magának – az adóbehajtás megakadása tekintetéből – 40000 pftot előlegeztetni kér, meghagynom a pénzügyminisztériumnak, hogy fentnevezett főispán úr részére 20000, azaz Húszezer p[engő]f[orin]tot utalványoztatni, s öt afelől rögtön értesíteni szíveskedjék.

(Fogalmazvány. MNL OL, H 2. Miniszterelnök, elnöki iratok, 1848:764. Közli Batthyány iratai, 2. kötet. 1622. p.)

Jeszenák János nyitrai kormánybiztos jelentése Batthyány Lajos miniszterelnökhöz a miavai betörés elhárítására tett előkészületekről és a csapatok hangulatáról

Nyitra, 1848. szeptember 26.

Tisztelt Miniszter Elnök Úr!

Tarnóczy Kázmér tudomra a zsidók elleni merényletek megakadályozására és megtorlására, Nyitra Megyében is, mint kormánybiztos, működvén, a kiütött pánszláv lázadás elfojtására pedig kormánybiztosi teljes hatalom a tisztelt Miniszter Elnök Úr által, reám ruházva levén, nehogy ebből némi visszaértés fejlődjék ki – nevezett Tarnóczy Kázmért elnökileg erről tudósíttatni kérem.

Brezova nevű helység a lázadók fészke, e körül már tekintélyes erő van összevonva, részint sorkatonaságból álló, részint nemzetőrökből. Ma reggel vettem Pozsony megye főispánjától hivatalos levelet, mely szerint mintegy 2000 nemzetőrrel vonul mai nap Szenic[e] mezőváros vidékére, ahonnét felső részéről fog támadtatni Brezova. A Nyitra megyei nemzetőrök száma mintegy 1500, Verbó mezőváros táján vannak; innét fog támadtatni Brezova alsó részről. Ugyanitt van 7 század Ceccopieri gyalogság, és 2 század Porosz Herczeg ezredí gyalogság.

Még mielőtt a most már ott lévő jelentékeny erő összevontatott volna, egy század Ceccopieri gyalogság, amely a lázadás vidékén Miava mezővárosban, hosszabb ideig tanyázott, és némely altisztjei pénzzel megvesztegettek, lefegyvereztetett és a lázadók által fogva tartatik.

Jelenleg már annyi erő van összevonva a fentebbiek szerint, hogy főleg, ha Trencsén megye részéről 5-6 százra menő nemzetőrök által támogattatik (erről már vagyok értesítve, de még nem hivatalosan) a támadás folyó hó 28-án a legjobb sikerre való kilátással fog intéztethetni.

Sőt bizonyosnak lehet mondani a jó sikert, csak a sorkatona teljesítse kötelességét.

Porosz Hercegi 2 századnál a legjobb hangulat van, Ceccopiereknél szinte jó, néhány tiszteket kivéve, az Alezredes Sana hangulata eddig jó, mindenkinél bizalmat gerjeszt.

Igen sok függ azonkívül Lamberg Generalis által Szenicére rendelt Knöhr Generalis magaviseletétől, mert ő van felruházva Lamberg által fő vezetéssel.

Ismétlem ezúttal is a tegnapi futár által küldött sürgönyömben foglalt hivatalos kérésemet, a lovas katonaság, az ágyúk, a pénz és fegyver iránt.

Többnyire hazafiúi tisztelettel ajánlott maradok

Tisztelt Miniszter Elnök Úrnak

Nyitrán szeptember 26-án 848, 1 órákor délután

alázatos szolgálja

Báró Jeszenák János s. k.

Nyitrai főispán és kormánybiztos

(Közli Steier Lajos: *A tót nemzetiségi kérdés 1848-49-ben*. II. kötet. Okmánytár. Budapest, 1937. 109–110. p.)

Jeszenák János kormánybiztos jelentése Batthyány Lajos miniszterelnök-höz a Hurban elfogatása ügyében hozzá küldött önkéntes alkalmazásának célszerűtlenségéről

Verbó, 1848. szeptember 29.

Tisztelt Miniszter Elnök Úr!

Folyó évi szeptember 29-én jelenté magát előttem Mácsay Mihály előmutatván Meltóságodnak f. é. szept. 25-én költ felszólítását, mely szerint én öt azon célja kivitelében, hogy a lázító Hurbant elfogja és az igazság kezébe szolgáltatja, szükséges karhatalommal ellássam. Azonban az említett lázító és társai által költött lázadás teljes elnyomására, mai napon minden oldaloni megtámadás tervezetvén, a fentnevezett Mácsay Mihály saját élete veszélyeztetése tekintetéből, annál is inkább, minthogy említett Hurban személyét öt környező cimborái nagy számmal őrzik, vállalkozását el nem fogadtam s a melléje adandott karhatalmat tervünk kivitelére másutt használandom. Egyébiránt hivatalos tisztelettel ajánlott maradok

Verbón, szeptember 29-én, 848.

*Báró Jeszenák János
nyitrai főispán*

(Eredeti tisztázat, MNL OL H 2. Országos Honvédelmi Bizottmány iratai, 1848: 1020. Közli Steier: *A tót nemzetiségi kérdés*, 116. p.)

Mellékelve Mácsai Mihály javaslata Batthyány miniszterelnöknek Hurban elfogatására

Pest, dátum nélkül (1848. szeptember 20–25. körül)

Tisztelt Miniszterelnök Úr!

Hazánk tótajkú lakosait saját nemzetünk ellenébe lázító Hurban működései percenként iszonyúbbak kezdvén lenni, elhatározám magam arra, miszerint megnevezett lázítót vagy élve az igazság szigorúságának átadjam, vagy pedig – ha elfogatása nem sikerülne – öt szennyes életétől megfosszam. Szándékom ebbeli teljesítését következő két feltételhez kötöm:

1-ör. Minthogy saját szorgalmam után élek s így saját költségre hagyatva rendíthetetlen szándékom, minden tisztasága mellett is, megíúsulni kényteleníttetnék, úti költségeim fedeztetéseért esedezem és

2-or kívánatomra a legközelebb álló hatóság célom sikeréhez szükségelt karhatalmat adni tartozzék.

Maradok Tisztelt Miniszterelnök Úrnak őszinte tisztelője

Mácsai Mihály
a tót néplap szerkesztőségének
dolgozótársa

**Mellékelve miniszterelnöki megbízatás Mácsai Mihály számára
Hurban elfogására, Jászay Pál fogalmazványában**

Pest, 1848. szeptember 25.

Báró Jeszenák nyitrai főispán úrnak.

Jelen levelem előmutatója, Mácsai Mihály, arra vállalkozván: miszerint a felső megyékben lázító Hurbánt az igazság kezébe szolgáltatja, főispán urat ezennel felszólítom: hogy neki, ezen célja kivitelére a szükséges karhatalmat megadni szíveskedjék.

Pest, szept. 25. 1848.

(Az iratokat közli Steier: A tót nemzetiségi kérdés, 115. p.)

**Jeszenák János kormánybiztos jelentése Batthyány Lajos
miniszterelnökhöz a Miava vidéki harcokról**

Verbó, 1848. szeptember 29.

Tisztelt Miniszter Elnök Úr!

Tegnap hajnal előtt a Ceccopieri gyalogság alezredese Sana, Verbóról Miava felé küldött ki, Linke kapitány vezérlete alatt 2 század sorkatonát és 200 nyitrai nemzetőroket, összesen 500 embert recognoscirungra [erőszakos felderítésre], kik úgy látszik az ellenség főerejével, körülbelül 3000 mindenféleképpen fegyverkezett emberekkel találkozáván, öt óránál tovább vitézül megverekedtek. Egyik vezéroket, úgy hiszik Borikot, a verbóci lelkész testvérét, több másokkal agyonlőtték, lovát elvették és 18 fegyveres embert elfogván estére Verbóra hazatértek; katonáink és nemzetőreink közül 9 meg-

sebesítettetett, egy nemzetőr elesett. Kitüntették magokat főleg Mayer főhadnagy, ki tulajdonképpen 45 emberével fogta el a fent érintett 18 fegyveres tótot.

Ezen két harcnak igen jó hatása van a népre, mert meggyőződött, hogy a sorkatonaság is komolyan veszi a dolgot. Elérkezvén tegnap dél tájban Knöhr generális, azonnal seregünk elrendezése és ma megtörténendő megtámadás iránt célszerű intézkedéseket tőn. Reggeli 10 óra tájban Szenice tájékáról egy század Ceccopieri, vagy 300 Pozsony városi, és 4-500 Pozsony megyei nemzetőrökkel indul Sobotistnak Miavára. Ugyanezen időben indul egy század Ceccopieri a Gróf Pálffy József mintegy 600 Pozsony megyei nemzetőrökkel Jablonczáról Hradestnek Brezovára.

Óturáig nyomulván tegnap 2 század Porosz herceg féle magyar gyalogság, oda rendeltetett egy század Ceccopieri és a trencsényi és nyitrai nemzetőrökből körülbelül 800 ember, mindezek szinte ma reggel Miavára indulandók. Útját állja az ellenségnek Csejthénél 2½ század Ceccopieri és 200 Nyitra megyei nemzetőr. Itt Verbón szintén útját álljuk 2½ század Ceccopieri és 5-600 Nyitra megyei nemzetőrök. Azonkívül vannak pozsonyi gyalog és lovas nemzetőrök felállítva Lancsár, Vitenc és Nádas helységeken, hogy ott sehol ki ne törhessen. Ily intézkedések mellett, ha valami rendkívüli váratlan csapás nem éri el seregünket, egy-két nap múlva tönkre fog tétetni az ellenség, vagy szomszéd Morvába, Javorina nevű nagy hegyeken megszőkik. A dolgok ily állásában Kozmovszky úr, élete feláldozása nélkül az ellentáborba nem mehetvén, ismét Pestre szándékozik visszatérni.

Múlt éjjel érkezett hozzánk az ./ idecsatolt kíséző levéllel az idemellékelt Proklamáció magyar és német nyelven, de minthogy nem rendes úton érkezett ide, de miniszteri ellenjegyzéssel sincs ellátva, kinyomtatásába és kihirdetésébe Méltóságod szíves tudta nélkül nem bocsátkoztam. Ez iránt nézeteit bevárván hazafiúi tisztelettel ajánlott maradok, alázatos szolgálja

Verbón szeptember 29-ki 848., du. 5 órakor

Báró Jeszenák János
nyitrai főispán és k. biztos

(Eredeti tisztázat. MNL OL, H 2. Országos Honvédelmi Bizottmány iratai, 1848: 2246. Közli Steier: A tót nemzetiségi kérdés, 116–117. p.)

Jeszenák János nyitrai kormánybiztos jelentése Batthyány Lajos miniszterelnökhöz a szlovák felkelők szétszórásáról

Bori, 1848. szeptember 30.

Miniszter Elnök Úr!

Pálffy József gróf a pozsonyi és Groessinger a nagyszombati nemzetőrség parancsnokának hozzám e pillanatban érkezett hivatalos jelentései szerint a pánszláv mozgalmat

vezető rabló csoport fő menedékei Brezova és Miava kezeinkben vannak, az ellenséges seregre sehol sem akadtak, magántudósítás szerint a rablók vezetőikkel Javorina felé, Morvaország felé menekültek.

Midőn a részletekről beérkezendő adatok szerint mielőbb tudósítani kötelességemnek érzem, sietek az örömdetes hírt útnak indítani.

Kelt Pozsonyban 1848 évi szeptember 30-án.

Báró Jeszenák János

Nyitra Megye főispánja s kormánybiztos

(Eredeti tisztázat. MNL OL, H 2. Országos Honvédelmi Bizottmány iratai, 1848:1210. Közli Steier: A tót nemzetiségi kérdés, 118. p.)

Jeszenák János kormánybiztos jelentése a miniszterelnökhöz a szlovák felkelés leveréséről

Miava, 1848. október 1.

Tisztelt Miniszter Elnök Úr!

Ma délután 1 órakor érkeztem meg a verbói táborból Miavára, innen holnap ismét Brezovára menendő, oly célból, hogy a lázadás átviharozta vidék jelen helyzetéről személyesen biztos tudomást szerezvén magamnak, aszerint irányozhassam teendő intézkedéseimet.

A lázadást az egész vidéken megszüntnek és a veszélyesebb helyeket fegyveres erőnkkel megrakottnak találtam; a szerte kitűzögetett fehér zászlók teljes nyugalmat hirdetnek, csupán azon egy dolog még aggasztó, hogy a hegyek közt lakó irtványosok és némely lázongott helységek férfilakosai, hihetőleg a büntető igazságtóli félelmükben, lakaiikat elhagyva, elrejtőztek, de reményem, hogy legközelebb hozzájuk intézendő s őket lakaikba visszatérésre intő felszólításaimra haza fognak térni.

Legközelebbi intézkedéseim tárgyai lesznek minden fegyvernek e vidéken két nap alatti elszedése. – A sorkatonaságnak, mely úgy ez ideig irányunkban jó szellemet mutatott, továbbra is itt tartása és alkalmas helyekrei elhelyezése, mint szintén a környékbeli nemzetőrségnek is leszállított mennyiségben darab időrei itt marasztása.

A nyomozó választmány holnap fogja működéseit megkezdeni, mint szintén a rög-tönítelő bíróság is, hogy a felfedezett bűnösökön azonnal példa mutattassék.

Miaván október 1-ső. 1848.

Báró Jeszenák János

Nyitra vgye főispánja és k. biztosa

(Eredeti tisztázat. MNL OL, H 2. Országos Honvédelmi Bizottmány iratai, 1848:865. Közli Steier: *A tót nemzetiségi kérdés*, 128–129. p.)

Az Országos Honvédelmi Bizottmány felhatalmazása Jeszenák János kormánybiztosnak bűnbocsánat kihirdetésére

Pest, 1848. október 4.

Báró Jeszenák János nyitrai főispán és kormánybiztos Úrnak.

Folyó hó 1-jén kelt hivatalos jelentése örvendetes tudomásul szolgálván – Ön ezennel felhatalmaztatik, hogy a csend, rend, és belbéke sikeresebb helyreállítása tekintetéből a vezéreket kivéve, mindazoknak, kik az ottani veszélyes lázongásban részt vettek, de tetteiket megbánva térnek, bűnbocsánatot adhasson s hirdethessen.

Pest október 4-dikén 1848.

(Fogalmazvány. MNL OL, H 2. Országos Honvédelmi Bizottmány iratai, 1848:865. Közli Steier: *A tót nemzetiségi kérdés*, 129. p.)

Jeszenák János kormánybiztos értesítése Halasy Ede komáromi kormánybiztoshoz a szlovák felkelés ellen kirendelt császári katonaság elvonulásáról

Bori, 1848. október 5.

Kormánybiztos Úr!

Sietek tudósítani, hogy az itt a pánszláv mozgalom elnyomására tanyázott nyolc század a Ceccopieri ezredből, mint monda, legszigorúbb fensőbb parancs folytán rögtön itt hagyott, és magát akképp utasítva vallotta, miképp semmiféle letartóztató parancsnak engedelmeskedni nem köteles – a katonaság maga sem tudja hova indíttatott, a tisztség azt hiszi Posonyba –, okom lévén gyanítani, hogy útjokat Komáromnak veendik, kötelességemnek tartottam figyelmeztetni.

Kelt Boryban 1848. október 5-én

*Báró Jeszenák János
nyitrai Főispán és kormánybiztos*

(Közli Steier: *A tót nemzetiségi kérdés*, 131. p.)

Jeszenák János Nyitra megyei kormánybiztos jelentése a kormánynak Hurban bécsi toborzásairól és az ellene tett védelmi intézkedésekről

Bori, 1848. október 7.

Nyitra megye főispánjától s kormánybiztosától.

Magyarország Miniszterelnökének

Sürgöny útján vett s hitelt érdemlő figyelmeztetések folytán sietek feljelenteni, hogy Hurban Bécsben nyilvánosan új és nagyobb erőt gyűjtött, mellyel ma vagy holnap betörni szándékol. A rendelkezésem alatt álló fegyvereseket így rendeztem el: Verbócon egy század pozsonyi honvéd s két század nemzetőr, Hlubokán, Szenicén a harmadik század pozsonyi nemzetőr és 300 megyebeli, Brezován 300 tapolcsányi nemzetőr, Miaván 3 csekély század a Vilmos gyalogezredből s 200 nemzetőrünk, Ó-Turán a negyedik század és 120 ottani fegyveres, Krajnán 200 nemzetőr, Verbón a tartalékot gyűjtöm, mi holnapig 1000-et megteend. Írtam a pozsonyi, barsi, trencsini alispánoknak nemzetőrök iránt, ha a határszéleken örködnének, és nélkülözhető nemzetőreikkel segítenének. Sorkatonaság nincsen, de honnan teremteni, a megyében beállott 150 újonc gyakoroltatik be, azt is felrendeltem. A haza veszedelme nem engedi, hogy katonaság felszállítására a minisztériumot felhívjam, hiszem, ha a körülmények engedik, felhívás nélkül is fog gyámolítani.

Kelt Boryban 1848 oct. 7-én

Báró Jeszenák János nyitrai főispán és k. biztos.

(Közli Steier: A tót nemzetségi kérdés, 132. p.)

Az OHB rendelete a várparancsnokoknak a nemzeti lobogó kitűzésére és a magyar kormány iránti engedelmesség írásos kijelentésére

Budapest, 1848. október 8.

Miután Isten kegyelméből s vitéz seregeink győzelmes előhaladása által annyira van biztosítva a Hazának szent ügye, hogy a pártütő Jellasicsnak egész hadserege Székesfehérvár alatt hatalmasan már megveretvén, és Bécs felé megfutamodott, Rothnak pedig 10 ezernyi rabló csoportja egytől egyig minden vezérekkel s tisztekkel együtt az ország foglyaivá lettek, és rövid időn az ellenségnek egész erője vagy tökéletesen semmivé lesz téve, vagy a csúful megfutamlott csoport az országból egészen ki lesz szorítva, a király és nemzet nevében az Országgyűlésnek határozatából ezennel szorosan és kemény felelet terhe alatt meghagyatik minden magyarországi, erdélyi, szlavóniai és horvátországi várparancsnoknak és várakban létező minden katonaságnak hogy:

1-er ezen parancsnak a közlönyben közhírré tétele után 7 nap múlhatatlanul tűzze ki a magyarországi háromszínű lobogót, és valamint ezt, úgy

2-or a Magyar- és hozzá kapcsolt országok iránti hűséget és a honvédelmi bizottmány parancsa iránti kész engedelmességet ugyanakkor a honvédelmi bizottmányhoz múlhatatlanul írásban be jelentse.

Ellenkező esetre mindenki, ki ezen két kötelességet elmulasztaná, mint hazaáruló tekintetik, s mint ilyen, törvényen kívülinek nyilváníttatik, és bárki által is megfogathatathatik, és agyon lövettethetik, visszahúzhatlanul kijelentetvén, hogy azon esetben, ha valaki a fent megírt két kötelességnek engedelmeskedni csak vonakodna is, mihelyt seregeink vitézsége a hazai ügynek győzelmét a pártütőnek rablócsortjától megtisztítván, biztosítja, minden engedetlen várbeliek, mint hazaárulók fognak megkegyelmezés nélkül szigorúan megbüntettetni. Mely parancsolat mihez tartás és a várban leendő kihirdetés végett minden várparancsnoknak is megküldetni rendeltetik.

A király és haza nevében a nemzeti képviselő határozata következtében az Országos honvédelmi bizottmány.

(Fogalmazvány. MNL OL, H 2. Országos Honvédelmi Bizottmány iratai, 1848:893. Megjelent a Közlöny 1848. október 9-i számában. Közli Kossuth Lajos Összes Munkái. XIII. kötet, 126–127. p.)

Az Országos Honvédelmi Bizottmány rendelete Jeszenák János nyitrai kormánybiztosnak a hidak felszedetésére

Budapest, 1848. október 9.

Értésünkre esvén, hogy Ausztriában a Marchfelden katonaság vonatott össze, hihetőleg azon céllal, hogy onnét Magyarországra vonuljon be.

Meglehet, hogy a bécsi legújabb események folytán az említett katonaság más rendeltetést veend, s Magyarország földjét érintetlenül hagyandja.

Minthogy azonban minden eseményre készen kell lenni, s Jellasichnak mostani állását tekintve, e pillanatban még bizonyossággal azt sem lehetne tudni, vajon Jellasich nem szándékozik-e útját Pozsonynak, s onnét a Duna bal partjára venni, ennél fogva felhívjuk önt, hogy a katonaságnak a marchfeldeni összevonatása valósul[ásával], a Morva vizéni hidakat azonnal szedesse fel, s minden átjárási helyeket kitelhetőleg őriztessen, s az ellenséges berohanástól a lehetőségig megvédessen.

Ez a tekintet áll különösen a Vág vizére nézve is, melyre nézve önnek meg hagyjuk, hogy az azon esetre, ha valamely ellenséges erő a Duna bal partján csakugyan megjelenne, a galgóci hidat a Vág vizén azonnal szedesse fel, a kompokat mindenhol a Vág bal partjára tétesse át, a talpakat pedig a Vág vizén Komárom felé leszállíttassa, nehogy az ellenség által hídul használtathassanak.

Ezen intézkedés annyival inkább szükséges, mert hadseregünk Jellasich táborát a Duna jobb partján vévén üzőbe, a Duna bal partján e pillanatban még oly haderő nincs, melyet az arra netalán útját veendő ellenségnek elejbe állítani lehetne. E részben is azonban már a szükséges intézkedések megtettek, addig mindazonáltal, míg a szükséges hadi erő oda érkezik, fő figyelmet érdemel, hogy az azon tájon netalán előrenyomulandó ellenségnek haladása alkalmas pontokon minden módon a nemzetőrségnek s általános népfelkelésnek használatával is meggátoltassék, mire ön figyelmét s hazafiúi erélyes buzgóságát különösen felhívjuk.

(Fogalmazvány. MNL OL, H 2. Országos Honvédelmi Bizottmány iratai, 1848:931. A fogalmazvány Pozsony megye kormánybiztosát utasító változatát közli Kossuth Lajos Összes Munkái. XIII. kötet, 139. p.)

Kaiser Ignác drahóci lelkész jelentése az Országos Honvédelmi Bizottmánynak a lipótvári várparancsnok szlovák nyelvű parancsáról Jellačić manifesztumának kihirdetésére

Drahóc, 1848. október 10.

Mélyen tisztelt Elnök Úr! Hurbánnak híveimhez intézett, szövetkezésre felszólító levele elnyomásával folytonos örködésemnek sikerült őket a pánszláv mozgalomtól elvonni, felvilágosításaim pedig ellene fegyvert is ragadtattak velők. Most újabb és nagyobb veszélynek kitéve vagyunk. Ugyanis Cs. K. ezredes báró Bibra Lipótvárosi erősség parancsnoka a Vittényi egyházi kerület katolikus lelkészeitől megkívánta, hogy azon manifesztumot, melyben báró Jellachich királyi teljhatalommal felruháztatik és az ország hadi törvény alá helyeztetik, híveiknek anyai tót nyelvükön kihirdetnék.

Én a kíváнатnak eleget nem tévén, magát a levelet – ámbár oly hitben élek, hogy egyéb lelkésztársaim is e kihirdetést megtagadnák – amint kezeimhez került, lefoglalva, annak további köröztetését gátolám nemcsak, de azt kellő intézkedésül Elnök Úrhoz felterjeszteni hazafiúi kötelességemnek tartottam. Annál is inkább, mert báró Bibra Ezredes Úr a kérdéses manifesztumot már Galgócon katonai erő kíséretében kihirdette, tehát attól, hogy a merénys más községekben is ismétlendi, tartani lehet. Mit is ./ alatti kapcsolatban teljesítvén maradok Drahócon 1848 évi Október 10-én Mélyen Tisztelt Elnök Úrnak alázatos szolgája

Kaiser Ignác drahóci lelkész.

(Eredeti tisztázat. MNL OL, H 2. Országos Honvédelmi Bizottmány iratai, 1848:1144. Közli Steier: A tót nemzetiségi kérdés, 132–133. p.)

Karl Bibra ezredes, lipótvári várparancsnok utasítása Jellačič kiáltványának kihirdetésére

Lipótvár, 1848. október 8.

Abi tato Wule Gaho Jasnosti Kralowskeg wssemu ludu oznamena bola, a sice we slowenském jaziku skrz Panow Farárow a abi žaden toto za falešš nemal, sám Oswiceni Pán Obrst, a Commandant Festungu Leopoldskeho požaduge, a seba podpisuge.

(Azért, hogy a Királyi Fenség akarata mindenkinek tudomására jusson, s hogy az ne tűnjék hamisságnak, a lipótvári erődítmény parancsnoka, Méltóságos Ezredes Úr kérte, hogy a Tisztelendő Urak által szlovák nyelven is közreadassék, s azt saját aláírásával is ellátta.

Bibra ezredes)

(MNL OL, H 2. Országos Honvédelmi Bizottmány iratai, 1848:1144/e. Közli Steier: A tót nemzetiségi kérdés, 133. p.)

Jeszenák János nyitrai kormánybiztos jelentése a belügyminiszternek, hogy a szlovák felkelés ellen kirendelt 34. (Porosz herceg) sorjalogezred négy százada nem engedelmeskedett a visszarendelési parancsnak

Bori, 1848. október 10.

Nyitra Megye Főispánja s Kormánybiztostól

Belügy Miniszter Úrnak.

E folyó hó 7-én belügyi álladalmi titkár úrnak hozzám intézett rendeletét megelőzván, a Ceccopieri-féle 8 század eltávozása után, a tiszta magyar és félig-meddig magyar községekben, népfölkelést rendeltem. A 407 főből álló Porosz herceg ezredi 4 század sorkatonaságunknak, melyet Leopoldvár parancsnoka felsőbb, előttem ismeretlen parancs mellett, éppen akkor, midőn az egész vidék Hurbán visszajövetelétől rettegett, ellenmondásom dacára Miaváról szomszéd Leopold várába rendelt. Közvitézei a várban lefegyverkeztetéstől tartván, nagy zúgolódás között Verbóig lejöttek ugyan, de innen főtisztjeiket tovább követni nem akarták. Ily körülményekben rendelkezésem alá vevén a csapatot előbbi állomásokra visszaküldöttem és az esetet f. hó 8-án éjfél felé, a honvédelmi bizottmánynak följelentettem, valamint az is, hogy Leopold vár parancsnoka, e folyó hó 7-én egy pár század oláh határőrvidéki katonát küldött ki Galgóczra, Jellačich tudva levő kinevezését kihirdetendő és ezzel a népet csábítandó. Részemről a vár

irányában erővel nem bírván, törvénytelen eljárása ellen óvást tettem, mire mind ekkorig, a vevényen kívül, feleletet nem kaptam.

A fent érintett sorkatonasággal együtt újontan összegyűjtött erőnk, úgy, mint az első megtámadás alkalmával, 4000 emberre rúg, mellyel ha csak szomszéd Morvából nagyobb számú sorkatonát és ágyút nem hozand, Hurbant, bármennyi csőcselék népével együtt visszaverjük.

Báró Jeszenák János
Nyitrai főispán és k. biztos

(Közli Steier: A tót nemzetiségi kérdés, 133–134. p.)

Jeszenák János nyitrai kormánybiztos jelentése az Országos Honvédelmi Bizottmánynak Jellačić és a szlovák felkelés szervezőinek közös terveiről és a szlovák lakosság izgatottságára való hivatkozással utasítást kér az újoncállításra

Bori, 1848. október 12.

Tisztelt országos honvédelmi bizottmány!

Hivatalosan tudósíttatván arról, hogy a király udvarával Olmützbe ment s hogy Jelasich morvakkal, csehekkal, úgy szinte Hurbán, Hodzsa és Stur tót lázítókkal egyesülve a megye felsőbb vidékén betörni szándékozik, annál is inkább, mivel nevezett főizgatóknak előbbi beütésük alkalmával a tótok serege csakhamar 6 ezerre felnőtt s azok részint szétszórva, részint a bünbocsánati kihirdetés folytán elbocsátva hozzájok csatlakozni készek. Ne[hogy] tehát ebből a szükséges intézkedések hiánya miatt káros következmények származhassanak, azért a tisztelt honvédelmi bizottmányt sürg[et]őleg felkérem, méltóztatnék bölcs belátásánál fogva nemzeti érzelmű katonaságot Szenice, Miava, Szobotist és Verbóc népesebb mezővárosokba elszállásolandót nagyobb számmal, ágyúkkal s lőporral ellátva, valamint is az itt levő nemzeti őrsereg számára legalább 1000 puskát mielőbb ideküldeni. Mert a megye vágújhelyi és szakolcai járásainak rémülésben levő és Jelachich-féle törvénytelen rendelet közzététele következtében könnyen pártütésre rászedhető lakosaira minden célszerű felvilágosítások és egyéb intézkedések dacára támaszkodnunk éppen nem lehet, sőt most midőn Turóc megyében is a tót lázítók legközelebb berohantak, alkalmasint az ellenkezőtől tartanunk kell.

Egyébiránt utasítást kérek arra nézve, vajon be fog-e az illető közösségeknek számmittatni az adóba a toborzás útján beállott körülbelül 400 honvédeknek egyenkint adott 20 p. forintnyi foglалó, és a toborzási egyéb költségek a megyei hadi pénztár által előlegeztetve? Honnan fognak fedeztetni, miután a községekben a tőlök követelt pénzmennyiség megfizetése iránt ellenszenv mutatkozik, s ezen vészteljes időkben a vona-

kodás könnyen nyilvános lázadássá fajulhatása miatt szigorúbb módokhoz nyúlni célszerűbb nem volna? Az újoncok kiállítására vonatkozólag szinte a t. honvédelmi bizottmánytól elvárom a rendeletet az iránt, kell-e azokat megyénk részéről jelenleg, midőn személyes és vagyoni batorság veszélyeztetvén itt katonákkal és nemzetőrökkel, összesen több ezer ember hadi lábbon van, kiállítani, vagy pedig az későbbben is a felzavart közcsend és rend helyreállítása után is eszközölhető?

Költ Boriban október 12-én éjféltkor 1848.

Báró Jeszenák János nyitrai főispán és k. biztos.

(Közli Steier: *A tót nemzetiségi kérdés*, 134–135. p.)

Az Országos Honvédelmi Bizottmány elrendeli, hogy az újoncállítást halasszák el Nyitra vármegyében

Budapest, 1848. október 14.

Báró Jeszenák János Nyitra megyei főispán és orsz. kormánybiztos úrnak.

– Addig is, míg az országos honvédelmi bizottmány főispán úr folyó hó 12-kéről kelt levelének többi pontjaira válaszolhatna, főispán urat azon kérdésére nézve: vajon a toborzás útján kiállított honvédeknek egyenkint adott 20 pfnyi foglaló az illető községeknek adójába be fog e számíttatni? – oda utasítja: miszerint ezen összeg a községeknek adójába beszámítandó. Egyébiránt meghagyatik főispán úrnak, hogy az újoncok kiállítását oly helyeken, és oly községekben, melyekben ez ellen ellenszenv mutatkozik, vagy a kiállítás más nehézségekkel van egybekötve, a kiállítást semmi szín alatt erőltetni sem kell s e tekintetben a legnagyobb óvatossággal eljárni, mindaddig, míg a közcsend és rendnek tökéletesen helyre állása után a kiállítás eszközzésbe vehető lesz.

Pest octob. 14. 848.

(Fogalmazvány. MNL OL, H 2. Országos Honvédelmi Bizottmány iratai, 1848: 1054. Közli Steier: *A tót nemzetiségi kérdés*, 135–136. p., ill. Kossuth Lajos Összes Munkái. XIII. kötet. 198. p.)

Az Országos Honvédelmi Bizottmány közleménye Lipótvár biztosításáról

Budapest, 1848. október 20.

Lipótvár ismét a nemzet kezében van. – Október 17-én vett hivatalos jelentés szerint báró Jeszenák János nyitrai főispánnak, s kormánybiztosnak sikerült eszélyes és határozott intézkedései által a magyar birodalom egysége ellen felbujtatott határőri oláh őrséget október 13-án a magyar birodalmi zászló kitűzésére kényteleníteni. – Az őrsége a várból el-, és további rendelkezésig Vácra utaltatott; a vár őrizetét a Nyitra megyei nemzetőrség vette át. Az országos honvédi bizottmány hazafiúi kedves kötelességének ismeri, báró Jeszenák János sikerrel koronázott erélyes működését méltánnyal és köszönettel elismerni, és ezt a haza hálás fiaival is tudatni.

az országos honvédelmi bizottmány
Nyáry Pál, helyettes elnök.

(Közlöny, 1848. évf. 132. szám)

Az Országos Honvédelmi Bizottmány Lipótvár visszaszerzésével kapcsolatban utasítja báró Hrabovszky János altábornagyot a román határőrök lefegyverezésére

Budapest, 1848. október 17.

B. Jeszenák János nyitrai főispán és kir. biztos f. év okt. 15-én kelt tudósításában jelenti: Miképpen Leopoldvárat okt. 13-án a nemzeti lobogó kitűzése mellett az ország részére elfoglalván, az ott örködött, nemzetellenies irányban felbujtott II. oláh határezred két osztályát Vácra utalta légyen, őket ott az orsz. honv. bizottmány további rendeleteinek bevárására utalván.

A nevezett Biztos úr azonban a tisztek azon nyilatkozatára, mely szerint Erdélyből (hihetőleg Urbántól) vett parancsolatnál fogva a magyar alkotmányra az esküt le nem tehetik, megígérvén, hogy honukba fegyveresen távozhataznak, a bizottmány ezen ígéretet a Királyhágón túl dulongó oláh lázadás, de egyéb állományi okoknál fogva sem látja végrehajthatónak.

Az említett két határőri osztály külföldi ellenségnek nem tekintethetvén, katonai kötelességét le nem rőtta azáltal, ha szóbeli fogadást tőn, hogy Magyarország ellen fegyvert nem viselend.

Az illető határőri vidék a magyar birodalom kiegészítő részét képezvén, az ott telepedett honpolgárok, annál inkább az országhoz külön tartozással kötött katonai egyének, a hazát és alkotmányt tisztelni, azt mindenki ellen védeni és a törvény rendeleteinek engedelmeskedni kötelesek. És valamint ezen kötelességet senki magától el nem

háríthatja, úgy alóla bárkit felmenteni senkinek hatalmában nincsen; mert az alkotmány és törvények a király és nemzet egyértelmű akaratának határozatai.

Ennél fogva az orsz. honv. bizottmány hadi főkormányzó urat jelennel utasítja:

1. hogy az okt. 23-án Vácra érkezendő őrvidéki négy század tiszteit a magyar birodalom és alkotmányhozi hűségü esküjének letételére felszólítsa: mit ha letesznek, észrevétel fenn nem forog, és az eddig tanúsított engedetlenségi kísérlet ez egyszer megbocsáttatik.

2. hogy azon tiszteket, kik a hűségü esküt letenni vonakodnának, rangjuktól azonnal megfosztottnak kijelentsé; és a helyieket más alkalmas, amennyiben csak lehetséges a négy századból veendő hűséges egyénnel betöltse.

3. hogy a közsítézeket a magyar birodalom törvényes állapotáról és a reájok és övéikre is kiterjesztett engedményekről felvilágosíttatván a hűségü eskü letételére felhívja; mit ha teljesíteni nem akarnának, lefegyverzendők; ellenben az álladalom ellátásukról és kívánt ruházatukról gondoskodni fog.

4. A lefegyverezés szükségének esetére főkormányzó úr Nádosy ezredessel előzetesen értekezendvén, gondoskodni szíves lesz, hogy ezen cselekvés a századok netaláni elkülönítése mellett, s kellő erő közben jöttével, veszély nélkül sikereltessek.

A végrehajtás módja főkormányzó úr tapasztalt bölcsességére bízván, további intézkedés végett az eredményről a jelentés elváratik.

Esküforma:

Én N. N. esküszöm, hogy a magyar birodalom zászlójához, a királyhoz és a magyar alkotmányhoz hű maradok; hogy az ország mind kül-, mind belellenségeit saját ellenégeimnek tekintendem, és bárki ellen a magyar birodalom egységét és függetlenségét életemmel és véremmel védendem. Esküszöm, hogy a törvényeknek, az országgyűlésnek és az ezáltal a kormányzó hatalommal megbízott orsz. honvédelmi bizottmánynak engedelmes leszek, és katonai kötelességeimet mindenkor híven és pontosan teljesítendem. Isten engem...

(Fogalmazvány. MNL OL, H 2. Országos Honvédelmi Bizottmány iratai, 1848: 1194. Közli Kossuth Lajos Összes Munkái. XIII. kötet. 232–233. p.)

Az Országos Honvédelmi Bizottmány jóváhagyása Jeszenák János kormánybiztos számára a nemzetőrök lipótvári erődbe helyezéséről

Budapest, 1848. október 17.

Azon intézkedései k. biztos úrnak, melyet Lipótvár parancsnokát a magyar birodalmi zászló kitűzésére kényszerítették, az o. honvédelmi bizottmány részéről szívesen és teljesen méltányoltatnak.

Az előléptetett tiszteknek névsora hivatalos kinevezése végett a hadügyminiszter úrral közöltetett.

Azon rendelkezése k. biztos úrnak, mely szerint Lipótvár őrzetét a nemzetőrségre bízta, helyeseltetik, és hogy azoknak keresetbeli mulasztása lehetőleg pótolassék, az o. honvédelmi bizottmány azoknak, honvédek gyanánti díjaztatását elhatározta, mit k. biztos úr teljesítendővén, a kiadásokat a számadásokba iktatandja. A várparancsnok kinevezése haladék nélkül fog megtörténni.

(Fogalmazvány. MNL OL, H 2. Országos Honvédelmi Bizottmány iratai, 1848: 1194. Közli Kossuth Lajos Összes Munkái. XIII. kötet 233. p.)

Jeszenák János nyitrai főispán és kormánybiztos jelentése az Országos Honvédelmi Bizottmánynak Simunich előrenyomulásáról, Hurban ehhez kapcsolódó betörési szándékáról és a néphangulatról

Bori, 1848. október 28.

Tisztelt Honvédelmi Bizottmány!

Simunich hatezernyi serege Kosztolnai táborban tanyázó embereinken győzvén, folytonos lövöldözések és ágyúzások miatt mindnyájan visszavonulni kénytelenek voltunk, ő pedig kettőztetett léptekkel előrehalad annyira, hogy már eddig megyénkben fekvő Vágújhely mezővárosába érkezett. Részünkről többen elestek, megsebesítve és elfogva lettek – rabló csoportja pusztítván két-három falut porrá égetett. Ordódy Kálmán őrnagy s tábori főparancsnok úr azt nyilvánítja, hogy az egész seregünk futásnak indulva, minden fegyvereseink szétszórva, s ekként a még összeszedhető három-négy százszal ily hatalommal ellenállni lehetetlen. Következőleg mást nem tehetünk, csak a fennmaradt csekély erőnket Leopoldvár védelmezésére fordíthatjuk. Azért is a puszkásokat odarendeltük, egyszersmind a tisztelt Honvédelmi Bizottmány Elnökét, Kossuth Lajos urat azért, mivel Pestről a segély későn elrendeltethetnék, sürgőleg felhívtam, miszerint táborból legalább 6-8000 katonát s 12 ágyút leggyorsabban segítségül küldjön, különben a Bécsiek útját venni szándékoló Simunich serege, nemcsak Trencsén megye már úgylis veszve lévén, Nyitrának is enyészetét maga után vonandja, de tovább is, sőt hihetőleg egész Magyarországra nézve igen veszedelmessé válhat. A csak kitörésre várt népek irányunkbani éppen nem jó hangulata máris rossz szelleműnek mutatkozni kezd, minek káros következményeitől annyival is inkább tartani kell, mivel éppen most kezemhez került egy Miaván feltalált király neve alatt kiadott lázító felhívás azonkivül bár nem hitelesen, arról értesültem, hogy Hurban számos emberei részére Botfalva nevű egyik helységünkben élelmiszereket megrendelt azzal, miként legközelebb oda érkezni fog. Most tehát annak ellenére, hogy én éltem utolsó percéig haza javára tehetőségem szerint működni kész vagyok, aligha lehet a legjobb akarat s intézkedések mellett sikerért jótállani, mert amint már előjeleit az engedelmetlenségnek tapasztalám, gyaní-

tanom kell, hogy a népnél is a közrend és csend felbomlik és az az ellenséggel egyesülve enyészetünkhöz aligha hozzá nem járuland.

Kelt Boriban, 848. október 28.

*Báró Jeszenák János
Nyitrai főispán és k. biztos*

(Közli Steier: *A tót nemzetiségi kérdés*, 139–140. p.)

Jeszenák János nyitrai főispán és kormánybiztos jelentése az Országos Honvédelmi Bizottmánynak a kosztolnai ütközetről és a magyar védelem Lipótvárra való támaszkodásáról

Galgóci vár, 1848. október 31.

Tisztelt Honvédelmi Bizottmány!

Csatánk balfordulatáról már tudósításomat elküldvén, a Tisztelt Honvédelmi Bizottmányt arról értesítem, hogy Ordódy Kálmán őrnagy s parancsnok úr a visszavonultakból felszedett 1600 puskásokkal Lipótvárban létez. Azt nyilvánítván, miszerint Verbó és Bori helységek között táborozott s ma Nagyszombat felé előrenyomult Simunics 6000 serege ellen főleg akkor, ha az Pozsonyban 4-5000 fegyveres erővel megtámadtatnék és Beniczky Lajos kormánybiztos úr vezérlete alatt, amint értesültem már Trencsén körül levő, hír szerint 3000-nyi seregével, vele egyesülve összes erőnk az ellenség ellen fordíthatná, igen sikeresen hátulról működhetne, mit is a Tisztelt Honvédelmi Bizottmány Elnökének, Kossuth Lajos és Újházy László Pozsony megyei kormánybiztos uraknak szükséges tudomás és intézkedések megtétele végett megírtam. A csatában elesetek és sebesültek száma még eddig bizonytalan, néhányan a szököttek közül a Vágba is fulladtak. Afelől is értesültem, hogy Bajmóc járási erdőben 13, nagyobb pénzmennyiséggel ellátott szerviánus lázító barangol és imitt-amott, ahol a néppel összetalálkoznak, izgatnak. Más két lázító már valóban kézre kerítettett s rögtönítelő bíróság elébe állíttatott, a szerviánusok elfogatására pedig tüstént nemzetőröket kiküldöttem. Ma afelől tudósítottam, hogy hír szerint többen állították, miként Hurbán ma vagy holnap megyénk felső vidékén 8000 emberrel ismét betörni szándékozik, mit a Morvában létező zsidó kém igazolt oly hozzáadással, hogy Hurban fent kitett erővel a célból már is valóban Prágából útnak indult. A megyei lakosság iszonyú rémülésben van és hangulatának ilyen rosszra változása mutatkozik, miért is kénytelen valék a népfelkelés megszüntetésének közhírré tétele iránt nyomban intézkedni s a tisztviselőknek szorosan meghagyni, miképp a népet minden célravezető körülményekről kellően felvilágosítván,

avval biztassák, hogy nekünk kétségkívül nevezetes segély nyújtatni s akármily ellenségünk semmiké tétetni fog. Az élelemszerek és előfogatok számokrai kiszolgáltatásáról nemcsak eltoltam a megyei lakosokat hazaárulási bűn terhe alatt, de azonkívül minden marhák hegyekre elhajtását, az élelmiszerek eladását, a hidak, ahol szükségesnek találtam, elszedetését, úgyszinte a Vág partjain létező kompok és talpak leeresztését jókor elrendeltem. Most éppen Kossuth Lajos elnök úrtól azon választ kaptam, hogy a táborból csak 1000 embert segítségül adhat, ezek már Nagyszombatig előrenyomultak, de tudósítván arról, miként Simunics serege Nagyszombathoz alig 2 órányi távolságra közelg, sokkal nagyobb erő ellen magokat nem védelmezhetvén, visszavonulni kénytelenek voltak.

Költ Galgóci várban, 1848. október 31-én

Báró Jeszenák János
Nyitrai főispán és k. biztos

(Eredeti tisztázat. MNL OL, H 2. Országos Honvédelmi Bizottmány iratai, 1848:2074. Közli Steier: A tót nemzetiségi kérdés, 141–142. p.)

Csány László fő kormánybiztos utasítása Jeszenák János nyitrai főispánhoz és kormánybiztoshoz Lipótvár ellátásának nélkülözhetetlenségéről

Pozsony, 1848. december 14.

Ocskay alispán úrnak f[o]lyó hó 12-ről költ leveléből kedvetlenül értesültem arról, hogy a felesleges gabona elszállítása iránt kiadott rendeletemnek a nyitrai püspök részéről ellenszegülés történt. Mely eset, nehogy a tömeg előtt könnyen veszélyes következtetéseket maga után vonható például szolgáljon, komoly figyelemre méltó, s azért fölkérem a Főispán s K[ormány]biztos urat, hogy – mint meg vagyok győződve, hogy felszólításom nélkül is fogna tenni – az ilyen eseteknél nem tekintve vagyon- és rangkülönbséget, a hadi törvényeket maguk egész szigorúságában alkalmazni méltóztassék. Szomorú, hogy ily rendszabályokhoz kényszerítnek bennünket nyúlni a körülmények – de ha a hon java akként kívánja, kétkednünk egy pillanatig sem szabad.

Pozsony, 1848. dec. 14.

Csány László
fők[ormány]biz[tos]

Éppen most veszem a hivatalos tudósítást, hogy Lipótvár hiányainak kiigazítása nem megy úgy, mint a körülmények sürgölve követelnék. Felkérem azért Főispán urat a haza szent nevében, hogy elkövessen mindent, mit tennie hatalmában áll, felhasználva teljhatalmát, mely előtt semminemű tekintet nincsen; oda működjek, hogy e viszonyainkban felette fontos vár tökéletes védelmi állapotba tetessék, mert oda ala-

kulhatnak körülményeink, hogy ezen eddig jelentéktelen vár Magyarország új történetében főszerepet fog vinni, ha minden szükségességgel el leend látva. Vegye Ön szíves hazafi üdvözetemet.

Mint fellebb

(Fogalmazvány. MNL OL, H 103. Csány László kormánybiztosi iratai, Komáromban lefoglalt iratok, 180. Közli az irat tisztázata Molnár András szerk.: *Csány László kormánybiztosi iratai 1848–1849.* Sajtó alá rendezte: Hermann Róbert. Zalaegerszeg. 1998. II. kötet 98. p.)

■ FELHASZNÁLT FORRÁSOK ÉS IRODALOM

- Az 1848–1849. évi első népképviselési országgyűlés történeti almanachja. Szerkesztette Pálmány Béla. Budapest, 2002.
- Gróf Batthyány Lajos miniszterelnöki, hadügyi és nemzetőri iratai. I–II. kötet. A dokumentumokat válogatta, a jegyzeteket készítette, az előszót írta Urbán Aladár. Budapest, 1999.
- Beniczky Lajos bányavidéki kormánybiztos és honvédezredes visszaemlékezései és jelentései az 1848/49-iki szabadságharcról és a tót mozgalomról. Sajtó alá rendezte és a bevezető tanulmányt írta Steier Lajos. Budapest, 1924.
- Breit József: *Magyarország 1848/49. évi függetlenségi harcának katonai története.* I–III. kötet. Budapest, 1897–98.
- Bukovszky László: *Népképviselési választások Nyitra megyében 1848-ban.* In Szabolcs-Szatmár-Bereg levéltári évkönyv XIV. Szerkesztette Galambos Sándor és Kujbusné, Mecsei Éva. Nyíregyháza, 2000. 39–50. p.
- Bukovszky László: *Az 1848-1849-es forradalom és szabadságharc mátyusföldi eseményei.* In Mátyusföld II. Egy régió története a XI. századtól 1945-ig. Szerkesztette Bukovszky László. Lokális és regionális monográfiák 4. Komárom–Dunaszerdahely, 2005. 93–121. p.
- Domokos György: *Az emlékéremtől a kapufeliratig. Lipótvár építésének kezdete és befejezése.* In Várak nyomában. Tanulmányok a 60 éves Feld István tiszteletére. Budapest, 2011. 61–64. p.
- Fényes Elek: *Magyarország leírása.* Pest, 1847.
- Fényes Elek: *Magyarország geographiai szótára.* Pest, 1851.
- Gabriel Viktor: *1848-1849 legendája a szlovák történetírásban.* Pozsony, 1999.
- Gelich Rikárd: *Magyarország függetlenségi harca 1848-49-ben.* I–III. kötet. Budapest, é. n.
- Halász Iván: *Szerbek és szlovákok 1848-1849-ben. Párhuzamok és különbségek.* História 2010/1–2. sz. 24–29. p.
- Hermann Róbert: *I. Ferenc József és a megtorlás.* Budapest, 2009.
- Hermann Róbert: *A Drávától Schwechatig. Az 1848. őszi események a Dunántúlon és a Felvidéken.* In Hermann Róbert: *A Drávától a Lajtaig.* Budapest, 2008.
- Horváth Mihály: *Magyarország függetlenségi harcának története 1848 és 1849-ben.* 1–3. kötet. Genf, 1865.
- Irmédi-Molnár László: *Felsőszopori Tóth Ágoston honvédezredes, a XIX. századbeli magyar térképezés úttörőjének élete és működése.* A Térképészeti Közlöny 8. számú külömfüzete. Budapest, 1937.
- Kacziány Géza: *Magyar vértanúk könyve.* Budapest, 1906.
- F. Kiss Erzsébet: *Az 1848-1849. évi minisztertanácsi jegyzőkönyvek.* Budapest, 1989.

- Kiss László: *Magyarellenesszlovák fegyveres megmozdulások 1848-1849-ben*. Aetas 2006/2-3. sz. 132-153. p.
- Kossuth Lajos *Összes Munkái XII.* kötet. Kossuth Lajos az első magyar felelős minisztériumban. Sajtó alá rendezte Sinkovics István. Budapest, 1957.
- Kossuth Lajos *Összes Munkái XIII-XIV.* kötet. Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén. I-II. kötet. Sajtó alá rendezte Barta István. Budapest, 1952-53.
- Közlöny, 1848. évfolyam
- Kumlik Emil: *A szabadságharc pozsonyi vértanúi*. Budapest, 1905.
- Lengyel Béla: *Olasz kapcsolatok és csapatok a függetlenségi harcban*. Debrecen, 1927.
- Mészáros Lázár emlékiratai. I. kötet. Az eredeti kéziratokból közrebocsátja Szokoly Viktor. Pest, 1867.
- Militär-Schematismus des österreichischen Kaiserthumes*. Wien, 1848.
- Papp Dénes: *A magyar nemzetgyűlés Pesten 1848-ban*. I-II. kötet. Pest, 1866.
- Papp Dénes: *Okmánytár Magyarország függetlenségi harcának történetéhez 1848-1849*. I-II. kötet. Pest, 1868-1869.
- Pesti Hírlap, 1848. évfolyam
- Rabár Ferenc: *Lipótvár ostroma 1848-1849-ben*. Hadtörténelmi Közlemények 1988/2. sz. 362-383. p.
- Saját kezébe, ott, ahol... Az 1848-49-es forradalom és szabadságharc Hadtörténelmi Levéltárban őrzött katonai irataiból*. Szerkesztette Farkas Gyöngyi. Budapest, 1998.
- Sebestyén Sándor: *Az önkéntes szlovák felkelés*. Jelenkor 2003/8. sz. 233-235. p.
- Sebestyén Sándor: *Országgyűlési vizsgálóbizottság 1848-ban*. Polgári Szemle 2012/3-6. sz.
- Spira György: *A nemzetiségi kérdés a negyvennyolcas forradalom Magyarországon*. Budapest, 1980.
- Steier Lajos: *A tót nemzetiségi kérdés 1848-49-ben*. I-II. kötet. Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez. Magyarország újkori történetének forrásai. Budapest, 1937.
- Szeremlei Samu: *Magyarország krónikája az 1848 és 1849. évi forradalom idejéről*. I-II. kötet. Pest, 1867.
- Szilágyi Sándor: *A magyar forradalom férfiai 1848/9-ből*. Pest, 1850.
- Thim József: *A magyarországi 1848-49-iki szerb fölkelés története*. II-III. kötet. Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez. Magyarország újkori történetének forrásai. Budapest, 1930.
- Urbán Aladár: *Kormányválság és Batthyány ügyvezető miniszterelnöksége 1848 szeptemberében*. Századok 1978/6. sz. 1039-1096. p.
- Vértanúk könyve. A magyar forradalom és szabadságharc mártírjai, 1848-1854*. Szerkesztette Hermann Róbert. Budapest, 2007.
- Wiener Zeitung, 1849. évfolyam
- Zachar Péter Krisztián: *Ellenforradalom és szabadságharc. Az 1848. őszi nyílt dinasztikus ellenforradalmi fordulat politikai-katonai háttere (szeptember 29. - december 16.)*. Budapest, 2008.

Jeszenák János báró hadbíróági pere

1849. október 10-én hadbíróági ítélettel Pesten kivégezték a reformkor és a szabadságharc két jeles politikusát: Csány László kormánybiztost, minisztert és Jeszenák János báró Nyitra és Pozsony megyei kormánybiztost. Rövid dolgozatunkban az utóbbi személyiségnek próbálunk emléket állítani.

A megtorlás rendszere

A magyar szabadságharc résztvevőivel szembeni megtorlás már 1849 januárjától megkezdődött. Alfred Windisch-Grätz herceg fővezérsege alatt 13, míg Ludwig Welden időszakában 1 főt ítélték halálra és végeztek ki az osztrák hatóságok.

Az 1849. május 30-án a magyarországi császári-királyi hadsereg fővezérévé kinevezett Julius von Haynau tábornagról közismert volt, hogy a magyarok ellensége. 1848 tavaszán azért vezényelték át Temesvárról Itáliába, mert többször is nyíltan az új, független magyar minisztérium ellen nyilatkozott, konfliktusba kerülve a későbbi honvédtábornokkal, Damjanich Jánossal. Az olasz hadszíntéren jó, de kíméletlen katonának mutatkozott. Haynau sokkal szigorúbb volt elődeinél. 1849 tavaszán kíméletlenül verte le az észak-itáliai Brescia lakosainak fegyveres felkelését, s a város lakói közül tucatnyi embert végeztetett ki, és sokakat – köztük nőket – botoztatott meg.

A megtorlás irányelveit Haynau 1849. július 1-jén Győrben, kiáltványban tette közzé. Eszerint a Magyarországon 1848. október 8., Erdélyben 1848. október 18. után „a magyar pártütéssel összeköttetésben” elkövetett „minden büntettek és vétségek” a haditörvények hatályai alá esnek. A határnapokat az magyarázta, hogy a magyar országgyűlésen 1848. október 8-án olvasták fel az uralkodó októ-

ber 3-i manifesztumát (s ekkor nyilvánították azt törvénytelennek); Erdélyben pedig Puchner Antal altábornagy ezen a napon hirdette ki az ostromállapotot. Haynau ezért elrendelte haditörvényszékek felállítását, amelyek gyorsított eljárással ítéleznek. E haditörvényszékek joghatósága katonákra és polgáriakra egyaránt kiterjedt. A haditörvényszékek a következő ítéleteket hozhatták:

- a) halál, kötél, vagy lőpor és golyó által;
- b) deportálás az országon kívülre;
- c) sáncfogság nehéz vagy könnyű vasban, vár-, fogház- vagy porkolábfogság vasban vagy anélkül;
- d) pénzbüntetés.

A felségsértés miatti elítélésnél a vagyonek kobzás automatikusan a büntetéssel jár. A haditörvényszéki eljárás kiterjed azokra a képviselőkre és felsőházi tagokra, akik 1848. október 8. után részt vettek a magyar országgyűlés munkájában; az Országos Honvédelmi Bizottmány tagjaira és az Országos Honvédelmi Bizottmány, illetve a Szemere-kormány által kinevezett kormánybiztosokra. Ez utóbbi kategória a képviselőkön és főispánokon kívül már érintette a megyei és városi tisztviselőket (alispánok, polgármesterek) egy részét is. Haynau működésének ismeretében nem volt megnyugtató az a pont sem, amely szerint „kik viseletüket igazolhatni vélik, erre az alkalom a haditörvényszékek előtt tovább is fennmarad”.

A proklamáció 3. pontja a rögtönítélő eljárás alá eső személyek körét határozta meg. Ilyen eljárást lehetett lefolytatni mindazon képviselők és felsőházi tagok ellen, akik részt vettek az 1849. április 14-i trónfosztási és függetlenségi határozat meghozatalában. Ilyen eljárás alá esett,

- a) aki a népet lázadásra csábította;
- b) aki a császári-királyi vagy az orosz csapatok ellen fegyverrel támad, és nem tartozik a reguláris magyar csapatokhoz;
- c) aki a magyar kormánytól vagy a kormánybiztosoktól kapott parancsot elfogadja és annak engedelmeskedik;
- d) „aki árulásban, egyetértésben vagy ellenséges megrohanás vezetésében részt vesz” (tehát a kémek, hírszerzők és gerillák);
- e) aki a cs. kir. katonai és polgári hatóságoktól kapott rendeleteket, „melyeket közhírré tenni hivatalos állásánál fogva köteles, kihirdetni elmulasztja vagy azokat elsikkasztja”;
- f) aki „fegyveres pártütő hadtesteket fogad vagy vezérel” (tehát önkéntes csapatot szervez vagy vezet);
- g) aki népfelkelést hirdet, szervez vagy vezérel a császári-királyi és az orosz katonaság ellen;
- h) aki császári-királyi, vagy orosz katonát „hitszegésre” (átállásra) csábít;
- i) aki a császári-királyi, vagy orosz csapatok futárait, szállítmányait, egységeit vagy szolgálatukban lévő személyeket megtámadja, vagy nekik kárt okoz, mozgásukat akadályozza;

j) aki a császár kormányához hűséges személyek elítélésében, megbüntetésében, vagyonuk elkobzásában, zár alá vételében vagy eladásában részt vesz.

A proklamáció értelmében haditörvényszéki vagy rögtönítélő eljárás alá esnek a fegyver- és lőszerrejtegetők is. Azok a császári-királyi tisztek, katonai vagy polgári hivatalnokok, akiknek fiai a magyar hadseregben az ő megegyezésükkel szolgálnak, haditörvényszék elé kerülnek, hivatalukat, fizetésüket vagy nyugdíjukat felfüggesztik. A császári-királyi vagy orosz csapatokat, szállítmányokat vagy fuvarokat megtámadó, mozgásukat akadályozó, azoknak kárt okozó helységeket felgyújtják. Azok a zsidó hitközségek, amelyek tagjai a magyar kormány által elkobzott javakat vásárolnak, vagy amelyek tagjai a magyaroknak kémszolgálatot teljesítenek, pénzbüntetést fizetnek.

1849. augusztus 22-én végezték ki Aradon Ormai Norbert ezredest, a honvéd vadászezredek főfelügyelőjét, majd október 6-án Aradon a honvédhadsereg 12 tábornokát és egy ezredesét, illetve Pesten Batthyány Lajos grófot, az első magyar miniszterelnököt. Ezt követte október 10-én Csány László és Jeszenák János kivégzése, majd 24-én báró Perényi Zsigmondot, a felsőház elnökét és Szacs vay Imrét, az országgyűlés jegyzőjét akasztották fel. Ezzel kezdetét vette a levert szabadságharc vezetőivel, katonáival és támogatóival szembeni leszámolás.

Jeszenák János báró a hadbíróság előtt

Jelen dolgozatunkban a 49 éves főrendi liberális politikus életpályájának csak azon részére kívánunk részletesebben kitérni, amelyek a hadbírószági perében felszínre kerültek. A volt kormánybiztost – Csány Lászlóval együtt – 1849. augusztus 13-án tartóztatták le az oroszok Nagyváradon. Ezt megelőzően Jeszenák Sarkadon tartózkodott, ahol még nem volt fogoly. Itt találkozott Gervay Nándorral, a pozsonyi önkéntes nemzetőrzászlóaljból alakult 66. honvédzászlóalj hadnagyával. Gervay a beszélgetésük során a menekülést ajánlotta a volt kormánybiztosnak, aki állítólag erre így válaszolt: „Nem bírok megválni hazám földjétől, bármi történjék is velem.”

Jeszenákot előbb Aradra szállították, ide szeptember 5-én érkezett meg. Nyomban ki is hallgatták, azonban az aradi hadbírószág elsődleges feladata a fogoly katonák elleni eljárások lefolytatása volt, így továbbszállították Pestre, az Újépületbe, ahová szeptember 26-án érkezett meg. Három nappal később ismételtlen kihallgatták.

Magáról a perről nagyon kevés ismerettel rendelkezünk, mivel csak a votum (hadügyészi előterjesztés) és az ítélet maradt fenn, sajnos a periratok hiányoznak. A hadügyész Ludwig Leuzendorf százados volt, aki egyben Batthyány Lajos gróf és Csány László vádlója is volt. Előterjesztésében hivatkozik az adatokra, illetve Jeszenák vallomására. E szerint a 49 éves, nős vádlott, 5 gyermek atyja volt. Pozsony és Nyitra megyék kormánybiztosaként egyike volt a szabadságharc legfon-

tosabb vezetőinek, emellett minden erőfeszítésével a „lázaság” győzelméért tevékenykedett. Ezt támasztják alá „megátalkodott és terrorisztikus felhívásai és fenyegetései, amelyeket a lázadó forradalmi konvent szellemében és céljai érdekében kiadott”. Jeszenák a tevékenységét a Függetlenségi Nyilatkozat kimondása után is folytatta, amellyel kimerítette a felségárulás vétkét, így ő kötélt általi halálbüntetés javasol. Enyhítő körülményként csak annyit tud megállapítani, hogy a vádlott, noha lehetősége nyílt volna, nem menekült külföldre, önként adta fel magát, ezt azonban csak a kegyelmi fórum előtt lehetne méltányolni, a hadbíróság előtt nem. A Deyák őrnagy vezette hadbíróság elfogadta az előterjesztést, a vádlottat kötél általi halálra és teljes vagyonekobzásra ítélte.

Csak érdekességként említjük meg, hogy Leuzendrof a kéziratos „emlékezéseiben” Csányról és Jeszenákról nagy tisztelettel, mély megatartással nyilatkozott. Kiemelte következetességüket, hivatástudatukat, energiájukat, valamint a halál iránti megvetésüket. Ugyanakkor az is tény, hogy a hivatalos elvárásnak, azaz a vádlottak kötél általi halálra ítélésének feltétlenül eleget tett. Igaz, más választása nem volt.

A család mindent megtett az elítélt érdekében. Testvére, Teleki Sámuelné, Jeszenák Lujza már szeptember végétől igyekezett érintkezésbe lépni a császári-királyi katonai parancsnokokkal. 28-án felkereste Johann Kempen von Fichtenstamm altábornagyot, a pesti katonai kerület parancsnokát, hogy Kempen szavaival élve a „pimasz lázadóért” könyörödjön. Bártfay László, a Károlyi grófok jószágkormányzója azt javasolta neki, hogy Haynau helyettesét, Franz Liechtenstein herceg altábornagyot keresse fel és kérjen ajánlólevelet a császári-királyi főparancsnokhoz. Bár a herceget az elítélt édesanyja, felesége és testvére is felkereste az ítélet meghozatala után, az előbb „könnyes szemekkel” kijelentette, hogy nem tud segíteni, mert ilyen lépéssel „lármát okoznak az egész seregben” és az elítéltek sorsa súlyosbodna. Egyúttal javasolta, hogy az udvart keressék fel, „mert egyedül a császár tehet valamit mellettük”. Bár a három hölgy elutazott Bécsbe, nevüket törölték az audenciára várakozók listájáról.

Liechtenstein herceg „könnyes szemeiről” Hunfalvy Pál 1848-49-es szepességi származású országgyűlési képviselő naplójából értesülünk. A közlésnek azonban ellentmond Kempen naplóbejegyzése, amely szerint miután Mária Dorottya hercegasszony, az 1847-ben elhunyt József főherceg nádor özvegye levélben kérte tőle a kivégzés elhalasztását az alábbiak történtek: „Tekei grófnő, báró Jeszenák testvére eljött, hogy a szemtelen bűnöző érdekében kérelmet nyújtson be. Délután Liechtenstein herceg látogatott meg, aki kijelentette, hogy már nem tudja elviselni, hogy annyi kérvényt nyújtsanak be hozzá a letartóztatottak érdekében.” Kempen szeptember 28-án levélben kérdezte az ácsi főhadiszálláson tartózkodó Haynautól, hogy mit tegyen a már halálra ítélt Csány Lászlóval és a hasonló ítéletre számító Jeszenákkal. A főparancsnok az október 4-én kelt válaszlevelében kijelentette, hogy „a forradalomban való közismerten elvetemült részvételéről ismert egyén” halálos ítéletét erősítse meg és haladéktalanul hajtsa

végre. Ezt ő október 8-án meg is tette, másnap kihirdették az ítéletet. Kempen a kegyelmi kérvényezők előtt pedig átkocsizott Pestről Budára. Az esetről a naplójában így emlékezett:

„Október 8. [...] Éjjel tollat ragadtam, hogy a lázadás két legjelentősebb vezetőjének, Csányinak és Jeszenáknak, akik a rebellisek országos vezetői voltak, a halálos ítéletét aláírom. [...] Október 9. Csány Lászlót és Jeszenák János bárót, akik a rebellió kezdetétől annak végéig szenvedélyesen tevékenykedtek s működésük nyomaival mindenféle találkozni lehetett, felségsértés miatt kötél általi halálra ítélték. Hogy az elítéltek mindenféle látogatására és kegyelem iránti kérelmek előtt kitérhessek, áthajtottam Budára. Mikor hazaértem, Mária Dorottya főhercegnő – József palatinus özvegyének – levele várt, melyben az evangélikus báró Jeszenák kivégzésének elhalasztását kéri.

Október 10. Az elítélteket reggel hatkor kivégezték.”

Jeszenák János utolsó óráit Székács József evangélikus lelkész, későbbi püspök visszaemlékezéséből ismerjük. Székács október 9-én délből kereste fel Jeszenákot, aki kijelentette: „Én mindenre kész vagyok”

Székács lelki vigaszban részesítette a halálraítéltet, aki az alábbiakat közölte vele: „Én nem magamat sajnálom, hanem önöket. Én szabad leszek, ha kivégeznek, önökre halálig tartó, a házára pedig örökös rabság vár.” Jeszenák ekkor már tudta, hogy a rokonai nem nyertek számára kegyelmet a császártól. „Sajnálom, hogy legvégre még egyszer nem láthatom őket; fiam talán ma érkezik meg. Isten tudja, tán jobb volna, ha halálom után jönnének, nekik is, nekem is könnyebben esnék.” Székács ezután megkérdezte, kíván-e úrvacsorával élni. „Igen, úgymond, mert az szerzette, kinek küzdelme az életben és kimúlása hasonlít a miénkhez.”

Az úrvacsora után közösen imádkoztak, „s könnyei csak akkor indultak meg, midőn imádságunkba befoglaltuk nejét, gyermekeit, családját; ekkor igen keservesen zokogott, de férfiaságát megtartotta akkor is”. Bizalmas beszélgetésről nemigen lehetett közöttük szó, mert a cella mindegyik sarkában egy katona őrködött, s egy tiszt is bent volt. Jeszenák kérte Székácsot, próbálja meg elintézni, hogy feleségének ír hasson. Szóban azt üzenté feleségének, hogy a teljes vagyonelkobzás kimondása ellenére abban reménykedik, hogy „a régiebb törvények szerint ártatlan gyermekim anyai javait, úgy hiszem, nem bántják”. Székács délután 5 órakor tért vissza, s megtudta, hogy Jeszenák írhatott a feleségének, s beengedték hozzá gyermekeit és testvérét is. Az őrseget vezető tiszt azt tanácsolta Székácsnak, hogy már ne menjen be Jeszenákhoz, aki ezt parancsnak vette, s csupán azt igyekezett megtudni, hogy mikor kerül sor másnap a kivégzésre.

Leuzendorf hadbíró százados visszaemlékezése szerint Jeszenáknak lehetőség nyílt a kivégzés előtti éjszakán a családtagjaitól elbúcsúzni. Az utóbbi őt magát is megrendítette.

Október 10-én reggel háromnegyed hatkor Székács ismét megjelent az Újépületben, s ezúttal már beengedték Jeszenákhoz. „Hála istennek, hogy ön eljött hozzám, mondta neki Jeszenák – lássa, én egészen el vagyok készülve; de nem

tagadhatom nehezen esett, hogy az utolsó percekben egy szemet sem láttam, melyből legkevesebb részvétet olvashattam volna ki – Most boldogabb vagyok, s igazi jótéteménynek tartom, hogy éppen Ön, ki engem ismert, kit én tisztellek sat. jutott legvégső lelkiatyai társalgásomul.”

Ezután leültek, s a zárkában tartózkodó tiszt nemcsak figyelemmel tartotta őket, de beszélgetésükbe is bele-beleszólt. Többek között megkérdezte Jeszenákot, hogy a fia mióta szolgál a császári-királyi hadseregben, hogy máris tiszt lett belőle; bezzeg ő már mióta szolgál, s még mindig csak hadnagy. Majd hozzátette: „Az úrnak fia tán szerencsésebb lesz, mint atyja.” Mire Jeszenák csak ennyit válaszolt: „Szerencsésebb, meg lehet; vajon belsőképp boldogabb-e, kétlem.” A tiszt ezután elhallgatott, s nem szólt bele többet a beszélgetésbe. Jeszenák és Székács közösen imádkoztak, majd Jeszenák így szólt Székácsához: „ön hivatta lesz rólam s végső órámról tanúságot tenni a haza előtt. Mondja meg azoknak, akiket illet, hogy én azt, amit tettem, halálom óráján sem bántam meg; hogy egyet sem tagadtam meg azon elvek közül, melyekért nemzetem annyi áldozattal és vérontással küzdött.”

Jeszenák ezután elismerte, hogy „sok hibát tettünk; Kossuthot vádolta azon kicsinyes bosszantásokért, melyeket Görgein elkövetett; Görgeit vádolta, hogy személyes nehezteleseinek feláldozta a haza ügyét”. „Jól jegyzi meg ön – folytatja, hogy a forradalom ritkán vagy sohasem éldelheti [élvezheti] gyümölcsét azon elveknek, melyekért küzdött; s Kossuthnak egyik hibája az volt, hogy ő a gyümölcsöket szerette volna éldelni.” Elmondta, hogy ő maga menekülhetett volna, „mert az oroszok oltalmat ígértek, s hiszem, meg is tartották volna szavukat. – De egyfelől nem hittem, hogy az osztrákok felülmúlni engednék magukat az oroszok által emberi[es]ség tekintetében; másfelől pedig azt hittem, ha önkényt kezeikbe adom magamat, ezzel ítéletemet könnyebbíteni fogom. – Nem reméltem, hogy ily keserűen fogok csalatkozni. – Egyébiránt én azon hitben halok meg, hogy a haza sorsa jobbra fordul, mert Európában fel kell a lelkiismeretnek ébrednie s ez a külső nemzeteket kényszeríteni fogja megtenni nemzetünkért azt, mit ezúttal vagy meg nem tehettek, vagy megtenni elmulasztottak.”

Székács ekkor a zárkában lévő tisztre nézett, aki értett a tekintetből és kiment a cellából. Jeszenák ezután így folytatta: „Ön látni fogja azokat, kikkel én csak az öröklétben fogok találkozni. Vigye meg nekik utolsó kívánságimat. – Mondja meg nőmnek, hogy azon húsz éven keresztül, meddig együtt éltünk, nem emlékezem egy pillanatra is, melyet keserűvé tett volna; a mi házasságunk folytonos boldogság volt. Ezt köszönöm neki, s arra kérem, fordítsa mindazon szeretetet, mellyel irántam az életben viseltetett, halálom után gyermekeimre; ne kockáztassa férje feletti fájdalma által egészségét s életét; mert mi nyugulttá teszi halálomat, azon hit, hogy ő élni fog, s az ő kezei között gyermekeim jövődjét biztosítva látom. Mondja meg testvéremnek, fogadja helyettem testvéréül nőmet, s ruházza át őreá azon gyengéd résztvevő szeretetet, mellyel engemet első gyermekségünk óta boldogított. – Mondja meg gróf Forgáchné kedves napomnak [anyósomnak], hogy

bocsánatot kérek tőle, ha fiúi kötelességimet nem teljesítettem volna iránta, noha igyekeztem mindig őt mint anyámat szeretni. Megvallom Önnek, hogy remény-
ségem nagy részét benne helyezem. Jószágimat elveszik, s gyermekeimnek csak
anyagok javai maradnak; én igyekeztem magzatimról gondoskodni: de ily körü-
lmények között ő tehet érettük legtöbbet, s ő meg fogja tenni, mert nemes szívét
ismerem. – Gyermekeimnek atyai áldásomat küldöm, s azon kérelmemet, hogy
maradjanak meg az erény útján. Ha lehet, alkalmazzák nézeteiket az uralkodó
nézetekhez; de ha ki nem békölhetnek velők, vonuljanak vissza s őrizzék meg
lelköknek nyugalmát. Anyjokat szeressék, s legyenek neki engedelmesek. – [Te-
leki] Samu sógoromat kérem, legyen helyettem gyermekeimnek atya. – Gyerme-
kim nevelője iránt fejezze ki köszönetemet; szeretném, ha tovább is családomnál
maradna.”

Ekkor az ajtó kinyílt, s a folyosón tolongás és futkosás zaja hallatszott. Székács
az alkalmat felhasználva, elmondta Jeszenáknak, hogy előző este milyen üzenet-
et küldött neki felesége és testvére. Röviddel ezután belépett két tiszt és a had-
ügyész. Az utóbbi megkérdezte Jeszenákot van-e még valami kívánsága, mert
akkor azt jegyzőkönyvbe foglalja. Jeszenák kivett a zsebéből két 50 forintos bank-
jegyet; egyiket a legszegényebb foglyok számára hagyta, másikat és még 45 kraj-
cárt az öröknek és a foglárnak. „Hóhérom a magáét itt fogja találni”, s ezzel a
zsebére mutatott. Majd Székácshoz fordult: „Önnek fizessen meg az ég, melynek
nevében nálam megjelent, midőn elzártam minden kedvesimtől s melynek szá-
mára elkészítette a lelkemet.”

Jeszenákot reggel hat órakor kísérték a vesztőhelyre Csány László Erdély kor-
mánybiztosával és miniszterrel együtt. „A két férfi találkozása szívreható, de fér-
fias méltósággal s nemes elszántsággal teljes volt – írja Székács. – Nem magokat
sajnálták, hanem minket és a hazát. Útközben állítólag Csány vigasztalta Jesze-
nákot, aki egy korabeli szemtanú szerint a kivégzés előtt „nagyon izzadott volna”.
A hóhér először őt szólította. A bitófa alá lépve a legelső lépcsőn így szólott: „Csak
azt akarom mondani: Isten áldja meg a magyar hazát!” A lépcső felső fokán még
hozzátette: „Megbocsátok ellenségimnek!” Néhány másodperc múlva halott volt.

A kivégzésről Mátray Gábor így emlékezett: „Ma reggel Pesten az Újépület
mögött (hol a fapiac van északra), mintegy 30 lépésnyire az épulettől, báró Jesze-
nák és Csány (volt miniszter) felakasztattak.”

Barsi-Neumann József római katolikus pap, aki 1849. szeptember 12. és ok-
tóber 25. között az Újépületben raboskodott, így örökítette meg a kivégzéseket:
„De minden jó és rossz között, amit a negyvennégy nap alatt az Újépületben
éreztem, hasonlíthatatlanul kimagaslik az iszonyat és rémület érzete, amelyet,
máig sem tudom, miképp lehetett elviselnünk, s amelyet október 6-án, 13-án és
20-án át kellett szenvednünk. Ő, ez a három szombat sokkal gyötrelmesebb volt,
mint saját elítéltetésem napja. Október hatodikának áldozatait már említettem.
Tizenharmadikán a kötél megfojtotta báró Jeszenák Jánost, Csemust s Szacs vay
Imrét, az országgyűlés egyik jegyzőjét, aki az április 14-iki nyilatkozatnak volt

állítólag fogalmazója, különben hír szerint a leglovagiasabb lelkületű és legmagasabb képzettségű férfiak egyike.”

Majd Jeszenák Jánosról így összegzi az emlékeit: „Báró Jeszenák kimúltá után kevés idővel bejött a porkoláb, s mindenikünknek külön egy-egy 1848-ik évi veretű magyar ezüsthúszast nyújtott át emlékül a báró végrendelkezése értelmében. Ha későbben ezt is el nem kobozták volna, azon ürügy alatt, hogy arany- vagy ezüstpénzt nem szabad fogolynál hagyni, nehogy valakit megvesztegethessen, talán ma is megvolna.

Egy húszassal megvesztegetni valakit! Olyan húszassal, amelyet mint szent emléket még a véginség esetében is nehezen váltottunk volna rézpénzre! A húszast elvették, de emlékét nem vehették el.”

A kivégzést követő napon Székács vasúton Gyömrőre utazott, ahová délután három óra körül érkezett meg. Itt találta a Jeszenák és Teleki családot, este tízig velük tartózkodott.

Október 17-én báró Jeszenákné hívatta Székácsot és ekkor adta át emlékül férje azon gyűrűjét, melyet az apósától a halálos ágyán kapott. „A boldogult e gyűrűt kivégeztetése előtt egy nappal küldte át nejemnek, ki férje haját belé zárva nyújtotta át nekem.”

A vértanú kormánybiztos holttestét a pesti evangélikus templom alatti sírbolt első emeletén temették el, rögtön az első helyre. A sírhely a család márványra metszett címerével lett megjelölve.

Jeszenák János báró újratemetése

A kiegyezés után a család és Nyitra megye mindent elkövetett, hogy a vértanú politikust és kormánybiztost szűkebb pátriájában, méltósággal temessék el. E téren teljes körű támogatást nyertek a magyar kormánytól.

1867. július 3-án Nyitra megye közgyűlése jegyzőkönyvben örökítette meg volt főispánjának emlékét és az arcképét a tanácssteremben helyezték el. Ezzel egyidejűleg a megye közönsége levelet intézett az özvegyéhez. Október 15-én Székács utódja Török Pál pesti evangélikus lelkész nyilatkozik a földi maradványok helyéről, mire döntés születik a család és a megye részéről a családi sírboltban való újratemetésről.

November 8-án Flór Ferenc Pest város tiszti főorvosa és kórházigazgatója engedélyt adott a holttest átszállítására, amelyet a belügyminiszter két nap múlva megerősített.

A szertartásra december 2-án került sor a pozsonyi evangélikus templomban, ezen több személy mondott emlékbeszédet (Szeberényi Lajos lelkész, Geduly Lajos püspök, August Raabe hitszónok).

1869. október 10-én, kivégzésének 20. évfordulóján leplezték le Jeszenák János báró síremlékét. Az utóbbit Mitterlechner Ferenc szobrász készítette már-

ványból. Ezen az ország címerén a korona el van takarva, utalva az uralkodó és a nemzet között 1848-49-ben bekövetkezett szakadásra. Emellett a művész elhelyezte a vértanú élethű mellszobrát is a síremléken. Az állványon Gyulai Pál alábbi versét helyezték el:

*„Szerette hazáját,
Szívvel, szóval, tettel;
Védte szabadságát
Híven becsülettel.*

*Áldozott, szenvedett,
Jutalmát nem kérte,
S nem küzdhetve többé,
Vérpadon halt érte.”*

Az ünnepségen beszédet mondott Geduly Lajos dunáninneni evangélikus szuperintendens, amely 1870-ben Pozsonyban nyomtatásban is megjelent. A Vasárnapi Újság 1868. évi 52. számában (december 27.) pedig egy nekrológ jelent meg a vértanúról.

Emlékezete

Mezősy László Zala megyei főszolgabíró, aki 1849-ben maga is az Újépület foglya volt, így értékelte a két kivégzett forradalmi vezetőt: „Csány Lászlót és báró Jeszenákot a tiszta hazafiság s jellemstilárdság két megtestesült jelképét, Batthyány után nemsokára akasztófán végezték ki. Szabadságharcunk idején, mint legtevékenyebb kormánybiztosok működtek, Csány többnyire a táborokban, Jeszenák a felsőbb tót megyékben.”

Ugyanakkor a kivégzett vértanúk emlékét felhasználták az emigrációban a Görgeiről kialakított áruló mítosz táplálására. Kászonyi Dániel az „ördögi Görgeiről” egy képet konstruált, melyet litográfia formájában sokszorosított. E szerint: „Görgey éjszakai homályba tűnt síkságon áll e képen, mint főalak, fölötte Damoklész kardja függ, és Prométheusz keselyűje készül lecsapni rá, hogy kitepje máját. Mögötte Mefisztó áll, és mosolyog a mélyre bukott bűnösön, akinek lábánál ott fekszik az erszény, amelyből kihullt az árulás díja; az aranyak szétszóródva hevernek szerteszét. Egy kígyótestű szörny, amelynek halálfeje van, és homlokára van égetve a szó: Káin, bal csontkezében fáklyát tart, jobb kezével Görgey lábába kapaszkodik, jobboldalt Nemezis áll kígyókorbáccsal, mögötte a forradalom kivégzett hősei: Batthyány, Csány, Jeszenák megdicsőült alakjai. Az előtérben koporsó, benne fiatal nő holtteste látszik, mellébe kard van ütve, a koporsón a Hungária szó olvasható. A bal oldalon azonban a földből életre kelő honvédek, huszárok,

gyalogosok, tüzekek, emelt fegyverrel igyekezzenek csontváztesttel Görgey felé. Az rémülten fordul egyik oldaláról a másikra, menekülni próbál, de az út mindenfelől el van zárva, még a távolban is olyasmit lát, amitől ereiben megfagyhat a vér; egy dombtetőn, aureola fényében, mint a szenteknél, óriási akasztófa, tizenhárom emberrel, akik mind Görgey barátai voltak. Ezeket árulta el s hagyta bajban, hogy saját nyomorult életét megvédje, és a gyalázatos árulási díjat megkapja.” A képet Kászonyi egy helyi litográfussal sokszorosíthatta. A „műalkotásból” sok példányt adtak el, Kászonyi kétszáz tallért kapott a munkájáért. Emellett remélte, hogy Görgei ezentúl a legnagyobb ellenségei közé sorolja őt.

1905-ben Kumlik Emil könyvtáros, újságíró egy monográfiát állított össze a szabadságharc pozsonyi kötődésű vértanúiról, amelyben elkészítette Jeszenák János báró életrajzát. Elsősorban a családi iratokra támaszkodott, amelyek 1876-ban a Magyar Nemzeti Múzeumhoz, onnan pedig az Országos Levéltárhoz kerültek. E gyűjteményben található Dach János pozsonyi tanár „Jeszenák János báró életrajzi adatai-kivégzése” című kézírata, amely Kumlik elsődleges kútfője volt.

Lényegében ezzel ki is merült a Jeszenákról szóló szakirodalom, a korszak átfogó összefoglalásaiban legfeljebb a nevét említették meg.

Hermann Róbert történész a 2007-ben kiadott Vértanúk könyve című kötetben elkészítette Jeszenák János életrajzát. Ő fordította magyarra a hadbírószági per előterjesztését és ítéletét, valamint ismertette Székács püspök ekkor még kéziratban lévő memoárját. Az utóbbi 2010-ben jelent meg Kertész Botond történész levéltáros jóvoltából. 2016-ban jelent meg Kedves Gyula és Pelyach István történészek szerkesztésében Az 1848-1849. évi országgyűlés mártírjai című mű, amelyben Kedves Gyula átfogó életrajzot készített Jeszenákról. Emellett itt került kiadásra a hadbírószági peranyag teljes terjedelmében Hermann Róbert fordításában.

■ FÜGGELÉK

Halotti anyakönyvi kivonat

Kivonat

*A Pesti Evangélikai Egyház halotti anyakönyvéből
rész, 28. lap, 54. szám.*

(ó. anyakönyv II. r. 295. l. 273. sz.)

Ezernyolcszáznegyvenkilencedik, 1849. évben

A halál, temetés helye és ideje	A holtanak neve, jellege és születés helye	Kora	A halál oka	A temető lelkész
<i>Pesten, Polgári Kórház, 1849. október tizedikén</i>	<i>Báró Jeszenák János pozsonyi születésű, feleséges birtokos</i>	<i>49 éves</i>	<i>Kivégeztetés</i>	<i>Székács József</i>

Mely kivonat az eredetivel mindenben megegyez, ezennel hivatalosan bizonyítom.

Pesten, 1852dik év február hava 17dik napján.

*Székács József
pesti evangy. magyar lelkész*

(Tisztázat. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, P. 1394. 2. tétel. N.2.)

Bizonyítvány

*Arról, hogy néhai báró Jeszenák János holtteste a pesti reformata egyház temploma alatti sírboltban, a napkelet felőli osztályban, első emeleten, első helyen fekszik elta-
karítva, mely koporsóhely a b. Jeszenák családnak márványra metszett címere által
van megjelölve.*

Költ Pesten, 17-dik february 1852.

*Török Pál
pesti ref. lelkész*

(Tisztázat. MNL OL P 1394 2. tétel. N.3.)

Nyitra megye közgyűlésének határozata

1867-ik évi július hó 3-án Nyitrán tartott bizottmányi gyűlés alkalmával

63. sz./b.gy.

Néhai báró Jeszenák János, a megyének dicső emlékezetű volt főispánja arcképének a megyei tanácskozási terembe felállítására és ünnepélyes leleplezésére a tegnapi elhatározás szerint a mai nap lett kitűzve, a megye másodalispánja, Rudnay István úr még a gyűlés megnyitása előtt felhívá a szép számmal egybegyűlt bizottmányi tagokat, miszerint a kedves arckép áthozatalával néhányokat megbízni szíveskednének.

Ezen felhívás folytán igen számos tag, élükön a másodalispán, az arcképért elmenvén, az a megyei teremben ünnepélyesen felállíttatott.

Mire a boldogult főispán gyászoló mélyen tisztelt özvegyéhez kiküldött választmány részéről bejelentetett, hogy a választmány feladatában eljárván, a tisztelt özvegyet a megye tegnapi határozatáról értesítette és elhatározá a magas hazafi, a nemes keblű báró, áttérvén a szónok, a világosi katasztrófát követő időszakra, meghatóan ecsetelé, miként a nemes báró lebilincselve Pestre, a katonai bíróságnak átadatott és végre, mint terrorista elítéltetvén, október 10-én mártírhálált szenvedett, beszédét azzal végezvén a szónok, hogy a haza törvényes állapota és önállósága eme bajnokának és emiatti mártírjának dicső emléke jegyzőkönyvben is örökíttessék és a jegyzőkönyv ezen lapjának hiteles példányai a legbensőbb részvétet kifejező átirat mellett, a bánatos és gyászoló mélyen tisztelt családja minden tagjának kezeibe juttassanak.

Nyitra megye keserű bánattal, mély tisztelettel és kegyeletteljes érzelemmel emlékezik vissza az 1848/49. évi főispánjára, báró Jeszenák Jánosra.

Nyitra megye tudja, hogy ezen mártírhálállal kimúlt nagy hazafi és emberbarát emlékét meg fogja örökíteni a hazai történelem.

De midőn Nyitra megye dicsőült, magasztos nagy fiának emlékét ezen jegyzőkönyvbe is iktatni rendeli, szomorú és kegyeletteljes kötelességét rója le, nemcsak felejthetetlen mártírja iránt, de az utódok iránt is, kiknek a jegyzőkönyvnek ezen lapja és a dicsőültnek mai nap leleplezett kedves arcképe intó emlékül fognak szolgálni arra, hogy soha senki ne ingadozzon a haza törvényeinek és önállóságának megőrzésében, hanem legyen annak mindvégig önzetlen őre, mint vala ő, ki lángolva szeretett és imádott hazájáért meghalni is tudott.

Azon hazáért, mely el nem veszhet, míg annak oly nemes fiai, oly vértanúi, minő báró Jeszenák János volt, és még lesznek oly gyermekei, kiket ily ragyogó példányképek lelkesíteni, buzdítani képesek.

Jegyzette s kiadta
Szentkereszty Sándor főjegyző

(Tisztázat. MNL OL P 1394 2. tétel. N.4.)

Nyitra vármegye közönségének levele özvegy Jeszenák Jánosné bárónőnek

63. sz./b.gy.

Méltóságos Grófné!

Kegyeletteljes érzelemmel, hálás elismeréssel emlékszik vissza Nyitra megye közönsége, szeretve tisztelt volt főispánja, báró Jeszenák Jánosra.

Ezen kegyeletteljes érzelemnek és hálás elismerésnek kifejezést adni honfűi szent kötelességünknek tartván, midőn megyénk nagy fiának és felejthetetlen mártírjának kedves arcképét mai nap tanácskozási termünkben, intő emlékül ünnepélyesen felállítottuk, egyszersmind a hazáért elvérzett hazafi emlékét jegyzőkönyvileg örökíteni egy szívvel, egy lélekkel elhatároztuk.

Fogadja méltóságod jegyzőkönyvünk ezen lapját kedvesen, habár ez keserves visszaemlékezést fel is ébreszt méltóságod szívében.

Nagy célok áldozatok nélkül el nem érhetők és arra vértanúk, kik az igazság elvéért, a közügyért esnek el, haláluk által hozzák fel az igazság napját.

Szolgáljon ezen tudat méltóságod keserves fájdalmában, melyekben nemcsak e megye, de az egész haza minden jobb fia osztozik, némi vigasztalásul.

És fogadja egyszersmind a legőszintébben érzett hazafűi részvétünknek és legmélyebb tiszteletünknek kifejezését.

Kelt Nyitrán, 1867-ik évi július 3-án tartott bizottmányi gyűlésünkben.

Nyitra megye közönsége

(Tisztázat. MNL OL P 1394 2. tétel. N.5.)

Lelkészi nyilatkozat

Hogy néhai báró Jeszenák János úr holtteste, mely 1849-ik évi október hóban helyeztetett a pesti református egyház sírboltjába, innen kivéetve a családi sírboltba elszállíttassék, az ellen az egyház részéről semmi észrevétel, vagy nehézség nem forog fenn.

Pest, október 15-én 1867.

*Török Pál
pesti református lelkész*

(Tisztázat. MNL OL P 1394 2. tétel. N.6.)

750. sz. 8/10. 867.

Tiszti főorvos

Hullaszállítási levél

Miután az illető egyházi hatóság engedélye megadatott s a magyar belügyminisztérium által jóváhagyott, szabályrendeletnek elég tétetett, annál fogva 1849-ben meghalt báró Jeszenák János hullájának Pozsonyba leendő elszállítására orvos-rendőri tekintetben engedély adatik.

Költ Pesten, 1867-i november 8-án.

2 ft hatósági díj lefizettetett.

Flór Ferenc s.k.

Pest város tiszti főorvosa és kórházigazgatója

(Tisztázat. MNL OL P 1394 2. tétel. N.7.)

Hullaszállítási levél

Pesten, 1849-ben elhunyt báró Jeszenák János kettős koporsóban, légmentesen bezárt hullájának Pestről vaspályán Pozsonyba, a családi sírboltba történendő akadálytalan átszállítása az eziránt fennálló orvosi-rendőri szabályok pontos megtartása mellett engedélyeztetvén, mindazon polgári és katonai hatóságok, melyeknek területén e hulla átszállítása történik, ezennel felszólítatnak, illetőleg megkerestetnek, hogy ezen mai naptól fogva egy hónapig érvényes szállítási levélnek előmutatására, e hulla szabad és akadálytalan átszállítását lehetőleg előmozdítsák.

Kelt Budán, 1867. évi november hó 10-én.

br. Wenckheim Béla

Láttam Pozsony, 1867. évi december 10.

Kozsehuba városkapitány

**Wenckheim Béla báró, belügyminiszter levele özvegy
Jeszenák Jánosné bárónőnek**

4608. szám/elh.

Méltóságos Grófnő!

Mai napról kelt beadványára, 1849. évben Pesten elhunyt s ott eltemetett férje, báró Jeszenák János hullájának vasúton Pozsonyba, a családi sírboltba, az eziránt fennálló orvosi-rendőri szabályok pontos megtartása mellett leendő átszállíthatására az engedély ezennel megadatván, erről méltóságod a hullaszállítási levél iderekesztése mellett értesítettik.

Fogadja méltóságod kiváló tiszteletem nyilvánítását.

Budán, 1867. évi november hó 10-én.

báró Wenckheim Béla

Özvegy báró Jeszenák Jánosné, gróf Forgách Aloyzia asszony öméltóságának.

(Tisztázat. MNL OL P 1394 2. tétel. N.9.)

Székács József evangélikus püspök gyásztávirata

Feladás helye: Pest

Rendeltetés helye: Pressburg

Távirat

B. Jeszenák Alojzia asszonynak Pozsonyban

B. Jeszenák Jánost húsz év előtt sirattuk, mint halandót, ma dicsőítjük, mint halhatatlant.

Székács

(Távirat. MNL OL P 1394 2. tétel. N.12.)

*

Sajtócikkek Jeszenák János báró újratemetéséről

Pesti Napló, 1869. október 3.

Pesten, október 1-jén.

Ma szállíttatott le báró Jeszenák Jánosnak, 1848/9-ik önvédelmi harcunk egyik elvérzett áldozatának síremléke részint Pestről Kauszer Jakab, részint Bécsből Mitterlechner kőfaragó urak műhelyéből, hogy Pozsonyba, hová a kivégzett hamvai ideiglenes nyughelyükből, a pesti h.h. ev. egyház sírboltjából, özvegyének, sz. gróf Forgách Aloiziának kegyeletteljes, hű ragaszkodása folytán áthelyeztettek, családjá sírboltjában felállíttassék s amint halljuk f. h. 10-én a dicsőült halálának huszadik évfordulóján lelepleztessék.

Úgy hisszük, a tartozó gyöngédség megtartásával leleplezése előtt is megjegyezhetjük, hogy a mű a fenntisztelt özvegy megbízásából s Alexi budapesti főreáltanodák szobrászati tanárának vezetése mellett, az érintett kőfaragók műhelyéből kiváló ízléssel s valóban remek kivitellel került ki.

Testesítve látjuk benne az eszmét, hogy az elhunyt férfiás öntudattal szenvedett! Az emlék ugyanis oltár formájú lévén, annak carrarai márványból faragott kőlapján látható a haza címerével díszített áldozatkövön, melyen a nemzet és fejedelem közötti akkori szakadást jellemzőleg a korona lecsüggő bojtos díszítvény által van eltakarva, a vértanú élethű mellszobra s a szobor mellett álló sors génius alakban, amint mélyen megghatottan az áldozat fejére a márványkoszorút nyomja!

Keretje a főlapnak trieszti szürke márványból, több mint két öl magasságban, fényesen csiszolva a családi sírbolt fölé épített rácsoszott csarnok fülkéjéhez van szabályosan idomítva, állványra jelesen a következő felírás van vésve:

*Báró Jeszenák János
sz. Pozsonyban 1800. január 22-én*

*Szerette hazáját,
Szívvel, szóval, tettel;
Védte szabadságát
Híven becsülettel.*

*Áldozott, szenvedett,
Jutalmát nem kérte,
S nem küzdhetve többé,
Vérpadon halt érte*

Pesten 1849. október 10-én.

Hamvait csakis 1867. december 2-ik hozhatta át.

Emlékét örökítendő, gyászoló özvegye, gr. Forgách Aloizia.

E négysornyi költemény Gyulay Pál hazafiúi kebelében szülemlett az özvegynek felkérése folytán s igen találóan jellemzi a dicsőült múltját.

A keretnek felső részén erős szikla csoportzaton díszlik az egyszerű kereszt, hite s meggyőződése szilárdságának jelvényeül!

Leleplezésekor, úgy halljuk, F. T. Geduly Lajos, a dunáninnyi ág. h. ev. egyházkerület szuperintendense s volt országgyűlési képviselő tartand beszédet. Az elhunytat, úgy vagyunk meggyőződve, hazai történelmünk mint tiszta lelkiületű, önzetlen hazafit s törvényesen szerzett szabadságunk bajnokát fogja az utókornak elismerőleg bemutatni s emlékének ezen kegyeletteljes fenntartása a jövő nemzedéket is buzditandja alkotmányos intézményeink védelmére és fejlesztésére!

Emlékezzetek tisztelt hazámiai benső kegyelettel e polgártársunkról s midőn a mindenható istennek hazánk és szabadságunk visszaszerzéséért hálát adok, áldjátok velünk az elhunyt porát!

Kosztolányi Károly

(Megjelent: Királyfiak báró Jeszenák János emlékkövének felállítására vonatkozó hírlapi cikkek és Geduly Lajos pozsonyi ev. szuperintendens által tartott emlékbeszéd. Pozsony, 1870. 3–4. p.)

A Pressburger Zeitung 1869. 222. számában megjelent levelezés fordításban

„Báró Jeszenák János síremlékkövének leleplezése.”

Tegnap fejeztetett be az itteni evangélikus vallásúak temetőjében, megható s minden hazafiszívet fellelkesítő zárójelenete azon szomorú drámák egyikének, melyeket 1849-ben vérbetűkkel írt Haynau a történet könyvébe. Tegnap lepleztetett le ugyanis hazánk egyik vértanúja, báró Jeszenák Jánosnak általunk részletesebben leírt emlékköve.

Az ünnepélyt megelőzte az evangélikus isteni tisztelet, melyben a gyászoló család részt vőn, s mely alkalommal Raabe lelkész vasárnapi szónoklatában felemlíté, hogy e napon, 20 év előtt veszté el erőszakosan báró Jeszenák János dicsteljes életét, a haza és meggyőződéséért s felhívta a jelen voltakat, befejezett isteni tisztelet után, az emlékünnepeleken leleplezéshez megjelentésre.

Ezen felhívás által a történendők iránt kitanítva, az isteni tisztelet után az összes egyházközségi tagok a sírkertbe kimentek, hol már a Jeszenák család sírboltja előtt nagy sokaság gyűlt egybe.

A feldíszített sírboltsarnokot a pozsonyi szőlőműves ifjak egy csoportja vette körül, díszes magyar ruhában, kardosan és tartotta fel a rendet.

A sírbolt előtt kikerekített kertben a családtagok foglaltak helyet.

Az emlékkövet takaró fekete függöny az emlékbeszéd egy ide vonatkozó helyén hullott le s látni engedé a szép műízléssel és kitűnőn kivitt emlékkövet.

Az ünnepélyt az evang. lyceum dalárdája által jelesen előadott gyászdal nyitotta meg, mire a Geduly Lajos szuperintendens által tartott, a nyelvet ismerő hallgatókat mélyen meghatott emlékbeszéd következett s a Hymnus eléneklése zárta be e megható ünnepélyt, ezután jelen voltak a leplezett emlék megtekintéséhez iparkodtak az erős tolokodásban jutni.

Ez ünnepély bizonyára sokáig fog a résztvevők emlékében élni, a gyengéknek szilárdítása, az erőseknek buzdításaúl.

A szobrászati munkát újólag ki kell emelnünk, miután az életnagyságú mellszobor művészileg van kivive, készítője Mitterlechner Ferenc szobrásznak becsületére válik s a jelen voltaknál meglepetést és meleg elismerést idézett elő.

(Megjelent: Királyfiak báró Jeszenák János emlékkövének felállítására vonatkozó hírlapi cikkek és Geduly Lajos pozsonyi ev. szuperintendens által tartott emlékbeszéd. Pozsony, 1870. 3–4. p.)

Székács József visszaemlékezése

Másolat.

Báró Jeszenák János végső órái. 1849. október 9-én 12 órakor délben láttam el úrvacsorával báró Jeszenák Jánost, ki halálra volt ítélve. – „Én mindenre kész vagyok” ez volt első szava, midőn beléptem hozzá, „Ily találkozást egyikünk sem hit volna!” „Én nem magamat sajnálom, hanem önöket, én szabad leszek, ha kivégeznek, önökre halálíg tartó s a hazára örökös rabság vár.” Elmondta, hogy levelet kapott testvérétől s azt mutatta is, „Voltak – úgymond – Bécsben, de a főhercegek neveiket kitörölték, nem eresztették hozzájuk. Sajnálom, hogy legvégre még egyszer nem láthatom őket, fiaim talán ma megérkeznek, Isten tudja, talán jobb volna, ha halálom után jönnének, nekik is, nekem is könnyebben esnék.” „Azután kérdeztem, óhajt-e az úrvacsorával élni?” „Igen – úgymond –, mert az szerzette, kinek küzdelme az életben s kimúlása hasonlít a miénkéhez” „Úrvacsorai beszédemet ezen szavain kezdvén, úgy állítám elébe Krisztust, mint ki éppen úgy szenvedett és halt meg az igazságért, mint ő és társai, ő azonban látván, hogy ezen tárgy további fejtegetése tanúk előtt reám nézve veszedelmes lehetne, hozzám közelébb hajolván, félig sűgő hangon ezeket szóla: „Kedves lelki atyám, én többet értek, mint hallok.” Teljes buzgósággal vette fel az úrvacsorát s könnyei csak akkor indultak meg, midőn imádságunkba befoglaltuk nejét, gyermekeit, családját, ekkor igen keservesen zokogott, de férfiaságát megtartotta ekkor is. Az úrvacsora után egymás karjában sokáig zokogtunk. Legbajosabb az volt, hogy tanúk nélkül nem lehettünk, minden szegletben egy fegyveres őr s azonkívül egy tiszt, ki bemenetelem előtt magyarul beszélt velem. Nyílt s bizalmas beszélgetésről

szó sem lehetett. Végre azt kívánta, eszközölném ki, hogy feleségének írhasson, kinek egyszersmind azt üzeni, hogy javai tekintetében Luka Ferenc tanácsával éljen. „Az én javaim mind elvételnek, de a régebbi törvények szerint ártatlan gyermekeim anyai javait úgy hiszem, nem bántják.” Aztán egy forró kézszorítással elválván, a feleségének írhatsz végetti óhaját az illető tiszteknek előadtam, kik ígérték, hogy azt a haditörvényszéknek azonnal bejelentik. Még azt is meg kell jegyezmem, hogy a Stabsprofosz szobájában egész egy óráig várakoztattak, míg beeresztettek, azt adván okul, hogy nem tábori pap vagyok, míg végre azon tiszt jelent meg, aki nálam volt s meghívott a siralmas funtióhoz. Timát köszöntette, köszönte neki szíves látogatásait, szeretett volna vele most is szólni, de megtagadták neki, ú. m. a vele szólhatást.

Ugyanaz nap délután 5 órakor, kiváltképpen azon okból mentem a profoszhoz, hogy megtudjam, vajon az engedelmet nevének írhatni megnyerte-e? Egyszersmind, hogy Tima üzenetét megvinném neki, leginkább pedig, hogy a kivégzés óráját megtudjam. Nagy örömömre itt azt hallottam, hogy nemcsak levelet írhatott, hanem gyermekei is bent voltak nála, sőt hogy testvére éppen most van bent, s miután az örködő tiszt azt tanácsolá, hogy most már ne mennek be hozzá, azt én parancsnak vevén, a kivégzés órája felől tudakozódtam, míg nagy nehezen sikerült megtudnom, hogy másnap, azaz október 10-én reggeli 6 órakor fog megtörténni.

Október 10-én reggeli 5 órakor Luka úr és egyházfim társaságában indultam el hazulról. Sokáig várakoztam, míg mintegy háromnegyed hatra beeresztettem hozzája. Akkor már egészen felöltözve volt, „Hála Isten, hogy ön eljött hozzám”, így szólított meg, „lássa én egészen el vagyok készülve, de nem tagadhatom, nehezen esett, hogy az utolsó percekben egy szemet sem láttam, melyből legkevesebb részvétet olvashattam volna ki. Most boldogabb vagyok s igazi jótéteménynek tartom, hogy éppen ön, ki engem ismert, kit én tisztetek s.a.t. jutott lelki atyai társalkodómul.” Az őrt álló tiszt mellettünk volt s helyfoglalásra szólított fel. Leültünk, az asztal egyik sarkán ő egyik, én másik felől, a tiszt pedig a közel álló ült, nemcsak szemmel tartva bennünket, de beszédünk közé vegyülve is. Többek közt kérdezte, hogy fia mióta szolgál? Hogy mihamar tisztté lett, hogy ő mennyi év óta szolgál és mégis csak hadnagy s ismét, az úrnak fia szerencsésebb lesz, mint atyja, „Szerencsésebb lehet” – válaszolá – vajon – „belsőleg boldogabb-e, kétféle.” Ezt oly jellemző kifejezéssel s oly komolysággal mondta, hogy a tiszt ezentúl elhallgatott, de még mindig ott maradt. Én a bárót imádkozásra szólítottam fel s örömet hajlott kívánságomra. Teljes buzgósággal s minden szót csaknem hallhatólag ejtve imádkozott. Imádságunk alatt a tiszt felkelt s tovább állott, legalább az imádságunk végeztével nem ült az ágyon, hanem fel s alá járkált. Használva ezen körülményt, közel hajolva hozzám, mintegy így szólott: „Ön hivatva lesz rólam s végső órámról tanúságot tenni a Haza előtt. Mondja meg azoknak, kiket illet, hogy én azt, amit tettem halálom óráján sem bántam meg, hogy egyet sem tagadtam meg azon elvek közül, melyekért nemzetem annyi áldozattal és vérontással küzdött.” Ekkor a tiszt ismét közeledett s a tárgy ugyanaz maradt, de némi tartózkodással folytatott. Elismerete, hogy sok hibát tettünk, Kossuthot vádolta azon kicsinyes bosszantásokért, melyeket Görgeyn elkövetett, Görgeyt vádolta, hogy személyes nehezteléseinek feláldozta a haza

ügyét, „Jól jegyzi meg Ön – szóla –, hogy a forradalom ritkán, vagy sohasem éldelheti gyümölcsseit azon elveknek, melyekért küzdött s Kossuthnak egyik hibája éppen az volt, hogy a gyümölcsöket szerette volna éldelni. Én menekülhettem volna, mert az oroszok oltalmat ígértek, s hiszem, hogy meg is tartották volna szavukat. De egyfelől nem hittem, hogy az osztrákok felülmúlni engedjék magukat az oroszok által emberiség tekintetében, másfelől pedig azt hittem, hogy ha önként kezeikbe adom magamat, ezzel ítéletemet könnyebbíteni fogom, nem reméltem, hogy ily keserűen fogok csalatkozni. Egyébiránt minden forradalom áldozatot kíván, én egy vagyok ezen áldozatok közül, én örülök, hogy életemmel sokak életét megmenthetem, s áldozatul esek másokért, kik az amnesztiában részesülni fognak. Én azon hitben halok meg, hogy a haza sorsa jobbra fordul, mert Európában fel kell a lelkiösmeretnek ébrednie s ez a külső nemzeteket kényszeríteni fogja nemzetünkért megtenni azt, mit ezúttal vagy meg nem tehettek, vagy megtenni elmulasztottak. Ekkor a tisztre függesztettem szemeimet s ez kiolvasta belőlük kívánságomat s elég emberséges volt, hogy egészen kiment s magunkra hagyott. Az alkalmat használandó, elő akarom adni miket neje s rokonai szívére kötöttek. De észrevevém, hogy jólesik neki a szólhatás, s hogy használni kívánja a tiszt távollétét, ünnepélyes, az érzelemtől átrezgett, könnyektől kísért, de mindig férfias méltósággal folytatott ily szavakat intézett hozzám, soronként egy kis szünettel: „Ön látni fogja azokat, kikkel én csak az örök létben fogok találkozni, vigye meg nekik az utolsó kívánságaimat. Mondja meg nőmnek, hogy azon 20 éven keresztül, ameddig együtt éltünk, nem emlékezem az pillanatra is, melyet keserűvé tett volna, a mi házasságunk folytonos boldogság volt, ezt köszönöm neki, s arra kérem, fordítsa mindazon szeretetet, melyet irántam az életben viseltetett halálom után gyermekeimre, ne kockáztassa férje feletti fájdalma által egészségét és életét, mert mi nyugodttá teszi halálomat, azon hit, hogy ő élni fog s az ő kezei közt gyermekeim jövődjét biztosítva látom. Mondja meg testvéremnek, hogy fogadja helyettem testvéréül nőmet s ruházza át ő reá azon gyöngéd, részvevő szeretetet, mellyel engemet első gyermekségünk óta boldogított. Mondja meg gróf Forgáchné kedves napamnak, hogy bocsánatot kérek tőle, ha fiúi kötelességemet nem teljesítettem volna iránta, noha igyekeztem őt mindenkor, mint anyámnak szeretni. Megvallom önnek, hogy reménységem nagy részét benne helyezzem, jószágimat elveszik s gyermekeimnek csak anyjuk javai maradnak, én igyekeztem magzatimról gondoskodni, de ily körülmények közt ő tehet érettük legtöbbet s ő meg fogja tenni, mert nemes szívét ismerem. Gyermekeimnek atyai áldásomat küldöm s azon kérelmet, hogy maradjanak meg az erény útján, ha lehet alkalmazzák nézeteiket az uralkodó nézetekhez, de ha ki nem békülhetnek velök, vonuljanak vissza s őrizzék meg lelküknek nyugalmát, anyukat szeressék s legyenek neki engedelmesek. Samu sógoromat kérem, legyen helyettem gyermekeimnek atya. Gyermekeimnek nevelője iránt fejezze ki köszönetemet, szeretném, ha tovább is családomnál maradna.

Ekkor az ajtó megnyílt s beszéde félbeszakadt, tolongás s fel-alá futkosás volt a folyóson. Én az alkalmat használva, míg magunk lehetnénk, elmondtam neki neje és testvérei üzeneteit, melyeket október 9-én estve bíztak reám. Nagy illetődéssel hallgatta, s ezalatt kezét kezemen tartva, koronkénti szorítás által adta tudtomra, mi édesen

hatottak szavaim reája. Alig végeztem szavaimmal s vettem választát (melyet híven közöltem nejével később), belépett két tiszt és az auditor. Mi felkeltünk. Az auditor kérdezé, nem volna e még valami kívánsága, szólna nyíltan s ő azt jegyzőkönyvbe foglalná. Ekkor zsebébe nyúlván, kivett két ötven forintost, egyiket hagyta legszegényebb fogolytársainak, a másikat és még 45 kr az öröknek s a profosznak, „mein Scharfrichter wird das seinige (zsebére mutatva) hier finden”. Végre hozzám fordulván, „önnek úgymond fizesse meg az ég, melynek nevében nálam megjelent, midőn elzárattam minden kedveseimtől, s melynek számára elkészítette lelkemet s.a.t. Ezzel kimentünk s egy katonák által képzett léptünk, karját karomba fűzve s Csány is lelkészével hozzánk kísértetve megindulánk. A két férfi találkozása szívreható, de férfias méltósággal s nemes elszántsággal teljes volt. Nem magukat sajnálták, hanem minket és a hazát. Útközben remegett, mi nem volt csoda, mert igen hideg volt s ő csak egyszerű vékony öltönybe volt öltözve. „Ne gondolja ön – úgymond –, hogy félek, a hideg miatt remegek egy kissé, mert felső ruhám a szobába maradván, azt később a siralomházba lehozatom nem engedték meg.” A vesztőhelyre érvén először báró Jeszenák szállíttatott, a vas levéttetett róla, az ítélet felolvastatott s ő a hóhérnak átadatott. A lépcső legalsó fokán e szavakat mondá: „Csak azt akarom mondani: Isten áldja meg a magyar Hazát!” A lépcső legfelső fokán pedig ezt: „Megbocsátok ellenségeimnek!” Három másodperc múlva megszűnt lenni.

Ezen szomorú jelentést örök emlékezet okáért Székács József pesti evangélikus lelkész, ki elfelejthetetlen férjemnek a siralomházban végső vigasztalója volt, a történetek után közvetlenül állította össze és saját kezűleg kézbesíté nekem. Özvegy báró Jeszenák Jánosné, Forgách Aloizia grófné s.k.

150/1876. sorszám.

Hogy jelen másolat általam özvegy báró Jeszenák Jánosné, született Forgách Aloizia grófné által személyesen bemutatott eredetivel szórul szóra megegyezik, ezennel bizonyítom.

Nyitrán, ezernyolcszáz hetvenhat évi szeptember hó huszadik napján.

Díjjegyzék	
Hitelesítés	1f 40
Bélyeg	1f
Összesen	2f 40
Fizetve	

Pongrátz Kálmán
h. közjegyző

(Másolat. MNL OL P 1394 Vegyes személyi iratok. (1852–1876) 2. tétel. N.14.)

A visszaemlékezés nagy része megjelent: Székács József püspök visszaemlékezései. Szerkesztette, sajtó alá rendezte, jegyzetekkel ellátta, a névmagyarázatokat készítette és a bevezető tanulmányt írta: Kertész Botond. Budapest, 2008. 155–159. p. Az eltéréseket álló betűvel jeleztük.

Jeszenák János báró nekrológja

Báró Jeszenák János
(1800–1849)

Az 1848/9-i szabadságharc egyik kiváló tevékenységű férfinak s utóbb vértanúja, királyi báró Jeszenák János, kinek nemes lelket s kedélyt visszatükröző arcvonásait ma mutatjuk föl olvasóink előtt, 1800. jan. 22-én Pozsonyban született. Tudományosan művelt édes atyjától, szintén Jánostól, nyerte első neveltetését s az ösztönt: nem elégedni meg az ismeretek felületes elsajátításával, hanem alaposan tanulmányozni mindazt, mit jövő életpályájára kiválón szükségesnek ismert föl. Iskoláit Pozsonyban 1818-ban befejezván, politikai ismeretei bővítése végett Európa nyugati országaiban kétévi utazást tett, s mindinkább azon meggyőződésre jutott, hogy lángolóan szeretett hazájának jövője csak a józan haladás és tiszta szabadelvűség zászlója alatt vívható ki. Visszaérkezvén utazásából, atyja a Nyitra megyében fekvő szeniczi családi birtokot adta át kezére; itt telepedett le, szerzett gazdasági ismereteit alkalmazva, jobbágyaival, elveihez híven, a legpatriarchalisabb viszonyban. 1829. augusztus 30-án Forgách Aloizia grófnővel lépett házasságra, kivel élete végéig a legboldogabb családi viszonyban élt.

Az 1832/6-i nevezetes országgyűlés felsőházába, mint született törvényhozó belépén, egyike volt ott azon keveseknek, kik a legjogosultabb ellenzék nézeteit nemcsak nyilván vallották, hanem azok mellett férfiasan küzdeni is kötelességüknek ismerték. Egyike volt azoknak, kik már akkor az alsóház szabadelvű férfiaival egyetértőleg a föld szabaddá tételét tűzték ki célul. S az erre következett 1840., 1844., 1847-i országgyűléseken folytonosan az ellenzék soraiban találjuk őt. Pozsony és Nyitra megyék már 1830 óta, midőn a megyei gyűlések vitatkozásaiban részt venni kezdett, szeretve, tisztelve számították tagjaik sorába a fitogtatás nélkül szabadelvű, mindig igazságos, egyenes, nyíltszívű főrendi férfiút, ki a negyvenes évek mozgalmaiban minden téren tevékeny részt vett, s kit a védegylet, gazdasági-egylet, iparegylet alapítói, az akkoriban megindult hazafias részvénytársulatok mindannyia részvényesei közé számítottak. A politikai, társadalmi és egyesületi téren kívül, mint buzgó protestáns az egyházi téren is kitüntette magát s megnyerte hitsorsosai bizalmát és tiszteletét. Már 1841-ben a dunáninneni ág. hitv. egyházkerület felügyelőjévé (világi elnökévé) választotta őt. E minőségében különösen a nevelésügy emelésére fordítá főgondját, s ez irányban a legáldásdúsabb emléket hagyta maga után. Az 1848-i március őt a főrendek háza ellenzéki férfijai közt találta; mi volt természetesebb, minthogy a szabadelvű pártból alakított első független felelős minisztérium őt az ország egyik veszélyeztetett megyé-

je, Nyitra vezérletére hívta fel. Nem kereste ez állást, de hazája iránti kötelességének ismerte oda állni a gátra s az elfoglalt téren minden idejét, legnagyobb kitartással s feláldozó tevékenységgel a haza védelmére fordítván, el nem hagyni azt a végső pillanatig.

Az országos ügyek egyre veszélyesb alakot öltvén, rendkívüli eszközökre volt szükség a külmegtámadás ellenében. Jeszenák, mint teljhatalmú kormánybiztos működött e legveszélyesebb ponton. Lelkének szelídsége igazságossága a vészbíróságok ítéleteiben is kifejezést nyert, inkább akarván megnyerő, mint elrettentő eszközökkel hatni.

Mint kormánybiztos és főispánnak sikerült megyéjéből a természet feleslegét Komáromba szállíttatni s Leopold-várát – daczára a várparancsnok osztrák érzelmeinek – a magyar ügy részén megtartani, miért a honvédelmi bizottmánytól nyilvános köszönetre érdemesítettetett. Ügyességének s eszéyes körütekintésének sikerült sok veszélyt elhárítani; s több gondja levén másokra, mint önmagára, még az alája rendelt tisztviselőket s közegeket is ráért biztosságra helyezni, akkor, midőn a magyar fegyverek szerencséje hanyatlani kezdett s véderőnk a vezérletére bízott megyéből visszavonulni kénytelenítettetett.

1849 tavaszán, egy Komáromban töltött sanyarú tél után – a dicsőséges előnyomulás idején, az előcsapat élén látjuk Nyitra megye főispánját megyéjébe bevonulni, s lehető gyorsan rendezvén a megye hatóságait, teljes eréllyel keresztülvinni az újoncozást megyszerte. A magyar hadak visszavonulásakor az utócsapattal hagyta el megyéjét újra – örökre; s nem keresve biztosságot magának a komáromi vár falai mögött, a Görgei vezérlete alatt állt hadsereghez csatlakozott.

Aradon, később Csányval a bizonyos halál elé, mint a hontalanság keserű ösvényére lépni, a dunai hadsereggel együtt magát feltétlenül megadta.

A fegyverletétel utáni szomorú napok alatt három hétig Arad várának, azután Pesten az Újépületnek volt kénytelen lakója, s 1849. október 10-én Csányval egyszerre Pesten felakasztatott. Jellemzi őt mint honfit, hogy habár egyik fiát éppen 1848. április 5-én veszté el, legidősebb fiát a 18 éves Jánost maga vitte a hazába visszaindulási parancsot vett nádor-huszárok közé. Fájdalom, három nappal utóbb, a prágai forradalom kitörése következtében ez ezred visszaindulási parancsa visszavonatot, s így célját téveszté. – Második fiát, a 17 éves Sándort pedig 1849. június 21-én akkor soroztatta a Miklós huszárok közé, midőn az orosz invasio már tény s ügyünk hanyatlása előre látható volt. Mint ember szelíd, egyenes lelkű, igazságszerető; mint családfő házias, gyermekei nevelését szíven viselő, gazdálkodó; mint honfi szabadelvű, önzetlen, a fényt, kitérőést nem óhajtó, szerény, de tántoríthatlan kitartású volt a halálig.

Jellemzik az őt lelki vigasszal ellátó lelkészhez intézett utolsó szavai, melyeket az papírra tett: „mondja meg azoknak, akiket illet, hogy én azt, amit tettem, halálom óráján sem bántam meg; hogy egyet sem tagadtam meg azon elvek közül, melyekért nemzetem annyi áldozattal és vérontással küzdött. Egyébiránt azon hitben halok meg, hogy a haza sorsa jobbra fordul. Minden forradalom áldozatokat kíván, én egy vagyok azok közül; örülök, hogy életemmel sokak életét megmenthetem s áldozatul esem másokért. Isten áldja meg a magyar hazát. Megbocsátok ellenségeimnek.” Fiai egymásután

kövelték őt a sírba: Sándor 1853., Béla 1854., János 1859-ik éveiben, új-új sebeket ütve a bánatos, de erős lelkű özvegy s anya szívéen. Elkobzott javai csak 1859. októberben adattak vissza életben maradt két leányának: Aloizia Draskóczy Gyuláné, és Gizella, most gr. Esterházy Istvánnénak.

A kivégzett vértanú hamvai 18 évig a pesti helvét hitv. egyház alatti sírboltban voltak elhelyezve, s 1867. évi deczemb. 2-án szállíttattak fel a család sírboltjába Pozsonyba, ősei mellé, végső nyughelyére, Nyitra és Pozsony megyei nagyszámú tisztelői részvéte mellett.

Hogy mily kiváló tisztelet és szeretet tárgya volt Jeszenák Nyitra megyében, tanúsítja az, hogy 1861-ben a megyék alakulásakor, egykori politikai ellenfele, az 1861-ben kinevezett s megyéje hangulatát igen jól ismerő főispán gr. Károlyi Lajos az alakuló közgyűlés viharos éljenzése közt őt tűze ki székfoglalójában követendő példájául. Nyitra megye közönsége 1861-ben közlekedéssel elhatározó olajba festett arcképének megszerzését, 1867-ben pedig nagy ünnepélyességgel helyezte azt el közgyűlési termébe a megye legérdemesebbjeinek arcképei közé.

Képünknek az özvegy kezénél levő igen sikerült eredetijét Barabás festette olajba néhány előbbi miniatűr és daguerrotyp arcképek s a családtagok útmutatásai után.

Emlékkövének elkészítése Alexy Károly hazánkfia művészi kezeire van bízva. 1858-ban gr. Teleki László, a boldogultnak a hontalanság kenyerén bujdosó egyik tisztelőjétől következő jellemző verset küldött az özvegy kezéhez:

Báró Jeszenák János

Csendes hív polgára a drága hazának
Arcod szelíden néz ránk mint az esti hold.
Voltak, kik tetteiben fentebb ragyogának;
De senki náladnál hűbb hazafi nem volt.
Szerény nemes valál házádban, hazádban,
Itt és ott nem a fényt, de a jót kerested.
Sehol sem tolad fel magad' s hol veszély van,
A gyáva menekvés útját Te nem lested.
S mentél bátran, – utad végén nyílt a nagy sir
S befekvél nyugodtan, halma reád borult.
Ráborul háznéped, vérkönyűt nyögve sir
S reá egy hon, s egy nép tesz örök koszorút.

(Vasárnapi Újság, 15. évf. 1868. 52. sz. 635–637. p.)

■ FELHASZNÁLT FORRÁSOK ÉS IRODALOM

- Barsi József: *Utazás ismeretlen állomás felé 1849–1856. és Berzsenyi Lénárd rajzai. Az olmützi foglyok arcképcsarnoka*. Sajtó alá rendezte Simon V. Péter. Budapest, 1988.
- Bona Gábor: *Hadnagyok és főhadnagyok az 1848–49. évi szabadságharcban*. Budapest, 1998–1999. I–III. kötet.
- Hermann Róbert: *Jeszenák József báró*. In *Vértanúk könyve. A magyar forradalom és szabadságharc mártírjai*. Szerkesztette Hermann Róbert. Budapest, 2007. 240–245. p.
- Hermann Róbert: *I. Ferenc József és a megtorlás*. Budapest, 2009.
- Hermann Róbert: *Jeszenák János báró perében tett hadügyési előterjesztés és ítélet*. In *Az 1848–1849. évi országgyűlés mártírjai*. Szerkesztették Kedves Gyula, Pelyach István. Budapest, 2016. 181–184. p.
- Hunfalvy Pál: *Napló 1848–1849*. A szöveget gondozta, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta Urbán Aladár. Budapest, 1986.
- Jeszenák család levéltára. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest. P 1394 Vegyes személyi iratok. (1852–1876) 2. tétel.
- Kacziány Géza: *Magyar vértanúk könyve*. Budapest, 1906.
- Károlyi Árpád: *Németújvári gróf Batthyány Lajos első magyar miniszterelnök főbenjáró pöre*. I–II. kötet. Budapest, 1932.
- Kászonyi Dániel: *Magyarhoz négy korszaka*. Fordította Kosáry Domokos. A bevezető tanulmányt és a jegyzeteket Márkus László írta. Budapest, 1977.
- Kedves Gyula: *Jeszenák János báró, akit egy főhercegasszony sem menthetett meg*. In *Az 1848–1849. évi országgyűlés mártírjai*. Szerkesztették Kedves Gyula, Pelyach István. Budapest, 2016. 167–181. p.
- Királyfi báró Jeszenák János emlékkövének felállítására vonatkozó hírlapi cikkek és Geduly Lajos pozsonyi ev. szuperintendens által tartott emlékbeszéd. Pozsony, 1870.
- Kumlik Emil: *Jeszenák János báró*. (Szül. Pozsonyban, meghalt Pesten, 1849. október 10-én). In *Kumlik Emil: A szabadságharc pozsonyi vértanúi*. Pozsony, 1905. 124–133. p.
- Küzdelem, bukás, megtorlás. Emlékiratok, naplók az 1848–49-es forradalom és szabadságharc végnapjairól. A kötet anyagát felkutatta, válogatta, szerkesztette, az előszót, a bevezetőket és a jegyzeteket írta Tóth Gyula. I–II. kötet. Budapest, 1978.
- Ludwig von Leuzendorf: *Erinnerungen an wichtigere Moments meines Lebens, als kurze Nacholung meines bei Erstürmung Ofens in Verlust geratenen Tagebuchs*. Bregenz, am 15. Aprill 1850. 1tes heft. (gépelt másolat, Hermann Róbert birtokában)
- Mátray Gábor: *Töredék jegyzemények Magyarország történetéből 1848–49-ben*. Összeállította, a szövegét gondozta, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta Fülep Katalin. Budapest, 1989.
- Székkács József püspök visszaemlékezései. Szerkesztette, sajtó alá rendezte, jegyzetekkel ellátta, a névmagyarázatokat készítette és a bevezető tanulmányt írta Kertész Botond. Budapest, 2008.

A pozsonyi Jeszenák-kultusz. A szabadságharcos vértanú emlékezete a helyi magyar hagyományápolás kontextusában (1867–1919)

*„E hős vértanú, habár nem Pozsonyban végezték ki, mégis
testestül-lelkestül a mienk. Bölcsője itt ringott, itt alussza
örök álmát – a magyar szabadságról.”*

Kumlik Emil: A szabadságharc
pozsonyi vértanúi (1905)

A Jeszenák család Pozsonyban

A magyar és a szlovák történettudomány is hangsúlyozza, hogy a fő- és koronázóvárosnak, országgyűlési helyszínnek és módos kereskedővárosnak számító, Bécshez közeli Pozsonyban századokon át számottevő nemesség élt. Mária Terézia és II. József uralkodása idején az arisztokrácia jelenléte a korábbinál is jelentősebben hatott a város életére, azáltal is, hogy – az egykor falakkal körülvett, gótikus-reneszánsz városmagot jelentősen átformálva – barokk és rokokó paloták egész sorát emeltette.

A kor krónikásai is érzékelték ezt a jelentős változást, hiszen a Közhasznú események tára 1839-ben megjelent IX. kötete szerint Pozsonyban „sok előkelők laknak”, többek között „700 mágnás és nemes (ide számláltatván cselédjeiket is) és mintegy 300 penziós katonatiszt, kik 300 pappal, a tanítókkal, 200 polgári tiszttel, katonasággal és tehetős kereskedőkkel, az úgynevezett honoratiorok társaságos létét elevenebbé teszik itt, mint akárhol Magyarországon”.

Az 1780 és 1848 közti Pozsony társadalmi viszonyait vizsgáló Tóth Árpád történész az előkelők viszonylag nagy társadalmi súlyának egyes okaira is rávilágít:

„A nemesség pozsonyi nagyarányú jelenléte a 19. század első felében részint még az egykor volt fővárosi szerepkör öröksége, ugyanis a kormányzések működéséhez kapcsolódóan több előkelő főnemesi és köznemesi család vásárolt házat Pozsonyban. Valószínű, hogy a rendszertelen időközönként összehívott, ám szinte minden alkalommal Pozsonyban ülésező országgyűlés székhelyeként is vonzást gyakorolt a nemességre a város. Harmadrészt Pozsony gazdasági lehetőségeivel is sok nemest csábíthatott falai közé, illetve az itt (vagy a környéken) élők számára aránylag kedvező lehetőségeket kínált a társadalmi felemelkedésre, aminek megkoronázása a nemesi cím megszerzése lehetett.”

A főúri reprezentációnak ebben a közegében a Jeszenák család a 18–19. századi Pozsony legbefolyásosabb familiái közé tartozott. A Báthory István erdélyi fejedelemtől a 16. században nemesi oklevelet szerző Jeszenák (Jeszeniczky) Balázs utódai közül az első között – a jogtudományáról híres I. Pál mellett – a főként Pozsony vármegyében birtokos I. János tűnt ki azáltal, hogy királyi tanácsosként felsorakozott a Habsburgok nőági trónöröklését lehetővé tevő Pragmatica sanctio mellett. Vagyona jelentős részét két unokaöccsére, II. Jánosra és II. Pálra hagyta, de – alapítványok formájában – hathatósan támogatta a helyi ágostai hitvallású evangélikus egyházközséget is. Az egyik örökös, II. Pál elsősorban katonatisztként (tábornokként) szerzett érdemeket, éppen ezért kapott 1781-ben bárói címet is. Fia, III. János már ahhoz a hazafias nemzedékhez tartozott, amely a 18–19. századfordulóján – a felvilágosodás eszméitől vezérelve – mecénásként-adományozóként állt nemes ügyek mellé, például a Magyar Nemzeti Múzeumra hagyta könyv- és térképgyűjteménye legjavát. A pozsonyi evangélikus egyházkerület és a felekezeti oktatásügy felügyelőjeként is tevékenykedett. Az ő fia volt IV. János, az 1849-ben mártírhálált halt báró.

A család Pozsonyon belüli társadalmi-közéleti súlyát több korabeli összegzés és kimutatás is jelzi. Egy Sas Andor irodalom- és várostörténész által idézett 1840-es pozsonyi útmutató a belvárosi háztulajdonnal rendelkező arisztokraták között sorolja fel a Jeszenákokat a grófi Esterházy, Apponyi, Wiczay, Pálffy, Keglevich, Erdődy, Batthyány, Csáky, Jankovich, Thugut és Khuen, valamint a bárói Rosen, Walterskirchen, Perényi, Pfeffershoven és Hartmüller családok mellett. Az Esterházyak, a Pálffyak és a Keglevichek több belvárosi házzal is rendelkeztek, más arisztokratáknak pedig – például a Grassalkovichoknak – a belvároson kívül volt palotája és telke.

Anton Špiesz szlovák történész a 18. századi Pozsonyról szóló munkájában a városban házzal rendelkező vagy helyben élő jelentősebb családok (Amade, Apponyi, Aspremont, Balassa, Czobor, Csáky, Draskovich, Erdődy, Esterházy, Grassalkovich, Illésházy, Károlyi, Keglevich, Kollonich, Korlátkői, Lippay, Maholányi, Mednyánszky, Nádasdy, Pálffy, Széchényi és Zichy) között tünteti fel a Jeszenák familiát is. Megjegyzi továbbá, hogy a nemesiként a 16. századtól adatolható család „legjelentősebb képviselője a királyi tanácsos Pál volt, aki nagy szerepet játszott az 1715-ös, az 1723-as és az 1729-es országgyűléseken, s komoly érde-

meket szerzett a Pragmatica sanctio, azaz a Habsburgok magyarországi nőági öröklési jogáról szóló törvény megszavazása terén”.

Štefan Holčík várostörténész szintén a 18. századi Pozsony jelentős nemesi családjai közé sorolja a Jeszenákokat. „Noha az alacsonyabb nemességekhez tartoztak és lutheránus hitűnek vallották magukat, jelentős tisztségeket töltöttek be a korabeli közigazgatásban. Báró Jeszenák a Mihály utca 3-as szám alatti, a Magyar Királyi Udvari Kamara szomszédságában levő palotájában lakott.” Ez minden bizonnyal nagyban növelte a család tekintélyét.

Bár a protestáns Jeszenák család országos viszonylatban is kellő vagyoni és társadalmi háttérrel rendelkezett, az evangélikus felekezethez tartozása Pozsonyon belül még kevésbé jelenthetett hátrányt. A falakkal körülölelt, német többségű város gyorsan átvette a lutheri tanokat, és a 16. század végére a lakosság döntő többsége evangélikussá lett. Ezt ellensúlyozandó a katolikus egyház a 17. századtól Pozsonyban is egyre határozottabban erősítette pozícióit, és idővel csökkent az ágostai hitvallásúak aránya. Ugyanakkor a városban érdekes hatalmi egyensúly alakult ki. Sas Andor így ír erről: „Pozsonyban 1697 óta az volt a gyakorlat, hogy 50 választott polgár katolikus, 50 pedig evangélikus vallású legyen. Az evangélikusok ugyanilyen arányban részesedtek a magisztrátus tanácsnoki állásaiban. Az ellenreformáció folyamán a város evangélikus lakossága lényegesen csökkent, s a XIX. század első felében számuk a katolikus vallású népesség számának negyedrésztét tette csak ki, de ennek a negyedrésznek a város vezetésében ugyanolyan arányú képviselője volt, mint a sokkal számosabb katolikus népességnek.” E városi mikroklima – a nemesi előjogok, a vagyoni helyzet és az udvarhűség mellett – biztos társadalmi presztízst, előkelő helyet szavatolt a Jeszenák családnak, hiszen a városvezetésben felülreprezentált evangélikusság egyik fontos támaszának számított.

Ez a kérdés alaposabb kutatást igényelne, de a későbbi Jeszenák-kultusz kialakulásának és erejének minden bizonnyal fontos forrása volt, hogy a család határozottan segítette az 1606-tól működő pozsonyi evangélikus egyházközséget és annak különféle (elsősorban oktatási) intézményeit. Jeszenák János volt az, aki – Markusovszky Sámuel közlése szerint – 1750-ben „megalapította a líceumi convictust, melyben eleintén 6, később 12 tanuló ingyen lakást és ételmezést kapott, de fizetési növekedéseket is lehetett ezen convictusba felvenni”. Sas Andortól tudjuk, hogy például 1829-ben „az evangélikus iskolák Jeszenák-féle konviktusában, továbbá a kisebb-nagyobb alumneumokban, vagyis tápintézetekben mintegy 250 szegény diák kapta meg a szükséges napi ellátást”. Czilchert Károly 1873-ban megjelent monográfiája szerint a pozsonyi evangélikus líceum 3 hittudományi osztályból, 8 osztályú főgimnáziumból és két – az algimnáziumi osztályokkal egyesített – alsó reálosztályból áll. „A főtanodával több más jótékony célú alapítványok és intézetek állanak összeköttetésben, ú. m. a convictus, az alumneum, ösztöndíjak külföldi egyetemet látogató tanulók részére sat. Ezen intézetek a helybeli és magyarországi evang. egyházainak gyámolítása, főleg pedig a

nagylelkű alapítók, ú. m.: báró Jeszenák János udvari tanácsos, Szelezky Pál, Skaricza Gábor és több jötevő hagyományai által tartatnak fenn.” Az ekkoriban több mint 20 000 kötetes líceumi könyvtár alapítói között is ott találjuk báró Jeszenák Jánost.

Mint fentebb már jeleztük, a család pozsonyi társadalmon belüli rangját a főúri reprezentáció „leglátványosabb” elemei közé tartozó városi ingatlanai is meghatározták. A Jeszenákok Pozsony környéki birtokaikon kívül városi házakkal is bírtak: Jeszenák Pál említett Mihály utca (Michalská) 3. szám alatti, 1730-ban épített palotáján kívül báró Jeszenák János a pozsonyi Fő tér (Hlavné námestie) déli oldalán (4. házszám) emeltetett magának palotát a 18. század első felében. Az egykori ún. királyi Váralja területén álló, a mai Zsidó utca (Židovská) 17. szám alatti, jelenleg a Zsidó Kultúra Múzeumának helyet adó Zsigray-ház (vagy Zsigray-kúria) 1716-tól szintén részben a Jeszenák családé volt. Megemlítendő még, hogy Grassalkovich Antal (1694–1771) udvari tanácsos, királyi személynök és kamaraelnök, valóságos belső titkos tanácsos és főlovászmester is részben olyan telken emeltette palotáját 1760-ban Mayerhoffer András tervei alapján, amely korábban a Jeszenákoké volt. Ortvy Tivadar várostörténész jegyezte meg, hogy a Grassalkovich-palota „az 1755/56-ban vétel útján megszerzett gr. Illésházy, Jeszenák János és Frendl telkein” épült fel. Ugyancsak Ortvy tájékoztat a család egykor a pozsonyi evangélikus negyedben álló, már a 20. század elején sem létező ingatlanáról: „Hol ma a Slubek-féle szesz- és rosoglió-gyár van, ott hajdan a báró Jeszenák-féle ház volt nagy kertjével és híres hársfaival”. A Slubek család a 19. század első felében vette meg a telket, amelynek egy részén (tehát a volt Jeszenák-kert területén) máig létezik egy játszótérként használt, Slubek-kert nevű park.

Az ingatlanok kapcsán már e helyen utalnunk kell arra, hogy egy más reprezentációs térben, a kecskekapui evangélikus temetőben a legnagyobb családi sírbolt éppen a Jeszenákoké.

A Jeszenák-kultusz legjelentősebb időszaka (1867–1918)

A jelzett időszak (1867–1918) Magyarország történetében a kiegyezéstől az első világháború végéig fennálló Osztrák–Magyar Monarchia bő fél évszázada, amikor a Bécshez viszonylag közeli nyugat-magyarországi városban, Pozsonyban is leginkább adottak a magyar történelem és kultúra jeles személyiségeivel kapcsolatos hagyományápolás és -teremtés előfeltételei.

Ezzel összefüggésben is lényeges szempont, hogy Pozsony életében szűk két évtizeddel a kiegyezés előtt, 1848-ban, az utolsó rendi országgyűlés befejezésével zárult le az a több évszázados szakasz, amikor a Magyar Királyság „fővárosa”, koronázóváros és az országgyűlések leggyakoribb helyszíne volt. Az e századok idején „felhalmozódó” történelmi-művelődéstörténeti érték az, amiből a korabe-

li pozsonyi magyarság (is) meríthetett. A hagyomány szempontjából ehhez még hozzáadhatjuk az 1848/1849-es forradalom és szabadságharc résztvevőivel szembeni megtorlás időszakát, például a pozsonyi tizenhárom vértanú kivégzését.

Nem csak az állami és társadalmi kontextus kínálja a vizsgálódás jelzett időbeli keretét, az 1867 és 1918 közti időszak a város történetében is külön fejezetnek számít. Ekként értelmezik és taglalják a Pozsonyról szóló 1919 utáni magyar és szlovák ismertetések (történeti monográfiák, tanulmányok, útikönyvek, múzeumi tárlatok, azok katalógusai stb.), de 1867/1868 már az adott időszakban megjelenő várostörténeti és -ismereti munkákban is határozottan új városfejlődési szakasz nyitányaként szerepel.

A vizsgált időszakot határoló 1918-1919 a magyar és a szlovák szakirodalom mellett a szlovák és a magyar közlemékezetben is markáns választóvonal. Pozsonyt 1919. január 1-jén megszállják a csehszlovák legionáriusok, február 4-én ide teszi át székhelyét Szlovákia Teljhatalmú Minisztériuma, amely a formálódó Csehszlovákia kormányának „Szlovenszkoért” felelős legfőbb szerve. A város lakossága (különösen a pozsonyi magyarok és németek) szempontjából további társadalom-lélektani törésvonal az 1919. február 12-i sortűz, majd a Duna jobb partján levő Ligetfalv (Petržalka) csehszlovák karhatalom általi megszállása 1919 nyarán. Duray Miklós szlovákiai magyar politikus és közíró az Aich Péter író, költő és publicista visszaemlékezés-kötete elé írt bevezetőjében a február 12-i vérontásra utalva határozottan fogalmaz: „Ez a sortűz volt a történelmi Pozsony, Pressburg, Prešporok utolsó napja.”

Az 1918 és 1919 fordulóján kialakult helyzetből fakadt a dualizmus idején kialakult kultuszok közterületi elemeinek valamivel későbbi, zömmel 1921-től végbemenő megsemmisítése/eltávolítása. A Mária Terézia-szoborcsoport lerombolása a korábbi Koronázódomb téren, a darabjaira szedett Petőfi-szobor eltávolítása a Sétatérrel, amely az impériumváltásig Kossuth Lajos tér volt, a Prímási palota homlokzatán 1898-ban elhelyezett, az 1848-as pozsonyi eseményekre utaló emléktáblák eltüntetése stb.

Ilyen körülmények közepette lényegesen megváltoztak a korábbi magyar hagyományápolás feltételei. Egyrészt megszűntek a kultuszgyakorlás egyes korábbi színterei (eltávolított szobrok és emléktáblák). Másfelől a csehszlovák hatóságok a városban működő, korábban magyar színezetű vagy dominanciájú intézmények és közületek egész sorát számolták fel vagy korlátozták azok működését. Harmadrészt a pozsonyi magyarságnak az első Csehszlovák Köztársaság kezdetétől fogva egyre kisebb számaránya miatt csökkent a közösség városon belüli kulturális és közéleti-politikai súlya.

Mindezeket összefoglalva kétségtelen, hogy a báró Jeszenák Jánosról és a többi pozsonyi 1848–1849-es mártírról való rendszeres és különböző formákban történő közösségi megemlékezésnek a kiegyezés évében megrendezett újratemetés és az 1919-es pozsonyi főhatalomváltás közti időszak kedvezett leginkább.

A kultuszt meghatározó tényezők

Az 1867-1868 és 1918-1919 közötti Pozsony történetében több olyan tényező figyelhető meg, amelyeknek együttes hatása viszonylag kedvező társadalmi légkört teremtett az erőteljesebb magyar hagyományápoláshoz. Ebben a közegben bontakozhatott ki a Jeszenák-kultusz is.

A Bach-féle abszolutizmus évei után 1868-ban Pozsony élére ismét választott önkormányzat (törvényhatóság) került. 1875-ig Justi (Juszt) Henrik (1804–1878) volt Pozsony polgármestere, aki a forradalom és szabadságharc idején a Kossuth-féle pozsonyi nemzeti gárda parancsnokaként részt vett a szlovák felkelők elleni szenici ütközetben. Mint tudjuk, báró Jeszenák János kormánybiztosként irányította a szlovák csapatokkal szembeni katonai fellépést.

A kultuszformálás szempontjából ugyancsak fontos, hogy röviddel a kiegyezés után, 1868-ban jött létre a helytörténeti kutatást intézményesítő Pozsonyi Városi Múzeum. Egyik életre hívója a „magyar régészet atyjaként” is emlegetett Rómer Flóris Ferenc (1815–1889) bencés szerzetes és polihisztor, a Magyar Tudományos Akadémia későbbi tagja, majdani nagyváradi nagyprépost-kanonok. A szabadságharcban előbb közlegényként vett részt, végül főhadnagyi rendfokozatig vitte. Részt vett a tavaszi hadjárat csatáiban, a vereség után pedig Bécsben, Olmützben, Brünnben és Josefstadtban raboskodott, s 1854-ben közkegyelemmel szabadult.

Ki kell emelnünk azt is, hogy az országos jelentőségű, de Pozsonyban zajló negyvennyolcas eseményeknek (az országgyűlés munkája, az „argonauták” küldöttsége Pozsonyból Bécsbe, a felelős minisztérium létrejötte, az áprilisi törvények szentesítése stb.), valamint Aulich Lajos honvéd tábornok, Batthyány Lajos gróf miniszterelnök pozsonyi származásának köszönhetően élt a városban a forradalom és szabadságharc emléke, e hagyománynak pedig szerves részét képezte a helyi mártírok kultusza.

Nemcsak az 1848-as forradalommal és az azt követő szabadságharccal, hanem a megelőző reformkorral kapcsolatban is tudatosítanunk kell, hogy ezekhez az akkori véleményformáló és döntéshozó pozsonyi magyarok sok esetben még visszaemlékező kortársként közelíthettek, a megéltség hozadékával gazdagíthatták azt. Ennek köszönhetően azonosíthatták például Petőfi Sándor pozsonyi tartózkodásának helyeit. E műltfeltárás eredménye, hogy a Váralja mai Beblavý utcáját 1879-ben Petőfiről nevezték el (1945-ig maradt ez az utcanév), mert a kiegyezés utáni helytörténeti kutatások alapján valószínűsítették, hogy a költő ott másolgatta többedmagával az Országgyűlési Tudósításokat. Az Apácapályán levő Blaskovits (Blaskovich)-házat pedig 1900-ban Petőfi-emléktáblával jelölhették meg, mert kiderült, hogy a poéta 1843-ban egy időre ott szállt meg.

A kultuszápolás további lényeges – a korabeli német dominanciájú, többnemzetiségű, multietnikus Pozsony esetében vélhetően egyik legmeghatározóbb – előfeltétele, hogy mekkora volt a helyi magyarság városon belüli közösségi súlya és presztízse, ezért ennek a körülménynek a részletesebb bemutatása is szükséges.

A Habsburgok erőteljes pozsonyi jelenléte és hatása – különösen a 18. században – növelte a német elemnek, nyelvnek és kultúrának az Árpádok korától érezhető szerepét. A magyarosodás ügye már a 19. század első felében, a nemzeti fejlődés és a magyar nyelvhasználat kérdését egyre inkább feszegető reformkori országgyűlések Pozsonyában is gyakori téma volt. Elsősorban nem pozsonyiak vetették ezt fel, hanem az országgyűlésre érkező követek vagy a diéta munkájára kíváncsi érdeklődők. Miután Kölcsey Ferenc (1790–1838) költő és alsótáblai képviselő 1832. december 11-i naplóbejegyzésében leírja, hogy „a magyar vármegyei követ az országgyűlés küszöbén németül kérdeztetik ki”, keserű gúnnyal jegyzi meg ugyanott: „Való, hogy a quarterium diaetale céduláján minden nyelv van, csak magyar nincs; való, hogy úton-útfélen arc, termet és hang idegenországi; való, hogy magyarságod Törökországból jött tüneménynek nézetik, s több efféle; de mégsem tagadhatod, hogy sváb forspontosod kék mentéje egészen magyar, s a pozsonyi utcák nevei magyarul is írva vannak; s nem elég haladás-e ez egy századra?”

Sas Andor szerint a 19. század első fele az az időszak, amikor a városban „a különböző nemzetek és nemzetiségek, amelyek valaha a régi, rendi patriotizmus kereteiben csendesen összefértek, lassanként versengésre kelnek egymással, majd a kiélezettebb nacionalizmus jegyében sűrűlni kezdenek”. A történész hozzáteszi: „Pozsonyban ez annál érthetőbb volt, mert a város etnikai és művelődési tekintetben határterületen épült, ahol három kultúra: a német, a magyar és a szláv érintkezett egymással. Magyar előretörés, német művelődési öntudat és szláv ébredés bontogatják zászlóikat.” Példa erre, hogy a zömmel az evangélikus líceumhoz köthető korabeli pozsonyi szlovák értelmiségiek Lúdvít Štúr líceumi tanár, 1847-től Zólyom város országgyűlési követe vezetésével itt jelentették meg kéthetente politikai-közéleti lapjukat, a Slovenskje národňje novinit (Szlovák Nemzeti Újság).

Az 1848–1849-es szabadságharc leverése után – jobbra a Bach-féle abszolutizmust követően – ismét intenzívebb közéleti kérdésként merült fel a magyarosodás ügye, különösen azután, hogy 1873-tól helyi magyar nyelvű hírlapok is voltak a városban.

Igaz ugyan, hogy a kiegyezés utáni Pozsonyban gazdag társadalmi élet bontakozott ki, mégis szinte feltérképezetlen, hogy mekkora volt a magyar jelleg erősödését szorgalmazók társadalmi bázisa és hatalmi súlya. Vadkerty Katalin történész megállapítja, hogy „Pozsony a 18–19. században háromnyelvű, háromkultúrájú, de német dominanciájú település”, ahol „a német, a magyar és a szlovák nemzetiségű lakosok aránya 1918-ig alig változott, s összhangban volt az összlakosság számbeli növekedésével”. Az 1850. évi 36 742 lakosból 25 942 német (70,6%), 2266 magyar (6,2%), 3713 szlovák (10,1%) és 4740 zsidó (12,9%) nemzetiségű volt. Az 1880-as statisztika szerint Pozsony 48 006 lakosából 31 492 német, 8977 magyar és 7527 szlovák. 1890-ig a németek száma (31 404) nem mutat lényeges változást, de jelentősen gyarapszik a magyarok (10 433) és a szlovákok (8709) lélekszáma. Vadkerty következtetése szerint „a német fölény a magyarok politi-

kai, gazdasági és kulturális jelentőségének megerősödése ellenére az 1867-es osztrák–magyar kiegyezést követően is fennmaradt”. A pozsonyi magyarság aránya az 1910-es népszámlás adatai szerint a századfordulón érte el történelmi maximumát (a lakosság 41%-a), de a németek ekkor is valamivel többen voltak (42%), vagyis a 78 223 lakosból 32 790 volt német, 31 705 magyar, 11 673 (15%) szlovák.

A magyarok lélekszámát tekintve tehát 1890 és 1910 között tapasztalható a legnagyobb növekedés, és ez a pozsonyi magyar elit egy részét – a korabeli magyar társadalmi-politikai közvélekedés fősodrával összhangban – bizonyos értelemben bizakodóvá, retorikai megnyilvánulásai alapján nemegyszer elbizakodottá tette. Jellemző példaként idézhetjük a Nyugatmagyarországi Híradónak a csehszlovák bevonulás előtt néhány hónappal, 1918. szeptember 26-án megjelent Pozsony... című cikkét, amely arra a szárnyra kapott hírre reagál, hogy Ausztria is szeretné megszerezni a várost: „Pozsony kellene nekik, ősi magyar dicsőségünk egy darabja, magyar királyok koronázó városa, csak azért, mert pár ezer ember még mindig beszél németül. [...] Pozsonyban van magyarajkú, németajkú és tótajkú elég, de mind a hármának csak egy szíve van, és az a szív magyar.”

A magyar nyelv és a magyar érzelműség térnyerése az akkori többnemzetiségű városban, ahol a lakosság egy jelentős része többes identitású, csalóka képet mutathat, különösen annak, aki kortársként nem egészen látja át a folyamatokat. Érdekes szempontra világít rá ezzel kapcsolatban a régi pozsonyi családból származó Aich Péter író, költő, publicista memoárkötetében: „Egyáltalán nem úgy volt, hogy a csupa német ősből álló család utóda a magyarosítás áldozatává vált volna, ahogy ezt gyakran a magyarokról, különös hangsúllyal a kiegyezés utáni időkről beállítani igyekeztek. Mert az bizony másképp volt, különösen itt Pozsonyban. A kiegyezés ilyen szempontból arról szólt, hogy miután 1848-ban »vétkeztek«, a magyarságot tulajdonképpen rehabilitálták, szalonképessé tették, és divattá vált, előkelőbb lett Magyarországon magyarul beszélni. Ez volt a magyarosodás, a magyarosítással ellentétben, ezt azért jó tudatosítani, mert az valami egészen más. S ne felejtjük: Pozsony földrajzilag már Szent István óta Magyarországhoz tartozott, magyar fő- és koronázó város is volt, ráadásul a nemzetiségi törvény értelmében mindenkit magyarnak tartottak számon, aki az országban élt, habár állampolgárságot értettek alatta, nem nemzetiséget. Ezt a kettőt utólag elég szerencsétlenül összemosták, akkoriban azt úgy értelmezték, hogy volt svábajkú magyar, rácajkú magyar, tótajkú magyar, satöbbi. Nem mintha ez olyan tökéletes és idilli lett volna, de a pozsonyiakat mindez aligha érdekelhette különösen, divat ide, divat oda, beszéltek ők magyarul és németül egyformán, még akkor is, ha 1918-ig a lakosság többsége németajkú volt.”

A gazdag pozsonyi sajtóhágyomány (például Bél Mátyás Nova Posoniensia folyóirata, a Ráth Mátyás szerkesztette, 1780-tól kiadott Magyar Hírmondó, Orosz József Hírnök című reformkori lapja, a kezdetben Orosszal közösen szerkesztett, de alapvetően Kossuth Lajoshoz köthető Országgyűlési Tudósítások), valamint

a kiegészítés után erősödő magyar hírlapirodalom a korabeli pozsonyi magyar elitnek is „diktált”, így 1873-tól több magyar újság jelent meg a városban. Ilyen volt az id. Vutkovich Sándor (1845–1905) jogakadémiai tanár, irodalomtörténész és publicista, a Toldy Kör tiszteletbeli elnöke által alapított Pozsonyvidéki Lapok, az Orbók Mór (1853–1930) által elindított, de id. Vutkovich által átvett Pozsony-megyei Közlöny, majd ez utóbbi átalakításával 1890-től látott napvilágot a Nyugatmagyarországi Híradó napilap, amely – tárgyalt korszakunkon is túlmutatva, 1919-től Híradó címmel megjelenve – a kor legfontosabb pozsonyi és térségbeli magyar lapja. (Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy a pozsonyi magyar közvéleményre erősen hatott a más nyelvű helyi sajtó, kiváltképp a legnagyobb múltra visszatekintő, 1764-től 1929-ig megjelenő német Pressburger Zeitung napilap, amelynek vizsgálata – a szlovák periodikumok tanulmányozásával együtt – tovább árnyalná a Jeszenák-kultuszról alkotható képet.)

Rövid áttekintésünk fő forrása a Nyugatmagyarországi Híradó, mégpedig két szempontból is. Az egyik, hogy ez a lap írt a legrészletesebben és támogatólag a Jeszenák-kultuszról. Ortvy ekképpen jellemzi a Nyugatmagyarországi Híradót: „Mint hírlapi közeg hazafiasan szolgálja, alapítója szellemében, a hazai s nemzeti ügyet. Politikai iránya a nemzeti szabadelvűség, melynek legfőbb célja a nemzetállamnak a kiépítése. Nemzetiségek lakta vidéken e lap valóban nemes miszsiót teljesít. Társadalmi és kulturális téren is a nemzeti eszme vezérli.” Ladislav Šášky történész helytörténeti monográfiájában az említettekén kívül ebből az időszakból a Pozsonyi Hírlapot és a Pozsonyi Ujságot is felsorolja. A Pozsonyvidéki Lapokat „kifejezetten szlovákellenes irányultságú” kiadványként jellemzi, a Nyugatmagyarországi Híradót pedig úgy, hogy az „támogatta a kormányzati politikát és a magyarosító tendenciákat”. Másrészt azért merítünk főleg a Nyugatmagyarországi Híradóból, mert ez volt a leginkább elérhető – és ebből következően valószínűleg a legbefolyásosabb – helyi magyar hírforrás. Olyan lap volt, amelyet – Filep Tamás Gusztáv irodalomtörténész, történész megfogalmazása szerint – magyar újságként „az akkori pozsonyi város lakó kezébe vehetett, amelyet a belvárosban a rikkancsoktól megvásárolhatott”, vagyis amelynek „információihoz hozzájuthatott”.

A sajtó mellett a kultuszformálás fontos eleme az intézményi-társadalmi bázis. Vázlatunknak a kultuszt ismertető további részében a hagyományt ápoló több intézmény és szervezet neve is megtalálható. Itt most csak a helyi magyar törekvések anyagi hátterét biztosító egyik példát hozzuk fel, a Pozsonyi Első Takarékpénztárt. Ortvy már idézett könyvében a következőket írja erről: „Ahol polgári és politikai erények méltatásáról, nemzeti eszmék állandósításáról van szó, ott is találkozunk ez intézet példás részvételével. A Honvéd-émlék, a Deák-, Batthyány-, Eötvös-, Vörösmarty-, Arany-, Petőfi- stb. szobrok megalkotásához hozzájárult adományaival. Szóval ahol a város java, híre, becsülete, az ország nemzeti és kulturális igényei megkívánják, ott ez intézet emberül előáll, s ajánlja fel pengő ércben és erkölcsi befolyással emberséges és hazafias támogatását.”

Fentebb már jeleztük, a pozsonyi Jeszenák-kultuszt nem vizsgálhatjuk az egyéb nemzeti hagyományoktól elszigetelten. Ezek közül különösen az 1848-as forradalommal és az azt követő szabadságharcral kapcsolatosak állnak szorosabb összefüggésben a mártírról való megemlékezésekkel.

Pozsonyban a kiegyezést követő kedvezőbb légkörben – kiváltképp a forradalom és szabadságharc 50. évfordulóján, valamint az azt követő esztendőben – fokozatosan kialakult az, hogy a vértanúkról nemcsak október 6-án és március 15-én emlékeztek meg, hanem mindenszentekkor, halottak napján is (vagy ahogyan a korabeli pozsonyi magyar sajtóban többször is szerepel: „a temető ünnepén”, „temetői ünnepen”). A november elsejéhez kötődő tiszteletadás az evangélikus mártírok, Jeszenák János és Rázga Pál (1798–1849) lelkipásztor esetében azzal is összefügghetett, hogy az előző napon, október 31-én van a reformáció emléknapja.

Tanulságos röviden áttekinteni, hogy egy-egy időszakban melyek voltak Pozsonyban az 1848–1849-es megemlékezések helyei.

A temetők. A 18. század végén létrehozott kecskekapui evangélikus temető és a katolikus András temető kezdettől fontos helyszíne volt az emlékűnnepélyeknek, hiszen az evangélikus temetőben nyugszik Jeszenákon kívül Rázga Pál, a pozsonyi nemzetőrség egyik szervezője is, akit 1849-ben a pozsonyi Szamárhegyen végeztek ki. A katolikus Szent András temetőben tárgyalt időszakunkban főként Szlemenics Pál (1783–1856) jogtudósról és Csátó Pál (1804–1841) íróról, publicistáról szoktak megemlékezni, hiszen a maguk módján mindketten sokat tettek a magyar 1848–1849 előkészítéséért.

A Petőfi-emléktábla. Az evangélikus negyedhez tartozó Apácapályán (az akkori Bél Mátyás utcában) 1900. március 15-én Petőfi-emléktáblát leplezett le a Toldy Kör. A Vasárnapi Ujság 1900. április 1-jei számában így tudósít az eseményről: „Az ünnepen részt vett Pozsony egész magyarsága. [...] Sikerült megállapítani, hogy Petőfi a pozsonyi Bél Mátyás utca 25. számú házának egyik első emeleti udvari kis szobájában lakott, ahol Jeszenszky Danó és Mauks Mátyás akkori evangélikus lyceumi diákok osztották meg vele szállásukat. Azt is minden kétséget kizárólag megállapították, hogy Petőfi az 1843. év május és június hónapjait töltötte Pozsonyban és ott írta sok jeles költeményét, pl. a Távolból címűt is.” Az emléktábla-avatásra a Toldy Kör elnöke, Thaly Kálmán (1839–1909) országgyűlési képviselő, történet- és irodalomtudós tett javaslatot. Az adományokból készült emléktábla leleplezésére „sok száz főnyi közönség” gyűlt össze, „megjelentek a Toldy-kör tagjai, a város elöljárósága; nemkülönben az evang. lyceum és a felső kereskedelmi iskola tanuló ifjúsága zászlóik alatt”. A „lendületes felavató beszédet” Kosutány Ignác (1851–1940) jogász, egyházjogász, egyetemi tanár, 1896-tól 1900-ig a pozsonyi jogakadémia tanára, a Toldy Kör főjegyzője mondta. „Azután Thaly Kálmán tartalmas és lelkes beszédben méltatta az ünnep jelentőségét, s átadta a táblát gondozás végett az ág. evang. egyházközségnek, mint a ház jelenlegi tulajdonosának. Ennek nevében Günther M. V. kir. tanácsos ígérte meg lelkes beszédben, hogy az egyház kegyeletesen fogja az emléktáblát megőrizni. A teológusok

énekkara fejezte be az ünnepet a Hymnus elénekklésével.” Az emléktábla azután a tiszteletadás egyik fő helye lett Pozsonyban.

A Petőfi-szobor. Radnai Béla (1873–1923) pozsonyi szobrászművész alkotását 1911-ben állították fel a Sétatéren (a korabeli Kossuth Lajos, a mai Hviezdoslav téren), és ettől kezdve e helyen is zajlottak ünnepek. A Petőfi-szobrot az első Csehszlovák Köztársaság idején darabjaira szedték, ezért a baloldali szlovákiai magyar fiatal értelmiségieket tömörítő Sarló mozgalom tagjai 1931-ben úgy kuszorúzták meg az alkotás egy részét, hogy felfeszítették az azt rejtő raktárban a szobordarabot tartalmazó ládát. A szobrot 1956-ban állították fel újra, de már nem az eredeti helyén, hanem a Duna ligetfalui, azaz jobb partján, az egykori Városi Díszligetben (a mai Janko Král’ ligetben), s az ezredfordulóig ott zajlottak a pozsonyi március 15-i megemlékezések, amelyeket a pártállami időszakban inkább csak megtűrt – és a titkosszolgálattal figyeltetett – a hatalom. A felújított Petőfi-szobor 2003-ban a Medikusok kertjébe került, s azóta ott kerül sor az ünnepi megemlékezésekre március idusán.

További helyszínek. Az 1919 utáni időszakban eltűnt több olyan emléktábla, amely 1848–1849-re vonatkozott. Ilyenek voltak például a felelős minisztérium létrejöttéről és az áprilisi törvények szentesítéséről szóló emléktáblák a Prímási palota épületén. Ezeket a városi tanács állíttatta 1898-ban a forradalom és szabadságharc 50. évfordulója alkalmából, de az első csehszlovák időszakban való eltüntetésükig már nem válhattak megemlékezések helyévé.

A rendszerváltozás után emléktábla került a Magyar Királyi Kamara hajdani, a reformkori országgyűlés alsótáblai üléseinek is helyet adó, Mihály utcai épülete (a mai Egyetemi Könyvtár) falára. Az Apácapályán (Panenská) 2011 óta újra van Petőfi-emléktábla, 2017-ben pedig Széchenyi István-emléktáblát avattak az amolyan magyar közösségi központként működő (például a Pozsonyi Casinónak is helyet adó) Frideczky-ház Kapucinus utcai (Kapucínska) falán. Ezek azonban már nem váltak a ’48–’49-es megemlékezések helyszínévé, ugyanakkor rendszerint megállói a pozsonyi magyar idegenvezetők által tartott városnéző sétáknak. Az imént felsorolt emléktáblák környéke egyébként közlekedési és gyülekezési szempontból sem volna a legmegfelelőbb hely.

A mai Pozsonyban március 15-e kapcsán a Petőfi-szobor, október 6-a vonatkozásában pedig az evangélikus temető két pontja, Rázga Pál sírja és a Jeszenák család sírboltja szolgál emlékünnepek helyeként (utóbbi két sírhely egy emlék-ünnepek keretében).

Az evangélikus temető és a Jeszenák-sírbolt

A sírkertbe a 18. század végétől az 1950-es évekig becslések szerint 25 ezer embert temettek. Köztük – jeles német és szlovák személyiségek mellett – a magyar történelemben és kultúrában is számon tartott kiválóságokat. „Szentelt földjében

sok, a haza és a tudomány körül érdemesült halott nyugszik, név szerint báró Jeszenák János és Rázgha Pál nemzeti vértanúk...” – említi elsőként a mártír bárót Ortvy városmonográfiája, majd további jelentős személyiségeket sorol fel. Itt van például a sírja Petőfi Sándor két barátjának, az ügyvéd, hírlapíró és pozsonyi evangélikus teológiai tanár Szeberényi Lajosnak (1820–1875), valamint az ügyvéd, királyi tanácsos, kamarai elnök és költő Samarjay Károlynak (1821–1894) is. Ide temették Thaly Kálmán irodalomtörténészt, a nyomdatulajdonos Heckenast Gusztávot, továbbá Pettkő János (1812–1890) császári és királyi bányatanácsost, geológust, selmecbányai akadémiai tanárt, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagját. Az evangélikus egyház a pozsonyi reformátusoknak is engedélyezte az ide való temetkezést.

Pozsony több felszámolt sírkertjével és a jelentős mértékben megbolygatott katolikus András temetővel ellentétben a kecskekapui viszonylag sértetlenül vészelte át a második világháború utáni időszakot. Érdekes, hogy felszámolását először komolyabban az első világháború előtt szorgalmazták, tehát akkor, amikor a nemzeti hagyományápolás viszonylag erős lehetett. A múltörzés és a városfejlesztés egymásnak feszülése érhető tetten itt is, bár ez a kérdés további alaposabb kutatást kíván. A Nyugatmagyarországi Híradó 1913. július 5-i, Egyetem és temető című cikkében rámutatott arra, hogy Pozsony „rendezésének és utcaszabályozásának lépten-nyomon kaszárnnyák, kolostorok és temetők állják útját”. Az evangélikus temető például „az ottani szépfekvésű nyaralótelep teljes beépítését akadályozza meg”, hiszen környékén – Pozsony e nyugati, kis-kárpátoki részén – van a város javarészt a kiegészítés után kialakult villanegyede. A sírkert felszámolását azzal kapcsolatban is fontolgatták, hogy a temető helyére az első világháború előtt létrehozott pozsonyi Erzsébet Tudományegyetem egyik épületét építsék fel. A terv az első világháború és a megváltozott főhatalom miatt sem valósulhatott meg, így a sírkert megmaradt.

A temetőben ugyan a rendszerváltozást követően a pozsonyi Szamárhegyen 1849-ben kivégzett Rázga Pál sírjánál zajlik az október 6-i pozsonyi megemlékezés, de ilyenkor is fel-felkeresik a királyfi báró Jeszenák család sírboltját. A sírboltnál való méltó megemlékezést az épület rossz állaga többé-kevésbé már akadályozza. Néhai Duka Zólyomi Árpád, a 2003-ra a pozsonyi Petőfi-szobrot felújíttató, majd további emlékek rendbehozatalát is felvállaló Petőfi Sándor Emlékmű Bizottság akkori elnöke az Új Szó 2003. október 6-i számában megjelent, Felújítják a Jeszenák-sírboltot című cikkben a többi közt ezt nyilatkozta: „A síremlék felújítását [...] annak lesújtóan elhanyagolt állapota miatt az alapoktól kellene kezdeni, azaz nem csupán restaurálási munkálatok szükségesek, hanem bizonyos értelemben építési munkák is. Emiatt van egyébként most lezárva a Jeszenák-sírbolt, és ezért tartjuk az idei megemlékezést is Rázga Pál sírjánál.”

Viera Obuchová szlovák műemlékvédelmi szakértő, ipar- és helytörténész Štefan Holčík várostörténésszel a kecskekapui temetőről közösen írt könyvében olvashatjuk, hogy a családi sírbolt központi csarnokát általában mauzóleumként

említik, és négyzet alaprajzú, háromhajós térként építették meg. A csarnokrész hat boltozati mezővel tagolt, főhomlokzati oldala pedig három árkáddal nyitott a temető felé. A homlokzat felső részében háromszögű oromzati rész, timpanon található, amelyen a „Királyfiai báró Jeszenák János családjának sírboltja” felirat olvasható. A kegyeleti csarnokot csak egy jelképes vasrács zárja el, és a tulajdonképpeni sír e csarnok alatt található. A kiugró központi csarnok mindkét oldalán egy-egy hétárkádós épületszárny húzódik, melyhez mintául a 19. században népszerű olasz campo santi típusú temetkezési helyek szolgálhattak. A szerzők szerint azonban a tervező Feigler Ignác nyilván nem olasz példákban indult ki, hanem Gothe akkor még új krematóriumából és az azt körülvevő épületekből meríthetett ihletet. Az emlékművet Kauser Jakab pesti kőfaragó cége készítette, a carrarai márványból faragott központi dombormű pedig a kevésbé ismert bécsi szobrászművész, Franz Mitterlechner (Portisch) műve. A csarnok oldalfalain másodlagosan elhelyezett 18. és 19. századi sírkövek találhatók, amelyeket az elhunytak földi maradványaival együtt az eredeti családi kápolnából hoztak át. Az árkádok alatti sírhelyeken olyan családok tagjai alusszák örök álmukat, amelyek hozzájárultak az árkádok építési költségeihez. A jobb oldali utolsó árkád alatt az 1959-ben meghalt Pavel Čermák egyházi inspektor nyugszik nejével és lányával együtt; nekik az egyházközség biztosította ezt a temetkezési helyet.

Báró Jeszenák Jánost 1849. október 10-én végezték ki a pesti Újépületben. Pesten temették el, majd 1867-ben báró Wenckheim Béla belügyminiszter engedélyt adott Jeszenák özvegyének, Forgách Aloizia (1810–1891) grófnőnek, hogy férje földi maradványait a pozsonyi családi sírboltba szállíttassa. Ebből az alkalomból a pozsonyi ágostai hitvallású evangélikus egyházközség 1867. december 2-án emlékünnepeket rendezett. A Vasárnapi Ujság az évi 49. számában tudósít az eseményről: „[B. Jeszenák János,] a szabadságharc egyik vértanújának hült tetemei december 2-án helyeztettek Pozsonyban a családi sírboltba. Szőlőművesek vitték a zöld lombbal és virággal díszített koporsót, mely mellett pozsony- és nyitramegyei hajdúk képeztek díszőrséget. A gyászleppellel bevont templomban három lelkész tartott gyászbeszédet: Szeberényi s Geduly superintendens magyar, és Raabe német nyelven. Geduly megemlékezett többi közt a dicsőült azon szavairól, melyeket 1849. október 10-én mondott: »Hazámért halok meg. Nem bánom egy tettemet sem. Megbocsátok minden elleneimnek.«” (Geduly Lajos [1815–1890] a dunáninneni evangélikus egyházkerület püspöke volt 1861-től haláláig, királyi tanácsos és a főrendiház tagja. Karl August Raabe [1804–1878] pozsonyi evangélikus lelkész, 1861 és 1865 között egyházmegyei esperes.)

A bárónak kezdetben nem volt külön síremléke, az csak 1869-re készült el. „[B. Jeszenák János] síremlékét október 10-én, az elhunyt vértanúi halálának 20-ik évfordulóján leplezték le a pozsonyi evang. temetőben – írja a Vasárnapi Ujság 1869. október 17-i számában. – A síremlék közvetlen közelében a család tagjai s a megboldogult barátai állottak, a családi sírboltot, mely szép, tágas oszlopcsarnokot képez, beláthatlan néptömeg vette körül. Itt Geduly superintendens

mondott emelkedett beszédet, mely alatt az emlékkő lelepleztetett, s a beszéd végezte után a jelenlevők siettek a carrarai márványból készült szép emléket megtekinteni.”

Minden azóta bekövetkezett változás ellenére és mellett is érzékletes az a leírás, amelyet – a sír domborművéről készült rajzzal együtt – közölt a Vasárnapi Ujság. Az 1869. december 5-i számban B. Jeszenák János síremléke címmel megjelent cikk szerint „a tiszta keblű, nemeslelkű” hazafi emlékműve „oltáralakú, karrarai márványból faragott főlapján a vértanú élethű mellszobra látható”. „A talapzat, melyen ez áll, a haza címerével díszített oltárkő; a címeren, az 1849-diki állapotokat jellemzőleg a koronát lecsüggő függönyszerű díszítvény takarja el, bizonytalanságban hagyva a szemlélőt: rajta van-e a címeren, vagy nincs.” Az ismertető így folytatódik: „A szobor mellett a hazafiság génusza áll keblére szorított félkézzel, míg a másikkal a martyrság töviskoszorúját nyomja a nyugodt homlokra; alakja, arca, állása meghatottságot, mély fájdalmat s nemes nyugalmat tüntet elő. Ez egész ábrázolat, mely erőteljes domborművet képez, trieszti szürkemárványból fényesre csiszolt s kétölnyi magasra emelkedő keretbe van illesztve, mely a családi sírbolt fölé épített rácsozott csarnok fülkéjéhez van alkalmazva.” Az állványon Gyulai Pál verse olvasható:

*„Szerette hazáját
Szívvel, szóval, tettel;
Védte szabadságát
Híven, becsülettel.
Áldozott, szenvedett,
Jutalmát nem kérte,
S nem küzdhetve többé
Vérpadon halt érte.”*

A vers alá a következő szöveg került:

*„Pesten, 1848. október 10.
Hamvait csakis 1867-ki
decz. 2-án hozathatá át
Emlékét örökítendő – gyászoló özvegye
gr. Forgách Aloizia.”*

Ez a vers az, amit az 1945 utáni szlovákiai magyar honismereti irodalom és sajtó a leggyakrabban idéz(ett) Jeszenák János kapcsán.

A Vasárnapi Ujság ugyanezen cikkében megjegyzi még, hogy „a keret felső részén [...] erős sziklacsoportozaton, egyszerű kereszt áll, a hit örök jelképe”, és „a mű szobrászi kivitele jeles szobrászunknak, Alexinek dicsőségére válik”, utal az írás Alexy Károly Ede (1816–1880) szobrászművészre. Elismerően szól a cikk a család ízléséről is: „Egyszerűség, bensőség, a felfogás és kivitel nemessége jel-

lemzik e művet, mely hasonnemű hazai műtárgyaink közt kétségkívül az első helyek egyikét foglalja el. A családi kegyelet, mely az elhunyt hamvai fölébe egy valódi művészi alkotást kívánt állítani, dicséretre nem szorult. A lelkes nő, özv. gróf Forgách Aloizia, midőn drága elhunytját megtisztelte, egyszersmind hazai művészetünk pártolójául tűnik föl, ki jól érzi, hogy a szív vallásos és kegyeletes érzelmei méltó kifejezést nyerhetnek a művészet által is, s maradandó emlékken élnek általa nemzedékről nemzedékre.”

Vutkovich Sándornak a Nyugatmagyarországi Híradó 1890. november 1-jei számában megjelent jellemzése szerint „a díszes síremlék jelöli az önvédelmi harc elvérzett áldozatát. [...] Megtestesítve látjuk benne az eszmét, hogy az elhunyt férfias öntudattal szenvedett. Az emlék oltáralakú. Carrarai márványból faragott föllapján látható a haza címerével díszített áldozatköven – melyen a nemzet és fejedelem közötti akkori szakadást jellemzőleg a korona a lecsüngő bojtos díszítvény-nyel van eltakarva – a vértanú élethű mellszobra, s a szobor mellett álló sors, géniusz alakban, amint mélyen meghatottan, az áldozat fejére a martyr-koszorút nyomja!”

Tanulságos a szlovák történetírás értékelése a nyitrai főispánként és kormánybiztosként is tevékenykedő báró Jeszenák Jánosról, aki tevékenyen vett részt a magyar alkotmányos átalakulással szembeforduló Lúdvít Štúr (1815–1856), Jozef Miloslav Hurban (1817–1888) és Michal Miloslav Hodža (1811–1870) által vezetett szlovák felkelő csapatok leverésében. Van példa elmarasztaló és semlegesítő tényközlő ismertetésekre is, de arra is, hogy a csaták kapcsán szóba sem kerül Jeszenák neve (mindez természetesen a leíró munka terjedelmétől és jellegétől is függ). Mégis érdemes röviden megvizsgálnunk, hogy a helytörténeti-honismereti irodalom mennyire foglalkozik a temetővel és annak kapcsán a Jeszenák-sírbolttal. A magyar munkákban – például Görföl Jenő és Kovács László könyvében, amely a szlovákiai „negyvennyolcasok” emlékhelyeit és sírjait veszi számba – természetesen szerepel ez a hely. Ugyanez mondható el a temetőről szóló részletesebb szlovák szakirodalomról is.

A szlovák népszerűsítő – tehát a köztudatot szándéka szerint jobban befolyásolni akaró, nagyobb célközönségnek szánt – írásokból már többfajta megközelítésmód „olvasható ki”. Néhány kiragadott példával jellemezzük ezt. Jana Liptáková, a szlovák Sme napilap várostörténeti témákkal foglalkozó újságírójának 2018. október 26-án megjelent cikke tényszerű: „A pozsonyi születésű Jeszenák János a magyar történelem jelentős személyisége volt. Nyitrai főispánként tevékenykedett, és a negyvennyolcas esztendőben bekapcsolódott a császári hadsereggel szembeni magyar ellenállásba. Neki köszönhetően a lipótvári erőd Kosuthék kezén maradt. A forradalom bukása után 1849-ben kivégezték, és a magyar irodalomban nemzeti mártírként szerepel.”

Egyértelműen negatív értékelést olvashatunk Rudolf Bottan 1993-ban megjelent útikönyvében. A kötet egy hatoldalas ismertetőben kizárólag csak a sírkertben nyugvó jeles szlovák személyiségekkel foglalkozik, és a leírás végén megemlíti Jeszenákot is: „Említsük meg a szlovákok egyik rosszakaróját is, aki ebben a

temetőben van eltemetve. Neve negatív értelemben kapcsolódik a szlovák történelemhez. [...] Nyitrai főispánként Štúrnek 1848–1849-es szlovák önkéntes hadjáratai elleni hadműveletek irányításával volt megbízva.” Bottan megemlíti Jeszenák elfogatását és kivégzését, majd néhány sorral lejjebb, a 19. századra utalva így zárja a temetőről szóló ismertetőjét: „A sírköveken levő nevek olvasásakor meggyőződünk a szlovákok múlt századi masszív magyarosításáról is. Tiszán szlovák neveket magyarul írnak, például Draskoczy, Jeszenák, Lehoczky, Losonczi, Stromszky és hasonlók. Ha nincs a tizennyolcas év, nemzetünk tán ma már nem létezne.”

Van olyan megoldás is, amikor a temetőről leírást ad egy-egy városismereti kiadvány, de csak a szlovák vonatkozásokra szorítkozik. Ilyen Danica Janiaková Pozsonyi séták címmel 2005-ben magyar fordításban is kiadott 130 oldalas képes útikalauza, amely Ján Levoslav Bella zeneszerzőt, Janko Jesenský és Martin Rázus írókat, valamint Ján Bahýľ feltalálót említi a sírkertben nyugvók közül, majd utóbbi érdemeit taglalja a temetőről szóló, összességében pár sor terjedelmű ismertető részében.

A szlovák és a magyar útikönyvek zöme nem tér ki a pozsonyi műemlék temetőkre, vagy csak érintőlegesen utal azokra. Juraj Kucharík Bratislava című, 2016-ban kiadott, 240 oldalas, csak a városról szóló, részletesebb útikönyve annak ellenére sem tesz érdemi említést e temetőről, hogy a sírkertet is magában foglaló pozsonyi evangélikus negyednek külön fejezetet szentel.

A Jeszenák-kultusz főbb mozzanatai

Ha az átfogóbb jellemzés után immár a dualizmus kori Jeszenák-kultusszal foglalkozunk, több fontos körülményt is figyelembe kell vennünk. Ezek közül az egyik legmeghatározóbb talán az a körülmény, hogy a vértanú leszármazottai a kultusz kialakulásakor a város elismert személyiségei voltak.

Az ősök tisztelete. Mint utaltunk rá, Jeszenák olyan jelentős evangélikus familia sarja, amely a Habsburg-ház szolgálatának köszönhetően a 18. században jelentős befolyásra tett szert, és nagy tiszteletnek örvendett a városban. A 18. században élt, a helyi evangélikus egyházat és oktatásügyet segítő báró Jeszenák Jánosról például ösztöndíjat neveztek el, amikor 1901. szeptember 5-én megnyílt a pozsonyi evangélikus líceum új internátusa. Günther Mihály Vilmos (1839–1903) királyi tanácsos, liceumi felügyelő ünnepi beszédében hangsúlyozta: „Ha valaki méltó arra, hogy emlékét monumentummal megörökítsük, úgy bizonyára Jeszenák János az, és egyházi conventünk önnön magát tisztelte meg akkor, amikor elhatározta, hogy a nemes férfiúnak az új internátusban, fennkölt szellemének alkotásában, emlékművet állít. Ezen emlékműről ma vonjuk le a leplet, ma adjuk át rendeltetésének; nem hideg kő vagy érc az anyag, melyből e művet alkottuk; a Jeszenák Jánosnak emelt monumentum élni fog, igen is m. t. hallga-

tóim, élni fog, mert a szeretet az az élet, és a Jeszenák emlékből ki fog sugározni a nemes emberbarát éltető szeretete: a Pozsonyi evang. egyházközség lyceumi internatusában királyfiai Jeszenák János nevére négy teljesen díjtalanul élvező helyet alapított. Ez m. t. hallgatóim, az az emlékmű, melynél szebbet és méltóbbat Jeszenák Jánosnak nem állíthatunk, hirdesse a fennkölt gondolkozású férfiú philantropikus gondolkozását és törekvéseit, hirdesse az utódok őszinte háláját, és válják éltető áldásává sok törekvő szorgalmas tanulónak.” (A beszéd a Nyugatmagyarországi Híradó 1901. szeptember 8-i számának külön mellékleteként jelent meg.) Günther Mihály Vilmos egyébként nagy érdemeket szerzett a líceumi internátus felállításánál. A Markusovszky Sámuel líceumi igazgató-tanár által jegyzett, 1903/1904. évi líceumi értesítő az elhunyt Güntherről szóló nekrológban megjegyzi, hogy annak az internátus létrehozásakor szeme előtt „Jeszenák János convictusa lebegett”.

A családtagok és az utódok tisztelete. Kumlik Emil is kiemeli könyvében a „hős vértanú” kapcsán, hogy annak családja „köztünk él, fennkölt szellemű, angyalszívű leánya városunkban fejt ki áldásos tevékenységét az igaz emberszeretet, a valódi jótékonyság terén”. Báró Jeszenák János özvegye, gróf Forgách Aloizia Vutkovich Sándor hírlapíró szerint „példányszerű, ritka műveltségű”, tevékeny részt vállalt „a társadalom hazafias s humánus irányú mozgalmaiban”. Amikor pedig a grófnő 1891. február 2-án, 81 éves korában meghalt, Vutkovich a Nyugatmagyarországi Híradó február 4-i számában megjelent nekrológjában az özvegyet a magyarság egyik támaszaként jellemezte. „Jogos dolog, hogy tisztelettel övezzük azokat, akik a közélet zajos pályáján küzdenek nemzeti jogainkért, de méltányos, hogy azokról se feledkezzünk meg, akik az emberszeretet génuszától áthatva a jótékonyság mezején s a kisdetek magyarosítása érdekében buzgólkodtak.” A Jeszenák-kultusz erejét jelzi, hogy itt sem maradt el a mártír méltatása. „A nemzetnek azonkívül kettős oka van fájlalni és gyászolni veszteségét. Férje, báró Jeszenák János 41 évvel ez előtt hunyt el a vérpadon a nagy eszméért: Magyarország szabadságáért és függetlenségéért...” Ugyanezen lapszámban rövidebb visszaemlékezés is olvasható Forgách Aloizia grófnőről F. Gy. tollából. Vélhetően (Gúthori) Földes Gyula (1829–1910) negyvennyolcas veteránról van szó, aki több közéleti funkciója mellett a Pozsony vármegyei 1848–49-es honvédegylet al-elnöke, majd elnöke volt, továbbá – ahogyan arról a Borovszky-féle vármegyei monográfia is értesít – „1853-ban a kivégzett Jeszenák János báró szétszórt levéltárát rendezte”, majd „1855-től 1861-ig Jeszenák János báró özvegyének jogtanácsosa”. F. Gy. kiemeli, mennyit tett az elhunyt a „magyarosodás előmozdításáért”. „Legyen a családnak fájdalmára mérséklő a tudat, hogy vele együtt érez minden jó magyar, aki a haza vértanújának özvegyét ismeré, hogy gyászolja őt Pozsony város színe java, hogy a szenvedésteli életnek végén, az ő ragaszkodásuk aranyozta meg az alkonyuló élet esthajnalát.”

Az özvegy halálakor az iránta kifejezett gyász és tisztelet a férjnek is szólt. Igaz, nem egyedi, hogy a helyi önkormányzat hivatalosan is osztozott a gyászban egy-

egy jeles személyiség elhunytakor, mégis beszédes a városvezetés Forgách Aloizia grófnő elhalálózásakor hozott döntése. A pozsonyi közgyűlés Dröxler Gusztáv polgármester kezdeményezésére 1891. február 3-án egyhangúlag úgy határozott, hogy jegyzőkönyvileg örökíti meg „br. Jeszenák Jánosné emlékét s azon kiváló érdemeket, melyeket az elhunyt nemes lelkű nő több évtizeden keresztül szerzett a jótékonyság terén”. Továbbá – derül ki a Nyugatmagyarországi Híradó február 4-i számából – a közgyűlés bizottságot küldött ki a családhoz a város részvételének kifejezésére, az elhunyt ravatalán pedig koszorút helyeztetett el. Az említett bizottságnak tagja volt a polgármesteren kívül annak helyettese, Taller Pál is, valamint Kutsera István rendőrkapitány, Brolly Tivadar városi jegyző, Andrassy Aurél, Kumlik Tódor és Mitterhauser Károly tanácsosok, Mayer János főügyész és Kánya Richárd aljegyző. A városi küldöttségnek az elhunyt veje, gróf Esterházy István (1822–1899) fejezte ki köszönetét, kiemelve, hogy „a család jövőre is a boldogult nemes példáját követve fogja ápolni a humanisticus érdekeket a hazafias kötelesség éber szemmel tartásával”. Ezután a küldöttség letette a város koszorúját „a nemzet vértanúja özvegyének” ravatalára.

A Nyugatmagyarországi Híradó február 5-i száma címlapon számolt be a temetésről. A tudósításban Forgách Aloizia „a nemzeti martyr özvegyeként” szerepel, búcsúztatása pedig „a nemzet vértanúja özvegyének temetéseként”, „méltóan a nagy halotthoz, méltóan a család tündöklő hazafiságának országszerte méltányolt erényéhez”. Az elhunyt méltatásában olvasható az is, hogy „ami eszmény a hazafisággal s a magyar nyelv terjesztésével összefügg, annak ő élő megtestesülése volt”. A cikk kiemeli, hogy: „a temető ugyan gazdagabb, de a város történelme is gazdagabb vele! Egyetlen vigasztalásunk!”.

A temetésen jelen voltak a „pozsonyi s vidéki aristocratia” képviselői, Pozsony város és megye tisztikara, képviselők, a királyi jogakadémia tantestülete, a honvédség számos tagja, több közös hadseregbeli törzstiszt, a magyar királyi pénzügyigazgatóság, a királyi törvényszék, a királyi ügyészség, a királyi járásbíróság, a magyar királyi posta- és távíróhivatal, a magyar királyi dohánygyár, a kereskedelmi és iparkamara, a magyar királyi országos kórház, az evangélikus líceum, a királyi főgimnázium, az állami főreáliskola, az evangélikus akadémia, a praeparandia (tanítóképző), a népiskolák, az egyesületek és a sajtó számos képviselője, a biztosítótársulatok és több hivatal tisztikara, valamint a polgárság „óriási számában”. A február 5-i lapszám cikke szerint a „nagy nyüzsgő tömeg” 16 óra felé oszlott szét a halottas háztól, s ezután megindultak a kocsik a Szent András temetőbe, ahol Aloizia grófnőt csak ideiglenesen temették el. Később végakarata szerint Nyitraújlakon (Veľké Zálužie) helyezték végső nyugalomra.

Említést kell tennünk Jeszenák János két lányáról, Aloiziáról, Draskóczy Gyula főispán feleségéről, valamint Gizelláról, gróf Esterházy István volt pozsonyi főispán nejéről is. Vutkovich szerint Gizella „kiváló tisztelet s szeretet tárgya az itteni művelt körökben”, aki sokat tesz a szenvedő emberiség ügyéért, és „tapintatosan hat a magyarosodás érdekében”. Róla a Pozsonymegyei Közművelődési

Egyesület tombolajátéka kapcsán a Nyugatmagyarországi Híradó 1890. november 25-én a következőket írja: „A nemes grófné, ki a jótékonyásnak valódi őrangyala, máris megkezdte a mozgalmat, s előre is meg vagyunk arról győződve, hogy fényes siker koronázza páratlan igyekezetét. Ellenállhatatlan erővel tud ő híveket gyűjteni, s finom tapintattal megnyerni a társadalom előkelő világát s a középosztályt egyaránt. Kit ne hódítana meg az ő varázsszerű kérése s finomsága?” És természetesen megjelenik a jellemzésben az apára való hivatkozás is: „Kinek ne jutna eszébe az ő elegáns korteskedésekor édes atyjának, a mátyásfalvi halált szenvedett báró Jeszenák János emléke, ki szintén tevékeny részt vett a nemzeti és kulturális mozgalmakban?! Neve már magában véve is kezesség...” E kérdés kapcsán további kutatást igényel, hogy pontosabban lássuk, milyen munkát fejtett ki anyja és leánya a város magyarosodása érdekében.

Eddig a közvetlen családtagokról szóltunk, de a Jeszenákhoz való kapcsolás – már-már túlzó idealizálással – más rokonnál, például gróf Esterházy Istvánnál, Gizella férjénél is megjelenik. Esterházy a szabadságharc idején Kiss Ernő honvéd tábornok oldalán a szerbek elleni küzdelmekből vette ki részét, Damjanich János mellett harcolt a szolnoki ütközetben, és ott volt Görgeivel Buda ostrománál. Kumlik Emil írja róla: „Összesen 18 ütközetben tűnt ki vitéz magatartásával, mint hadnagy, míg végül a világosi fegyverletétel után fogollyá lett. Mint ilyen egy osztrák ezredbe sorozták, és Csehországba, Klattauba vitték, ahol néhány évig szolgált.” A gróf 1860. június 21-én vette nőül Gizellát, tehát 1848–1849 több vonatkozásban is erőteljesen köthető az életéhez. Megbecsültsége jele, hogy egy ideig nemcsak pozsonyi főispánként tevékenykedett, hanem a civil szervezetek működéséből is kivette a részét, például az 1884-ben alapított Pozsonyi Képzőművészeti Egyesület első elnöke volt.

Amikor elhunyt, a Nyugatmagyarországi Híradó 1900. január 3-i számában ezt írta róla és özvegyéről: „Lehet-e ideálisabb kapcsolatot képzelni, mint aminő volt a sok csatát végig küzdött dalia, és a szabadságharc egyik legdicsebb mártírjának báró Jeszenák János leánya között való frigy? Ha volt valaha ideális pár, úgy ezek Esterházy Istvánék voltak. Mesébe illő, regényesen magasztos volt e két szív egyesülése.” Jankovics Marcell, a Toldy Kör 1925 és 1938 közti elnöke visszaemlékezésében gróf Esterházyt úgy jellemzi, hogy a maga korában ő volt Pozsonyban „a legdelibb magyar úr”.

Végezetül nem lényegtelen szempont az sem, hogy Jeszenák János fiútestvérei, Sándor és Béla viszonylag fiatalon elhunytak, ezért a vértanú családjának fiágon magva szakadt, és – több közelebbi hozzátartozó híján – az idők folyamán gyorsabban gyengülhetett a Jeszenák-kultusz.

Nemzeti kánonformálás a századfordulós Pozsonyban

Pozsony magyarsága a századfordulón sajátos helyzetben volt. A város magyar értelmisége ezt valamilyen szinten érzékelte és kifejezésre is juttatta, de ahhoz, hogy konkrétabb megfogalmazásokkal élhessünk, az elit és az egész közösség eddiginél jóval alaposabb tanulmányozására lenne szükségünk. A specifikus helyzet részben Pozsony korabeli etnikai összetételéből adódott (magyarországi, de nem magyar többségű város), részben pedig abból, hogy a már felsorolt országos szerepkörök 19. századi elvesztése után olyan változásokon ment át, melyeknek következményeit a kortárs aligha láthatta a maga teljességében. Ez a magyar eliten belül egyfajta feszültséget kelthetett, ami korabeli kezdeményezésekből, gondolatmenetekből is leszűrhető.

Bécs viszonylagos közelsége miatt a magyarok egy részére nyomasztólag hatott, hogy a császárváros kulturális fölénye megtartja, vagy tovább erősíti a német nyelv és művelődés befolyását. Fukári Valéria történész a pozsonyi evangélikus líceum és teológiai akadémia történetéről szóló monográfiájában ezt a következőképpen fogalmazta meg: „A magyar lakosság s a magyar kultúra nevében megszólalók [...] vagy nyomasztó, bénító függősséggént érzékelik a bécsi hatást, vagy éppen ellenhatásra, versenyre serkentő kihívásként.”

Éppen ezért gyakori téma a magyar nyelvhasználat kérdése, a dicső és tiszteletet parancsoló múltra – a volt szerepkörökre és a jeles történelmi személyiségekre – való hivatkozás. Lázás munka folyik ekkor, hogy megteremtsék a pozsonyi magyar múltregisztert és az abból formálható helyi magyar nemzeti kánont. Sokat tesz ezért a kultúra (például a befolyásos Toldy Kör) és a magyar sajtó, de a közterületek megnevezését megváltoztató városvezetés is. Jól illusztrálja ezt az igyekezetet a Nyugatmagyarországi Híradó 1913. szeptember 7-i számának Isten hozott! című vezércikke, amely a vidéki magyar újságírók országos közgyűlésének résztvevőit köszönti. Vutkovich Ödön írásában többek között kiemeli: „Pozsony nem Pressburg már! Itt nincs többé fészke a német kultúrának! Színházában immár csaknem egész éven át a magyar műzsa papjai és papnői teljesítenek szent kultúrmissziót. Iskoláinkban csaknem mindenütt magyar már a tanítási nyelv. A kereskedelmi és ipari világ is örvendetesen magyarosodik. Szóval büszkén és önérzettel mondhatjuk, hogy nemcsak geografiailag, hanem a magyarság dolgában is itt kezdődik a nyugati Magyarország! Aki egy-két évtized múlva idekerül majd, az itt egy már teljesen magyar várost fog találni!” Ezt követően felsorolja a már említett történelmi személyiségeket, s nem feledkezik meg a mártír báróról sem. „Báró Jeszenák János, a nemes vértanú a pozsonyi evangélikus temetőben alussza örök álmát. Ugyanott pihen Thaly Kálmán, akinek sikerült Rákóczi és társai haló porait haza hozni honi földbe.” Hogy a kiegyezés utáni Pozsonyban ez tartós program volt, a gyermek- és fiatalkora egy részét Pozsonyban töltő Reviczky Gyula (1855–1889) költő jóval korábbi, a Pozsonyi Városi Színház 1886. szeptember 22-i megnyitására írt, Pozsony című verséből

is leszűrhetjük. Ekkor – Erkel Ferencnek a megnyitón felcsendülő Bánk bánjával – indult Pozsonyban a rendszeres és hivatásos magyar nyelvű kőszínházi színjátszás. A magyar történelemnek és kultúrának a városhoz kötődő jeleseit felvonultató Reviczky-költemény így zárul: „...Lesz még idő, képzelmem messze szálldos, / Arról a szép jövőről álmodom, / Midőn magyar lesz nyelvben is e város: / Pressburg eltűnik, s nem lesz csak: Pozsony.”

Az idézett példák kapcsán is érdemes volna alaposabban körüljárni, hogy a nemzeti jellegnek ez a demonstrálása mennyire szólt a helyi magyar és nem magyar közösségnek, és mennyire az ország közvéleményének, amely Pozsonyt a sajtóban – például az élciklapokban – gyakran bélyegezte meg, figurázta ki mint a kraxelhuberek városát, ahol az egy mondaton belül is nyelveket váltogató, keverék (azaz nem kellőképpen magyar) polgárság él.

Az akkor kialakuló kánon – módosulásokkal – máig része a pozsonyi (vagy tágabban szlovákiai) magyar közemlékezetnek, szerepel például a város magyar szervezeteinek (a Csemadok – Szlovákiai Magyar Társadalmi és Közművelődési Szövetség helyi alapszervezeteinek és pozsonyi választmányának, a Pozsonyi Casinónak, a Pozsonyi Kifli Polgári Társulásnak stb.) programjaiban, rendezvényein is. Nagy kérdés természetesen, hogy milyen intenzitással él ennek a hagyománykörnek egy-egy eleme, mennyire „hullottak ki” nevek a dualizmus kori kánonból. Az azonban biztos, hogy éppen a századforduló nemzetileg is felfokozottabb légkörében alakult ki az ikonoknak az a köre, amit Vutkovich egy 1902-ben megjelent tárcája oly érzékletesen fogalmaz meg, s amelyből itt most csak az 1848–1849-es személyiségekre vonatkozó részt idézzük. „Itt küzdött Petőfi, a magyar népköltészet fényes meteorja a prózai lét bajaival. Hát Kossuth Lajost s a 48-iki nagy mozgalmak többi hősét említsem-e? Szóljak-e a nemzet legváltáságosabb napjairól, melyeknek arany hajnalát itt üdvözölte és borújának közeledtéről innen értesült? Vajon nem kötelességünk-e a kegyelet oltáránál áldozni Pozsonyban elhunyt jeleseinknek, mint báró Jeszenák Jánosnak, dr. Rónai Jácintnak, Greguss Mihálynak, Szlemenics Pálnak, Csató Pálnak, Lőrinczi Zsigmondnak, Tamaskó Istvánnak, Samarjay Károlynak, Orosz Lászlónak stb. stb., kik a nemzeti ügyért dolgoztak és fáradtak.”

Természetesen a kör jóval nagyobb, de e helyen nem sorolhatjuk fel mindazokat a honvédeket, a kossuthi korszak tisztviselőit, akik szintén Pozsonyban születtek és/vagy éltek. Róluk bővebben értekezik Vutkovich A pozsonyi temetőben című írásában (Nyugatmagyarországi Híradó, 1902. március 30.), de a két szlovákiai magyar helytörténész, Görföl Jenő és Kovács László kötete is. A mártír báró ürügyén is közös pozsonyi feladat, hogy egyszer átfogó leltár készüljön erről az örökségről. A Jeszenák-kultusz helyét és súlyát is csak egy ilyen összkép ismeretében tudnánk megbízhatóan meghatározni.

A kánonról a negyvennyolcasok kapcsán vita is volt a századfordulón a pozsonyi magyarságon belül. Amikor a városvezetés 1899-ben előállt azzal a javaslattal, hogy legyen a Kossuth tér, Hunyady János, Bocskay István, Rákóczi Ferenc, Köl-

csey Ferenc, Katona József, Erkel Ferenc utca mellett az 1848–1849-es mártírok-ról elnevezett Aulich Lajos, Petőcz György, Rázga Pál és Jeszenák János utca is, Vutkovich lapja november 26-i számában megjegyezte: „A tanácsnak mostani ajánlatához is fűzhetnék sok megjegyzést, de nem teszem, mert úgyis nehéz a tanácsnak a helyzete, csak azt jegyzem meg, hogy ha már a nemzetnek pozsonyi születésű vértanúiról kegyeletesen megemlékezett, hát miért hagyta ki Magyarország első független felelős miniszterelnökét gróf Batthyány Lajost, aki nemcsak pozsonyi születésű volt, hanem akinek politikai működése városunkhoz is fűződik, s aki a szabadságharcnak első vértanúja volt.” Tegyük hozzá, végül lett a városban gróf Batthyány Lajos part, mégpedig azon a helyen, ahol egykor a család városi palotája állt.

Rázga Pálhoz hasonlóan tehát Jeszenák János báróról is utcát neveztek el 1899-ben. Az ekkor még helyenként Jeszenák utcaként feltüntetett, a következő esztendőől pedig Jeszenák út néven ismert útszakasz az evangélikus negyedhez, temetőhöz kapcsolódott, tehát földrajzi és társadalom-lélektani szempontból is indokolt területet jelöltek a báró nevével 1899-től az 1919-es főhatalomváltásig terjedő időszakban. A város korabeli javaslatában így szól a rövid leírás: „A kecskekaputól kifelé, az evangélikus temető és a »Schmiedeln« dűlő között és folytatásában a Wollmann-féle nyaraló és a szőlészeti iskola mellett a »Vierziger« dűlőbe, egészen a Walkó-féle kertig vezető út, az 1849-ben vértanúi halált szenvedett és itt nyugvó hazánkfiáról: báró Jeszenák János út.” Vagy ahogyan Kumlik Emil írja: „A Kisfaludy-vámtól a Bimbóházakhoz vezető utat, melyből nyugat felé a Rázga Pál utca ágazik el, városunk törvényhatósági bizottsága Jeszenák János útnak nevezte el.” Az utca nevét a főhatalomváltás után Šulek utca (Šulekova ulica) névre változtatták. (A névadó Viliam Šulek [1825–1848] 1848-ban a szlovák felkelést szervező Szlovák Nemzeti Tanács meghatalmazottja volt, akit hadbíró-sági ítélet alapján 1848. október 20-án kivégeztek.) A Pozsonyi Kifli Polgári Társulás által működtetett digitális Ortway Adatbázis a következő névalakokat adja meg az egyes évekhez köthetően: „1899: Báró Jeszenák János utca, 1900: báró Jeszenák János-út, 1916: Jeszenák János-Strasse, 1920: Šulekova ulica; 1920: Holubyho (Šulekova) ulica”. A Holuby utca (Holubyho ulica) a Šulek utcából kiágazó, majd azzal többé-kevésbé párhuzamosan futó, kissé feljebb pedig a mai Šulek utca északi részébe visszatorkolló egykori Rázga Pál utca. (Karol Ján Holuby [1826–1848] szintén a Szlovák Nemzeti Tanács biztosa és meghatalmazottja 1848-ban, akit hat nappal Viliam Šulek után, 1848. október 26-án végeztek ki ugyanott: a ma közigazgatásilag Galgóc (Hlohovec) városhoz tartozó, korábban önálló településnek számító Beregszeg közelében. A falu az 1848-as események századik évfordulóján Šulekovo lett.) Láthatjuk tehát, hogy a két magyar vértanúról elnevezett utcát a szlovákok két saját, egymással is és Jeszenákkal is összefüggő történelmi eseménysorhoz köthető 1848-as mártírjuk nevére változtatták.

Noha folytak viták a panteonba kerülésről, Jeszenáknak minden vonatkozásban kijelölt helye volt a formálódó kánonban. Sőt Pozsonyban figyelemmel kísér-

tek az 1848-as forradalommal és szabadságharccal kapcsolatos minden olyan mozzanatot, amely Jeszenákkal is összefüggésbe hozható. A Nyugatmagyarországi Híradó 1890. október 7-i számának címlapján közli a pesti Újépületbe bezárt és elítélt foglyok névsorát, amelyből természetesen báró Jeszenák János neve sem hiányozhat, és a név mellett az is szerepel, hogy „nyitrai főispány”. A pozsonyi magyar újság 1891. október 8-án A vértanúk vesztőhelye című cikkében foglalkozik a kivégzés helyével is. Ebben kiemeli, hogy a budapesti Újépület lebontására vonatkozó tervezetéseket közben többször szóba került, hogy ott, ahol Batthyány Lajos grófot főbe lőtték, Perényi Zsigmond bárót és társait felakasztották, kápolnát kellene emelni a gyászos vesztőhely megjelölésére. „Batthyány Lajos grófot az Újépület északi oldalán, az akkori fapiacra néző fal előtt, a korlát mellett végezték ki. Két egymástól távolabbra álló akácfa közt van a kivégzés helye. Most már nincsenek meg se a korlát, se a jelző akácfa. Az Újépület északi részén most már egy új utca vezet, a Gyapjú utca folytatását képező Báthory utca. Batthyány Lajost az V-ik számú pavilonnak a Hold utcai sarokra nyíló kapuján vezették ki, a kaputól balra, a pavilon oldalfala elé. [...] Az akasztófa helye – amelyeken Perényi Zsigmond báró, a főrendiház elnöke, Csányi László miniszter, Woronieczky herceg, Jeszenák János báró, Szacsvey Imre stb. szenvedtek vértanúhalált – a pavilon falától távolabb volt, a mostani Báthory utcán túl. Egy része a vesztőhelynek már rég be van építve a volt nyugati vasút palotájával.”

Pozsony magyarsága ugyanazzal a lendülettel, amellyel a helyi kánont formálta, igyekezett az össznemzeti kánonban is méltó helyet kivívni a városnak, időnként valószínűleg a „mellőzöttség” érzése vagy éppen élménye miatt is. A Nyugatmagyarországi Híradó 1890. október 7-i száma ír az előző napi pozsonyi ünnepségekről, Brolly Tivadar városi főjegyző indítványáról, hogy a vértanúknak emelt aradi emlékmű felavatása alkalmából a városi tanács kegyelete és nemzeti együttérzése jeléül „a kegyelet kifejezésén kívül mással ne is foglalkozzék, egyéb tárgyak tárgyalásába ne is bocsátkozzék, hanem a napirendre kitűzött tárgyak érdemleges tárgyalását halassza a közgyűlés holnapra”. Az idézetből kitűnik, hogy Pozsony odafigyelt az aradi emlékműavatásra és az országos ünnepségekre. Ugyanakkor a városi magyar napilap (Krónikás néven valószínűleg maga a szerkesztőség) 1890. október 12-én címlapon közölte, Az elfeledett vértanúk című tárcájában sérelmezte, hogy a gazdag 1848–1849-es hagyományokkal bíró Pozsonyról megfeledkezett a magyar közvélemény. „Az aradi országos ünnep alkalmából megemlékeztek lapjaink a nem Aradon, de az ország más részeiben vértanúságot szenvedett jeleseinkről is, de teljesen megfeledkeztek a pozsonyi Golgotáról, hol szabadságharcunknak szintén három kitűnősége szenvedett vértanúhalált. Ezek b. Jeszenák János, Mednyánszky Sándor és a pozsonyi evang. egyház hazafias érzelmű lelkésze, Rázga Pál.” Az újság már október 6-i számában is hangsúlyozta Pozsony kiemelt történelmi jelentőségét: „Különösen megemlítésre méltónak tartjuk, hogy gróf Batthyány Lajos, az első magyar miniszterelnök pozsonyi születésű volt, továbbá, hogy Aulich Lajos generális szintén Pozsonyban született.”

Aixinger László a Híradó 1929. május 19-i, Séta a tíz évvel ezelőtti Pozsonyban és a mostaniban című összefoglalójában felsorolja, hogy az utca- és közterület-nevek vonatkozásában miként tűnt el a Csehszlovák Köztársaság hivatalos Pozsonyából szinte a teljes korábbi magyar kánon: „Hogy utca- és térnevek hosszú sora tűnt el, azt talán nem kell bővebben említenünk. Megszűntek a következő nevek: Albert, András király, Andrássy Gyula gróf, Apponyi, Arany János, Árpád, Aulich, Baross, Batthyány, Bercsényi, Bianchy, Bocskai, Bónis, Csáky, Deák, Dugovics, Erzsébet, Eötvös, Frigyes főherceg, Esterházy, Ferdinánd bolgár király, Ferenc József, Gasparics Kilit, Hunyadi János, Izabella, Jeszenák János, Katona József, Kisfaludy Károly, Korvin, Kossuth, Kovács János, Könyves Kálmán, Kun László, Margit, Mária Terézia, V. Mehemed szultán, Nagy Lajos, Pálffy, Pázmány, Petőcz, Rákóczi, Rakovszky, Rázga, Rómer, Rozgonyi, Savoyai Jenő, Stefánia, Szapáry, Széchenyi, Szilágyi Dezső, Szilávy, Szlemenics, Thaly, Vilmos császár, Vörösmarty, Vutkovich, Walterskirchen, Wesselényi, Zichy, Zsigmond király. És ezek a nevek is: Császár, Hadapród, Honvéd, Nádor stb.”

E roppant izgalmas korszak taglalása a mostani értekezés kereteit már meghaladja, annál is inkább, mert a kultuszelemként is értelmezendő földrajzi és közterületi elnevezések megváltoztatása a második világháború utáni Pozsonyban folytatódott, sőt a korábbi nemzetiek mellett osztályszempontokkal is „gazdagodott” (ilyen alapon egyébként részben felülírva a két világháború közti csehszlovák kánont is). Jellemző összefoglalóját adja ennek a város Kulturális Vállalata (Kultúrny podnik – KUPO) által 1946-ban megjelentetett, a Pozsonyra és a hozzá csatolt Ligetfalura (Petržalka) és Főrévre (Prievoz) vonatkozó, Bratislava – Petržalka – Prievoz című áttekintő térkép és útikalauz. Mivel tárgyalt időszakunkra is utal, idézünk a kiadvány előszavából. „A város német polgári kisebbsége, amely a múlt században vezető szerepét a föltörekvő magyarosításnak engedte át, ez után a háború után teljesen elveszítette egzisztenciális alapját. Ugyanúgy a mesterségesen létrehozott magyar kisebbség, amely 1918-ig az uralkodó hatalom segítségével a világ előtt Bratislava magyar jellegét színlelte, 1945-ben teljesen a háttérbe szorult. A német és magyar igyekezet az elveszített háború után már csupán történelmi emlék. Éppen ezért a kornak megfelelő és indokolt a Bratislavai Nemzeti Bizottság 1945. december 7-i, 4865/512-XII.1945. számú, a Belügyi Megbízottak Hivatala által 1946. február 7-én 2305/1-II/1-46. szám alatt jóváhagyott határozata, amellyel minden németek, magyarok és kollaboránsok után elnevezett utca, út, dűlő és tábla neve megszűnik, és az új korban és életben ezeket megfelelő szlovák, illetve szláv elnevezésekkel helyettesítik.”

Jeszenák-megemlékezések

Az eddig áttekintett források alapján elmondható, hogy Jeszenákról (és az evangélikus temetőben nyugvó többi negyvennyolcásról) inkább október 6-án és november elsején emlékeztek meg, de az evangélikus teológusok március 15-én is kimentek a lutheránus temetőbe, hogy – mások mellett – Jeszenák sírjánál is leróják kegyeletüket. Ahhoz, hogy összképet kapjunk, példaként az 1900-as és 1901-es március 15-i ünnepségeket soroljuk fel. 1900-ban a teológiai akadémia evangélikus temetőben tartott március 15-i megemlékezése (erről a Nyugatmagyarországi Híradó 1900. március 14-i számából van információ) után minden bizonnyal annak résztvevői is átvonultak az akkor egyházi tulajdonban lévő, Bél Mátyás utca 25-ös szám alatti ún. Blaskovits (Blaskovich)-házhoz, ahol a Toldy Kör szervezésében – Thaly Kálmán irodalomtörténész ünnepi beszédével – leplezték azt a Petőfi Sándor-emléktáblát, amely a költő 1843. évi pozsonyi tartózkodásának állít emléket. Egy évvel később, 1901. március 15-én külön megemlékezés volt egy éppen akkor zajló közigazgatási tanfolyamon, az evangélikus teológusok körében, a katolikus főgimnáziumban, a Toldy Körben, a Pozsonyi Magyar Királyi Jogakadémia Jogász Társaskörében, a Polgári Magyar Körben, a színházban stb. (Nyugatmagyarországi Híradó, 1901. március 16–17.).

Illusztrációképp idézzünk meg egyet a Jeszenák-megemlékezésekből! A pozsonyi Jogász Társaskör 1890. november 1-jei rendezvényéről készült beszámoló szerint a tagok délelőtt az evangélikus temetőbe vonultak ki. „A gyászfátyollal borított tricolor után ünnepies komolysággal haladtak jogászaink, gyönyörű, nemzeti szalaggal ékesített koszorút vive a nagy elhunytak sírjaira. A menethez csatlakoztak más lelkes hazafiak is, kik minden évben pártolják az ifúság mozgalmát. 11 órára kiért a menet, hol először is báró Jeszenák János sírboltjánál állapodott meg a gyászoló közönség. Itt Mihola Ferencz a Jogász-társas-kör elnöke tartott beszédet. A szépen átgondolt, tartalmas beszédben sikerülten domborította ki báró Jeszenák J. ideális alakját, ki minden tehetségét és képességét a haza javára fordította s ki kész volt meggyőződését, hazafiságát vérével megpecsételni. A nemes báró ideális szellemének áldozott szép szavak után Rázgha Pál sirjához vonultak, hol Paraszthy Ferenc méltatta az egyszerű evangélikus predicator életét, kit fennkölt jelleméért, lángoló honszerelméért a nemzet mártyrjai dicső sorába emelt a hálás utókor kegyelelte. A fiatal szónok bensőséggel varázsolt szemünk elé e nagy lélek küzdelmes pályáját, mely megmutatta, mint lehet még szerényebb állásban is kivívni az egész nemzet háláját.” Délután a jogászok köre sok más résztvevővel a katolikus András temető „nagyjai” előtt rótta le kegyeletét. „A gyászoló közönség óriási számban állotta körül ifjú szónokainkat, kik közül Richter Richard a jogászsegélyző egyesület elnöke Rónay Jácint, a fedledhetetlen emlékü tudós és hazafi sírjánál mondott beszédet.” Rónay János Jácint (1814–1889) pozsonyi nagyprépost, választott szkodári püspök, valóságos

belső titkos tanácsos, bencés tanár, természettudós, író és az MTA tagja volt, 1848-ban pedig a győri nemzetőrség tábori papja.

A sajtóforrások elemzése mellett a pozsonyi magyar kultusztörténet rekonstruálásához a memoáriróadalom vizsgálata is szükséges. Jankovics Marcell a fentebb már idézett könyvében ezt írta a Rázga-sírral és a Jeszenák-sírbolttal kapcsolatban: „Mint fiatal diák, évről évre én tettem le az ifjúság koszorúját e két sírra a gyönyörű pozsonyi temetőben, melynek szépsége ott a pozsonyi dombok virágos ölén, hogy e szokatlan szót mondjam: szinte otthonossá teszi az örök nyugodalmat.”

Egyelőre nincs pontos képünk arról, hogy a Jeszenák-kultuszt is magukban foglaló ünnepségek mekkora tömegeket szólítottak meg (ehhez például – és vélhetően főként a csehszlovák időszakra vonatkozóan – a rendőrségi jelentéseket is böngészni kellene), de egy-egy megemlékezés nem lehetett túl nagy. Erre utal az a kissé burkolt kritika, amelyet a teológiai akadémia rendezvényével kapcsolatban fogalmaz meg a Nyugatmagyarországi Híradó 1899. március 16-i számában: „Kevesen vannak ők s kevés azok száma, kik a márciusi események évfordulóján kegyeletes szívvel ünneplik a nemzeti nagy napot; s mégis a pozsonyi theológia hallgatóinak példája fényesen bizonyítja, mire képes az önzetlen ifjú lelkesedés s a nemzeti nagy ünnepek iránti érdeklődés! Kicsiny, de szent tűztől áthatott csapat vonult ki tegnap d. e. 9 órakor a kecskekapui ev. temetőbe hogy a kegyelet adóját lerója a nemzeti eszme vértanúinak sírjánál.”

A kultusznak természetesen más megnyilvánulási formái is voltak. Ortvy Tivadartól is biztosan tudjuk, hogy báró Jeszenák János a Ventur utcában, „a Bugel-féle (20. számú) házban” született. Amikor 1902-ben alkalom kínálkozott arra, hogy Jeszenák-emléktáblát állítsanak a szülőházon, a Nyugatmagyarországi Híradó október 30-i számában a következő javaslattal állt elő: „Lapunk főszerkesztője [Vutkovich Sándor] már többször megemlékezett (vezér- és tárcacikkekben) Jeszenákról, aki az ág. hitv. evang. temetőben alussza örök álmát s a nemzeti vértanú szülőházának emléktáblával való megjelölését ajánlotta, de a régi háztulajdonos kicsinyes okok miatt nem egyezett bele abba, hogy a Ventur utca 20-ik szám alatt levő 3 emeletes házat emléktábla díszítse. Most a háznak már új tulajdonosa van. Fölhívjuk tehát dr. Búgél Ödön urat, hogy fogadja el a kegyeletes tervet s tisztelje meg a nemzeti vértanúnak emlékét akként, hogy csináltasson házára emléktáblát.” Kumlik Emil már idézett könyvéből a táblaállítás kapcsán megtudjuk: „A régi háztulajdonos kicsinyes okok miatt ezt nem engedte meg. A ház mostani tulajdonosa dr. Bugél Ödön városi képviselő.” A kezdeményezés további sorsáról nincs információnk.

Végezetül álljon itt egy olyan idézet, amely jól jelzi, hogy miként zárult le Pozsonyban jelképesen a boldog békeidők (*belle époque*) néven is emlegetett kiegyezés kori időszak, amikor a Jeszenák-kultusz a legerősebb volt. Az élete alkonyán Pozsonyban élő Thaly Kálmán 1909-ben hunyt el. A Nyugatmagyarországi Híradó

október 1-jei számában részletesen tudósít az irodalomtudós és függetlenségpárti politikai búcsúztatásáról, megemlítve az evangélikus temetőben nyugvó 1848–1849-es mártírokat is: „Pozsony közönsége a gyászból oly nagyszerűen vette ki a részét, amilyenél méltóbbképpen egy fajmagyar város sem róhatta volna le a kegyelet adóját. A magyar szabadság lánglelkű harcosa nagy íródeákjának a németül beszélő közönség is áhítattal adta meg a végtisztességet. A pozsonyi evangélikus temető, ahol már szabadságunknak oly kiváló emberei, mint egy báró Jeszenák János és Rázgha Pál nyugosznak, oly hamvakkal lett gazdagabb, amely ezt a temetőt minden igaz magyar ember templomává avatja.”

Hogy az azóta eltelt 110 évben ez a sír- és emlékhely mennyire maradhatott „minden igaz magyar ember temploma”, ez további alapos kutatásokat igényel.

■ FELHASZNÁLT FORRÁSOK ÉS IRODALOM

- Borovszky Samu (szerk.): *Magyarország vármegyéi és városai – Pozsony vármegye*. Apollo Irodalmi Társaság, Budapest, 1904.
- Bottan, Rudolf: *20 prechádzok po starej Bratislave*. Alfa, Bratislava, 1993.
- Bratislava – Petržalka – Prievoz. *Orientačný plán – Sprievodca*. Kultúrny podnik (KUPO), Bratislava, 1946.
- Bratislavské noviny
- Czilchert Károly: *Pozsony megye helyrajzi és statisztikai leírása*. Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1873.
- Došek–Učniková–Murín: *Hlavné mesto SSR Bratislava – Sprievodca*. Šport, Bratislava, 1985.
- Filep Tamás Gusztáv: *Főhatalomváltás Pozsonyban 1918–1920*. Kalligram, Pozsony, 2010.
- Görföl Jenő – Kovács László: *Hol sírjaik domborulnak. Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc a mai Szlovákia területén*. NAP Kiadó, Dunaszerdahely, 2003.
- Holčík, Štefan – Rusina, Ivan: *Umenie Bratislavy*. Tatran, Bratislava, 1987.
- Janiaková, Danica: *Pozsonyi séták*. Perfekt, Bratislava, 2005.
- Jankovics Marcell: *Húsz esztendő Pozsonyban*. Méry Ratio, h. n. 2010.
- Közhasznú események tára*. IX. kötet. Pest, 1839.
- Kucharík, Juraj: *Bratislava*. DAJAMA, Bratislava, 2016.
- Kumlik Emil: *A szabadságharc pozsonyi vértanúi*. Kalligram, Pozsony, 1998.
- Markusovszky Sámuel: *A Pozsonyi Ágostai Hitvallású Evangélikus Líceum értesítője az 1903/1904-iki tanévről*. Wigand, Pozsony, 1904.
- Miklósi Péter (szerk.): *A mi Petőfink. Emlékek és dokumentumok a költő pozsonyi szobráról*. Petőfi Sándor Emlékmű Bizottság, Pozsony, 2004.
- Nyugatmagyarországi Híradó
- Obuchová, Viera – Holčík, Štefan: *Cintorín pri Kozej bráne*. Albert Marenčin – Vydavateľstvo PT, Bratislava, 2006.
- Ortvay Adatbázis – www.ortvay.eu (Pozsonyi Kifli Polgári Társulás)
- Ortvay Tivadar: *Pozsony város utcái és terei. Nádorváros*. Kalligram, Pozsony, 2009.
- Ortvay Tivadar: *Pozsony város utcái és terei. Óváros*. Kalligram, Pozsony, 2008.
- Sarló jegyében. Az újarú magyaroktól a magyar szocialistákig*. Sarló Országos Vezetősége, Pozsony, 1932.

Sas Andor: *A koronázó város. A bécsi kongresszustól a nagy márciusig, 1818–1848.* Madách, Pozsony, 1973.

Šášky, Ladislav: *Spríevodca po Bratislave.* Gépelt kézirat, Pozsony, 1987.

Šášky, Ladislav: *Bratislava – mesto na Dunaji.* Smena, Bratislava, 1992.

Špiesz, Anton: *Bratislava v 18. storočí.* Tatran, Bratislava, 1987.

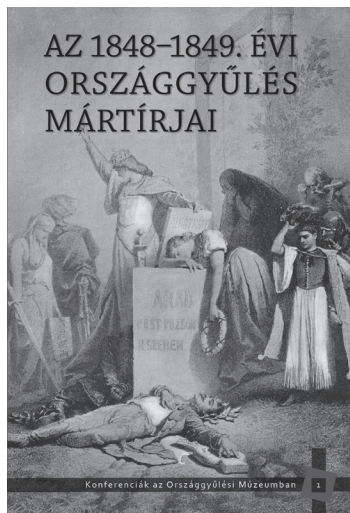
Sme

Tóth Árpád: *Polgári stratégiák. Életutak, családi sorsok és társadalmi viszonyok Pozsonyban 1780 és 1848 között.* Kalligram, Pozsony, 2009.

Új Szó

Vasárnapi Ujság

Az 1848–1849. évi országgyűlés mártírjai

A magyar nemzettudat egyik legmeghatározóbb eleme az aradi vértanúk története. A tizenhárom kivégzett mártír kiemelkedő szimbóluma lett a nemzet törhetetlen szabadságvágyának és áldozatvállalásának. Ugyanakkor szinte teljesen feledésbe merültek az 1849. őszi megtorlás további áldozatai, akik között három nagyobb csoportot lehet kiemelni: katonák, papok, politikusok.

A mártír politikusok emléke többségükben csak a szűkebb pátriájukban élt tovább, pedig talán ők alkotják nemzeti vértanúink leginkább egységes körét. Közöttük a legpontosabban kijelölhető szűk csoport az első népképviseleti országgyűlés 1849. október 6–24. között Pesten kivégzett öt tagja: Batthyány Lajos gróf, miniszterelnök, sárvári képviselő; Csány László miniszter, keszthelyi képviselő; Perényi Zsigmond báró, a felsőház elnöke; Szacs vay Imre képviselőházi jegyző, nagyváradi képviselő; Jeszenák János báró kormánybiztos, felsőházi tag.

Az Országgyűlési Múzeum 2015. október 13-án megtartott konferenciájának elsődleges célja az első népképviseleti országgyűlés mártírjainak emléke előtti tisztelegés volt. Sorozatindító kötetünk az emlékülésen elhangzott előadások szerkesztett változatait tartalmazza. A tanulmányok szerzői közlési sorrendben: Hermann Róbert, Urbán Aladár, Molnár András, Melkovics Tamás, Fónagy Zoltán, Kedves Gyula. A konferencia vendőke Kövér László, az Országgyűlés elnöke volt.

Batthyány Lajos gróf Az 1848–1849. évi országgyűlés mártírjai

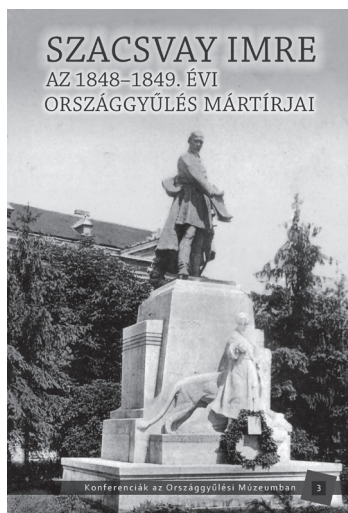

Batthyány Lajos gróf 1848 szimbolikus alakja, a magyar polgári átalakulás egyik meghatározó irányítója, s mint ilyen, kiemelt helyet foglal el az 1848–49. évi első népképviselői országgyűlés mártírjainak sorában. Az első felelős magyar kormány elnökeként igyekezett összehangolni az utolsó rendi országgyűlés reformok iránt elkötelezett csoportjainak munkáját, ugyanakkor mérsékelni, majd az alkotmányos átalakulás „szolgálatába” tudta állítani a pesti forradalmi erők mozgalmait. Nem véletlen, hogy perében legsúlyosabb vádpontként miniszterelnöki tevékenységéhez kötődően a hadseregszervezésben betöltött kezdeményező, majd egyértelműen vezető szerepe, továbbá a birodalmi érdekekkel szembemenő önálló külpolitika folytatása szerepelt.

Az Országgyűlési Múzeum 2016. október 6-án megtartott emlékülése Batthyány Lajos pályafutásának azon elemeit tette vizsgálat tárgyává, melyek a mártíromsághoz vezettek. Az előadók Batthyány tevékenységének azokat a momentumait elemezték, amelyekből a hadbíróság vádat próbált fonni a magyar miniszterelnök főbenjáró peréhez, ami végül egy koncepciók eljárásá silányulva tört palcát az első felelős kormányfő élete fölött.

Az emlékülés előadói, jelen kötet szerzői közlési sorrendben: Molnár András, Melkovics Tamás, Pelyach István, Hermann Róbert, Kedves Gyula, Erdődy Gábor és Csorba László. A konferencia védnöke Kövér László, az Országgyűlés elnöke volt.

Szacsvay Imre Az 1848–1849. évi országgyűlés mártírjai

Szacsvay Imre az első népképviseleti országgyűlés legfiatalabb mártírja. Nagyvárad képviselőjének, a képviselőház jegyzőjének fő bűne az volt, hogy 1849 áprilisában aláírta a Habsburg-ház trónfosztását és az ország önállóságát kimondó Függetlenségi Nyilatkozatot. „Csak egy tollvonás volt a bűne” – fogalmazta meg a költő a reá emlékező versben.

Az Országgyűlési Múzeum szervezésében 2017. október 6-án megtartott tudományos emlékülés előadói arra keresték a választ, hogy valóban csak ennyi volt-e a fiatal politikus bűne, avagy reformkori és 1848-1849-es tevékenységével törvényszerűen került a megtorló gépezet célkeresztjébe. Pályájának részletes elemzése ugyanakkor alkalmat teremtett arra is, hogy megértsük, mennyire fontos egy-egy határon túli magyar közösség számára azon szabadságharchoz köthető mártírjaink emlékének ápolása, akik születésük, tevékenységük által az adott térséghez kötődnek. Szacsvay Imre, a személyéhez kötődő kultusz ugyanis egyértelműen a partiumi magyarság nemzettudatának egyik fontos eleme lett az elmúlt másfél évszázadban.

Az emlékülés előadói, kötetünk szerzői a közlés sorrendjében: Melkovics Tamás, Kedves Gyula, Pelyach István, Dobszay Tamás, Hermann Róbert és Fleisz János. A konferencia védnöke Kövér László, az Országgyűlés elnöke volt.